

Archeologische opgraving Wachtebeke - Persynplein

Titel

Archeologische opgraving Wachtebeke - Persynplein

Auteurs

David Demoen, Jeroen Vanden Borre, Olivier Van Remoorter & Sarah De Cleer

Opdrachtgever

Aquafin NV

Projectnummer

2012-70

Plaats en datum

Gent, november 2014

Reeks en nummer

BAAC Vlaanderen Rapport nr. 118

ISSN 2033-6898

© BAAC Vlaanderen bvba. Niets uit deze uitgave mag zonder bronvermelding worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door print-outs, kopieën, of op welke andere manier dan ook.

Inhoud

1	Inleiding.....	1
1.1	Aanleiding.....	1
1.2	Het onderzoeksgebied: ligging en aard van het terrein.....	2
2	Geografische, bodemkundige en historische situering.....	4
2.1	Geomorfologische en landschappelijke situering.....	4
2.1.1	Bodemkundige situering.....	6
2.1.2	Geologische opbouw.....	7
2.2	Historische en archeologische situering.....	10
2.2.1	Historische gegevens over de regio.....	10
2.2.2	Cartografische gegevens.....	15
2.2.3	Archeologisch kader.....	19
2.3	Het kasteelken Maelstede: historische gegevens en voorgaand archeologisch onderzoek.....	20
2.3.1	Historische gegevens omtrent het kasteelken Maelstede.....	20
2.3.2	Het archeologisch vooronderzoek.....	23
2.4	Onderzoeksvragen.....	24
3	Methodologie.....	25
3.1	Methodologie van het veldwerk.....	25
3.2	Strategie voor de uitwerking.....	26
3.2.1	Natuurwetenschappelijk onderzoek: waardering en analyse.....	26
3.2.2	Conservatie.....	27
3.2.3	Rapportage.....	27
4	Onderzoekresultaten: Bodem en stratigrafie.....	29
5	Onderzoekresultaten: Sporen en structuren.....	31

5.1	Oudste bewoningsfase: 13 ^e tot 15 ^e eeuws omwald hoofdgebouw.....	32
5.1.1	Bakstenen funderingen van een hoofdgebouw	33
5.1.2	Walgracht.....	43
5.2	Tweede fase (15e tot 16e eeuw)	47
5.2.1	Hoofdgebouw.....	48
5.3	Derde bouwfase (17 ^e tot 18 ^e eeuw).....	68
5.3.1	17 ^e -18 ^e eeuwse hoofdgebouw.....	69
5.3.2	Bruggenhoofd	77
5.4	Recente bouwfase	90
5.5	Recente sporen	102
6	Onderzoeksresultaten: vondstmateriaal	108
6.1	Aardewerk.....	108
6.1.1	Methodologie	108
6.1.2	Technische en morfologische kenmerken van het aardewerk	110
6.1.3	Kwantificatie van het aardewerk.....	113
6.1.4	Dateringen, analyse en interpretatie.....	115
6.2	Ivoren zonnewijzer.....	121
6.3	Terracotta beelden uit spoor 1.019	123
7	Archeobotanisch onderzoek	124
7.1	Inleiding	124
7.2	Vraagstelling	124

7.3	Materiaal	124
7.4	Methode.....	124
7.5	Resultaten & discussie	126
7.5.1	Palynologische waardering.....	126
7.5.2	Macrobotanische analyse.....	127
7.5.3	Graanbouw in België, Masteluin & atypische graankorrels van Rogge	128
7.5.4	Vlas.....	128
7.5.5	Peulvruchten.....	129
7.6	Conclusie	130
8	Synthese en interpretatie.....	131
8.1	13 ^e tot midden 14 ^e eeuw: oudste bouwfase met walgracht.....	131
8.2	15 ^e -16 ^e eeuwse herinrichting van de walgrachtsite.....	135
8.3	17 ^e -18 ^e eeuws 'Kasteelken' van Maelstede	137
8.4	19 ^e – 20 ^e eeuw: meest recente bebouwing en bewoning	139
8.5	Onderzoeksvragen	140
8.6	Conclusie	142
	Bibliografie	143
	Lijst met figuren	146
9	Bijlagen	150

9.1	Lijsten	150
9.1.1	Fotolijst	150
9.1.2	Sporenljst.....	150
9.1.3	Vondstenlijst	150
9.2	Kaartmateriaal	150
9.2.1	Overzichtsplan	150
9.2.2	Grondplan – Oudste fase	150
9.2.3	Grondplan – Tweede fase	150
9.2.4	Grondplan – Derde fase 18 ^e E	150
9.2.5	Grondplan – Recente fase.....	150

Foto voorpagina: Overzichtsfoto van het kasteelken tijdens de tweede en derde bouwfase.

Technische fiche

Naam site: Wachtebeke - Persynplein

Ligging: Persynplein

Gemeente Wachtebeke

Deelgemeente Wachtebeke

Provincie Oost-Vlaanderen

Topografische kaart:

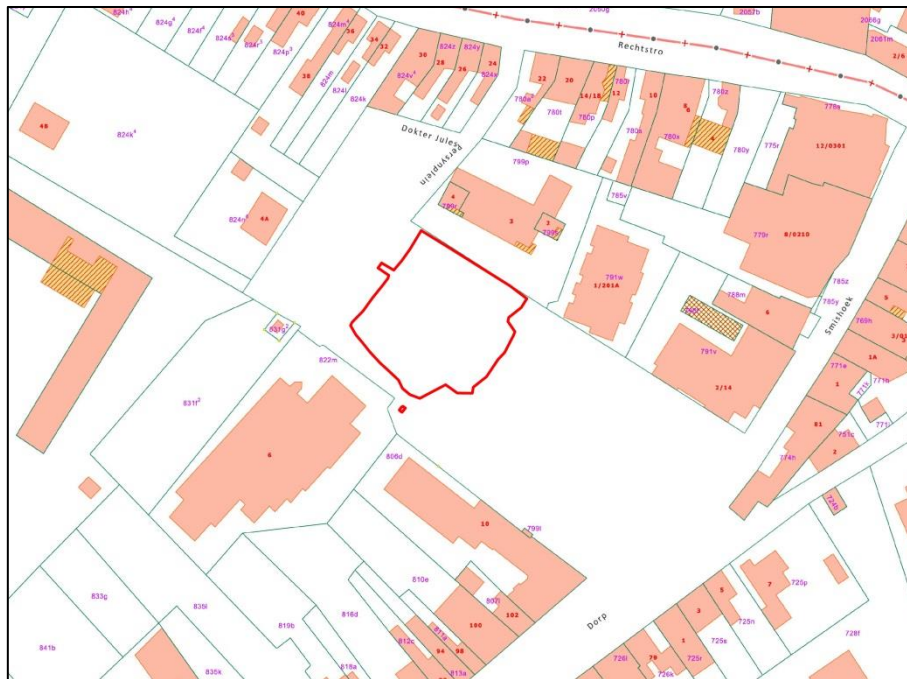
Figuur 1: plangebied (rood) weergegeven op een topokaart.¹

¹ Topomap Viewer 2014.

Kadaster:

Afdeling 1, Sectie D,

Percelen: Openbaar domein (Dr. J. Persynplein)

Figuur 2: plangebied (rood) weergegeven op een kadasterkaart.²

Coördinaten:

X: 114298.906 Y: 206856.446 (noorden van het terrein)

X: 114331.741 Y: 206835.384 (oosten van het terrein)

X: 114298.546 Y: 206804.366 (zuiden van het terrein)

X: 114277.032 Y: 206827.089 (westen van het terrein)

Onderzoek:

Archeologische prospectie met ingreep in de bodem

Projectcode BAAC:

2012-70

Opdrachtgever:

Aquafin NV

Dijkstraat 8

2630 Aartselaar

Uitvoerder:

BAAC Vlaanderen bvba

² CADGis Viewer 2014.

Vergunningsnummer:	2012/326
Naam aanvrager:	Jeroen Vanden Borre
Projectleiding:	Jeroen Vanden Borre
Terreinwerk:	Vanden Borre, Olivier Vanremoorter, Sarah De Cleer, Lina Cornelis, David Demoen, David Janssens, Jeroen Tempelare, Ciny Kenis & Jennifer van Ranst.
Verwerking:	David Demoen, Sarah De Cleer, Jeroen Vanden Borre
Wetenschappelijke begeleiding:	nvt
Trajectbegeleiding:	Stani Vandecatsye
Bewaarplaats archief:	BAAC Vlaanderen bvba
Grootte projectgebied:	ca. 2000m ²
Grootte onderzochte oppervlakte:	ca. 1700 m ²
Reden van de ingreep:	Vernieuwing van riolering en herinrichting van het Persynplein
Bijzondere voorwaarden:	Opgesteld door het Agentschap Onroerend Erfgoed
Wetenschappelijke vraagstelling:	<p>Het doel van deze opgraving is een archeologische analyse en interpretatie van het terrein. Hierbij moeten minimaal volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Hoe verhouden de aangetroffen muur- en vloerresten zich chronologisch en ruimtelijk ten opzichte van elkaar en hoe kunnen we de aangetroffen resten interpreteren? - Zijn er naast de aangetroffen sporen uit het vooronderzoek nog oudere sporen aanwezig t.h.v.

het plangebied en hoe kunnen we deze sporen interpreteren?

- Welke informatie kan worden ontleend aan het archeologisch vondstmateriaal inzake datering, functie van de aangetroffen structuren, lokale activiteiten of handel?
- Hoe kaderen de aangetroffen archeologische resten binnen de ontstaansgeschiedenis van Wachtebeke?

Resultaten:

De restanten van 'het kasteelken' van Wachtebeke werden, zoals verwacht na een archeologisch vooronderzoek, aangetroffen. Deze konden in een viertal bouwfases onderverdeeld worden. De oudste fase ging terug tot de 13^e-15^e eeuw. Het is ook reeds in die periode dat de site voor het eerst omweld en omgracht werd. Tijdens de volgende gebruiksfases werd het onderzoeksterrein enkele malen ingrijpend heringericht. Zo werd aan het begin van de 17^e eeuw het gebouw opgericht dat zich tot het eind van de jaren '70 van vorige eeuw op het Persynplein bevond.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Naar aanleiding van de herinrichting (inclusief rioleringswerken) van het Persynplein in Wachtebeke heeft BAAC Vlaanderen bvba in opdracht van Aquafin NV, een archeologische opgraving uitgevoerd. Deze opgraving werd opgelegd door de Vlaamse overheid, omdat bij de geplande graafwerken het bodemarchief en aanwezige archeologische waarden verstoord zullen worden tot een diepte van 5,30 m TAW. De *in situ* bewaring van mogelijke archeologische waarden boven 5,20 m TAW was uitgesloten. Op het onderzoeksgebied werd vooraf door BAAC Vlaanderen een archeologische prospectie uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek werden verschillende waardevolle restanten, sporen en structuren aangetroffen.

Deze restanten en sporen en structuren werden aangetroffen tijdens de aanleg van een kijkvenster van een kleine 50 m², in het zuidelijke gedeelte van het plangebied. Interessant bleken de resten van een post-middeleeuws gebouw. Ook werden vloeren en muren aangetroffen met een oudere datering, namelijk in de late middeleeuwen. De vondsten behoorden waarschijnlijk tot de restanten van het gebouw dat in de volksmond gekend staat als het 'kasteelken' van Wachtebeke of het 'kasteel van Maelstede'.

Een archeologisch vervolgonderzoek in de vorm van een opgraving bleek bijgevolg noodzakelijk om een beter inzicht te krijgen in de ruimtelijke, chronologische en functionele interpretatie van de occupatiegeschiedenis van het plangebied. Aangezien behoud *in situ* niet mogelijk was boven 5,20 m TAW, is gekozen voor een bewaring van de aanwezige archeologische sporen *ex situ* tot die diepte, door middel van opgraving. Binnen het ca. 2000 m² grote plangebied werd een onderzoeksgebied met een op te graven oppervlakte van ca. 1700 m² vastgelegd. Onder dit niveau werd lokaal geotextiel aangebracht om zichtbare sporen te beschermen.

In het kader van het 'archeologiedecreet' (decreet van de Vlaamse Regering 30 juni 1993, houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, inclusief de latere wijzigingen) en het uitvoeringsbesluit van de Vlaamse Regering van 20 april 1994, is de eigenaar en gebruiker van gronden waarop zich archeologische waarden bevinden, verplicht deze waarden te behoeden en beschermen voor beschadiging en vernieling. In het licht van de bestaande wetgeving heeft de opdrachtgever beslist, in samenspraak met het Agentschap Onroerend Erfgoed, de aanwezige waardevolle archeologische waarden te onderzoeken voorafgaande aan de herinrichting van het plein.

Contactpersoon bij de bevoegde overheid, Agentschap Onroerend Erfgoed afdeling Oost-Vlaanderen, was Stani Vandecatsye. Er was geen wetenschappelijk begeleider aangesteld. Wel is tijdens het

veldwerk welwillend advies verkregen van Luc Bauters, archeoloog van de provincie Oost-Vlaanderen. Contactpersoon bij de opdrachtgever Aquafin NV was Matthew Geirnaert. Wij danken het gemeentebestuur van de gemeente omwille van hun medewerking tijdens het onderzoek, onder andere door de organisatie van enkele publieksmomenten.

1.2 *Het onderzoeksgebied: ligging en aard van het terrein*

Het onderzoeksgebied bevond zich in Wachtebeke op percelen die tot de openbare ruimte behoorden³, ter hoogte van het dr. Jules Persynplein. De grenzen van het terrein bestonden uit de bestrating rondom het noordwestelijke deel van het plein.

Het onderzoeksterrein werd vastgelegd na het archeologisch vooronderzoek en beperkte zich tot de locatie waar het Persynplein heringericht zou worden, in het noordwestelijke deel van het plein. Pas tijdens het onderzoek werd de bestrating en inrichting van het plein verwijderd. Voordien deed het immers dienst als openbare parking. Het maaiveld bevond zich op een hoogte van om en bij de 6.30 m +TAW, met een microreliëf dat vrijwel volledig vlak was. Het vlak werd aangelegd tussen 5.60 en 5,70 m +TAW.

Figuur 3: plangebied (rood) weergegeven op een topografische kaart.⁴

³ Kadastraal is het gelegen in afdeling 1, sectie D op het openbaar domein.

⁴ Topomap Viewer 2014.

Na dit inleidende hoofdstuk volgt een beknopt bureauonderzoek, met de gekende bodemkundige en archeologische gegevens betreffende het onderzoeksgebied en haar omgeving, aangevuld met een samenvatting van het vooronderzoek. Vervolgens wordt de toegepaste methode toegelicht. Daarna worden de resultaten van de archeologische opgraving gepresenteerd. Hieruit volgen een synthese en interpretatie van de occupatiegeschiedenis van het onderzoeksterrein.

2 Geografische, bodemkundige en historische situering

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de beschikbare kennis inzake bodemkunde, geomorfologie, historie en archeologie met betrekking tot de onderzoekslocatie en haar directe en ruimere omgeving. De basis van dit onderzoekskader werd reeds gelegd tijdens een bureaustudie die de archeologische prospectie voorafging. Deze bureaustudie wordt binnen dit kader aangevuld met een samenvatting van de resultaten van de prospectie.

2.1 Geomorfologische en landschappelijke situering

Geomorfologisch bevindt de omgeving van het onderzoeksterrein zich op de overgang tussen een drietal landschapseenheden: naar het noorden treft men de *dekzandrug Lembeke – Stekene*, de oostelijke voortzetting van de dekzandrug van Maldegem, zelf een onderdeel van het grote oost-west strekkende dekzandruggencomplex Maldegem – Stekene. De zandrug is ongeveer 5 km breed en varieert in hoogte tussen 5 en 10 m TAW.⁵

De dekzandrug verloopt duidelijk asymmetrisch, met een steile zuidflank en een zwakhellende noordflank. Aan de zuidflank kan het hoogteverschil tussen de top van de rug en de naastliggende vallei tot meer dan vier meter oplopen. De top van de dekzandrug vertoont een microreliëf van ruggen en depressies, die overwegend westzuidwest-oostnoordoost georiënteerd zijn. Aan de oostelijke zijde, ten westen van Sint-Kruis-Winkel, vertoont de zandrug duidelijk minder uniformiteit, met afzonderlijke, kleine dekzandmassieven, die voorkomen tussen vlakke lagere zones. In dit gebied kennen de quartaire afzettingen een meer niveo-fluviale herkomst en werd het drainagepatroon sterk door de mens beïnvloed. Algemeen kent de dekzandrug zijn ontstaan in tardiglaciale activiteit, waarbij stuifzand werd weggeblazen vanaf het droogliggend fluvioperiglaciale opvullingsvlak van de Vlaamse Vallei en afgezet werd in een transversale rugzone.⁶

Naar het zuiden toe ligt het *kommengebied van Sleidinge*, een relatief laag gelegen gebied (tot maximaal 5 m TAW), doorweven met een ongeregeld patroon van lage ruggetjes. De meeste van deze ruggetjes kennen een noord-zuid of oost-west oriëntatie en zijn nooit hoger van 6 tot 8 m TAW. Deze kleine heuvelruggen omsluiten de typische kommen in het gebied. De oost-west georiënteerde ruggen kennen vaak een niveo-eolische oorsprong, terwijl het ontstaan van de noord-zuid georiënteerde ruggen in verband moet gebracht worden met de loop van verwilderde rivieren die noordwaarts afvloeiden.⁷

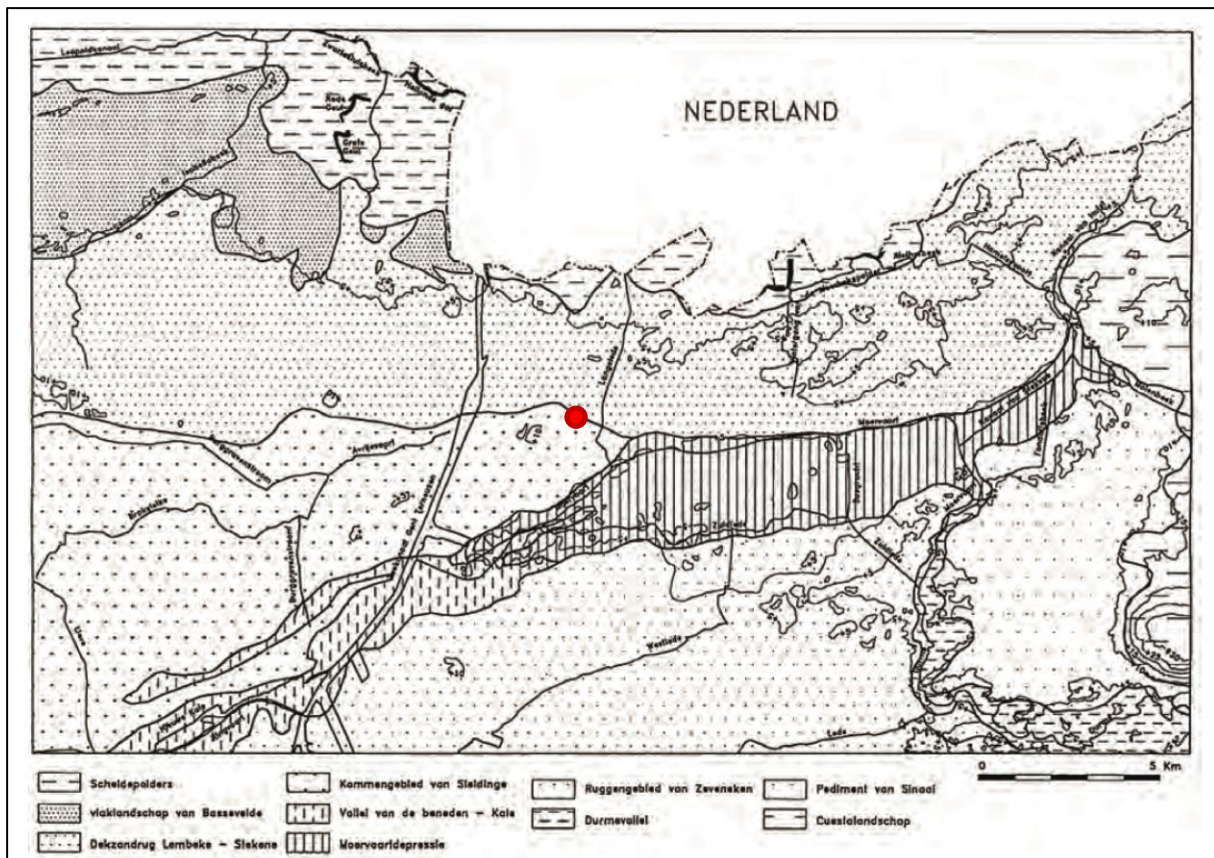
⁵ De Moor 1995, 5.

⁶ De Moor 1995, 5-6.

⁷ De Moor 1995, 6.

De hydrografie van het gebied is sterk beïnvloed door de mens, onder andere door de aanleg van kleine kanaaltjes. De meeste van deze waterwegen, zoals onder andere het Brakeleiken, kennen een westzuidwest-oostnoordoostelijke oriëntatie.⁸

Net ten oosten van Wachtebeke ontsluit een derde landschapseenheid, de *Moervaartdepressie*, een smalle, laag gelegen (ongeveer 3 m TAW) en erg vlakke depressie, die tussen de cuestasrug van het Land van Waas en de dekzandrug van Lembeke – Stekene ingesloten ligt. Opvallend zijn echter de zeer lage, west-oost gerichte microruggetjes en kopjes, met een relatieve hoogte van niet meer dan 30 cm. De depressie kent een moerassig karakter en wordt ontwaterd via de Moervaart, de Zuidlede en het kanaal Stekene, vaak met hulp van menselijke ingrepen. Sporadisch komen zones voor waar witte, mergelachtige afzettingen dagzomen, in het bijzonder ten zuiden van Moerbeke.⁹

Figuur 4: landschappelijke eenheden in de regio van Wachtebeke (rood).¹⁰

⁸ De Moor 1995, 6.

⁹ De Moor 1995, 6-7.

¹⁰ De Moor 1995, 4, Fig.2.

2.1.1 Bodemkundige situering

Het plangebied bevond zich in het dorpscentrum van Wachtebeke, dat gezien de intense bebouwing geen bodemkartering toegewezen kreeg. In de iets ruimere omgeving werd wel een bodemkartering uitgevoerd: de bodem bestond hier hoofdzakelijk uit zandige en licht lemige zandbodems.¹¹

Ten noorden en ten oosten van het onderzoeksterrein bevinden zich droge tot matig droge zandige bodems, met een al dan niet verbrokkelde ijzerhoudende of humeuze B-horizont (Zbg, Zcg, Zch, Zdh). Deze gronden vertonen vaak roest- en gleyverschijnselen tussen 60 en 90 cm onder het maaiveld en hebben een gunstige waterhuishouding, vooral in de winter. In de zomer zijn deze gronden echter gevoelig aan droogte.¹²

De Zch en Zdh bodemkartering worden gekenmerkt door een donkere, bruinigrijze teelaarde met een dikte van 30-60 cm. De B-horizont, soms met intacte E-horizont, is vaak 20-30 cm dik en is verbrokken in harde concreties. Roestverschijnselen beginnen op een diepte tussen 60 en 90 cm.

Net ten zuiden en ten westen van het onderzoeksgebied wijst de bodemkartering op sporadisch licht lemige zandbodems (Sdb(l), Sdb(k), Sep, Sdp). De Sep-kartering wijst op een matig natte licht lemige zandbodem zonder enige profielontwikkeling. Deze gronden worden gekenmerkt door een donkere tot grijsbruine, sterk humeuze bouwvoor met een dikte van ongeveer 30 tot 40 cm. Daaronder bevindt zich een vaak een dunne, zwak humeuze overgangshorizont. Op een diepte van ongeveer 40 tot 60 cm zijn roestverschijnselen waarneembaar. Deze bodem is erg nat in de winter en kent een goede waterhuishouding in de zomer.¹³

De Sdb-bodemkartering vertegenwoordigt matig natte lemige zandgronden met weinig duidelijke kleur B-horizont. Deze bodems hebben een bruine tot grijsbruine bouwvoor¹⁴, die vaak niet meer dan 30 cm dik is. De B-horizont is vaak weinig uitgesproken en moeilijk herkenbaar. Op een diepte van 40 tot 60 cm zijn roestverschijnselen waarneembaar.¹⁵

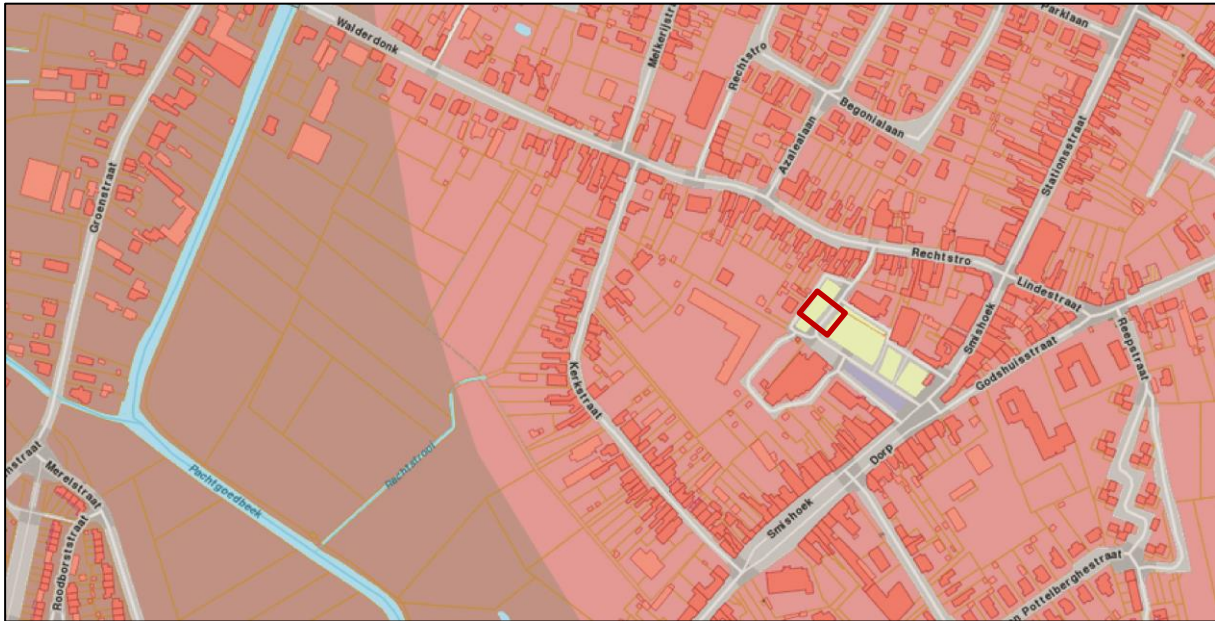
¹¹ DOV 2014.

¹² Van Ranst ea. 2000, 131-132; Verheye 2007, 163-164.

¹³ Van Ranst ea. 2000, 144; Verheye 2007, 163.

¹⁴ ...(l) kent een bruine bouwvoor, ... (k) kent een grijsbruine bovengrond (Van Ranst ea. 2000, 109).

¹⁵ Van Ranst ea. 2000, 144.

Figuur 6: situering van het onderzoeksgebied op de Tertiairgeologische kaart.²¹ Links (bruin) bevindt zich het Lid van Onderdijke, rechts (rood) bevindt zich het Lid van Bassevelde.

Ook inzake quartaire ondergrond bevindt Wachtebeke zich in een overgangsg gebied van verschillende afzettingstypes. Ter hoogte van plangebied zelf bestond de quartaire ondergrond uit een Eind-Weichseliaan eolisch dekzandfaciës (D) bovenop een Weichseliaan fluvioperiglaciaal zandig faciës (F). Het eolisch dekzandfaciës bestaat uit een goed gesorteerd, homogeen, fijn tot matig fijn zand. De afzetting vertoont een duidelijke diagonale stratificatie. Binnen deze afzetting komen dunne, discontinue veenbanden en bodemhorizonten voor. De veenbandjes moet men mogelijk een tardiglaciaal ouderdom toedichten (Bølling of Allerød). De dekzandpakketten hebben een eolische oorsprong en werden afgezet door een overwegend noord tot noordwestenwind tijdens het *Boven-Pleni-Weichseliaan* tot *Tardiglaciaal*.²²

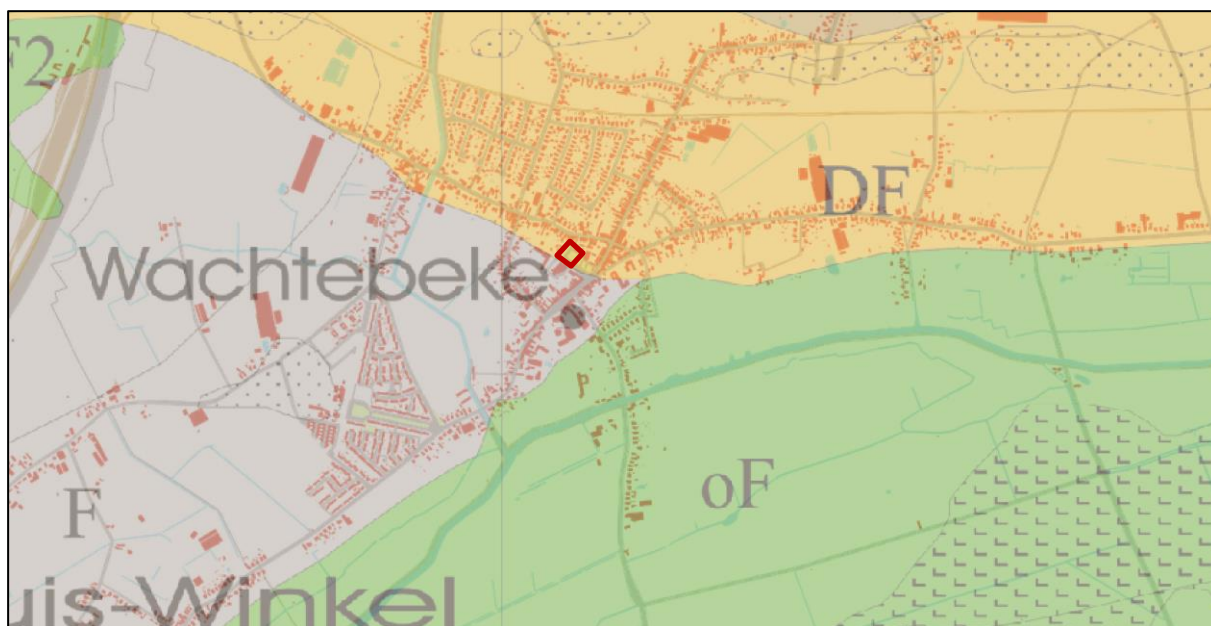
Op de locatie van het plangebied, aan de zuidelijke rand van de *dekzandrug Lembeke – Stekene*, bevindt zich onder de dekzandafzettingen een zandig (niveo-) fluvioperiglaciaal faciës (F). Dit faciës wordt gekenmerkt door een plaatselijk snelle afwisseling van klei en leem over zand en grof zand. Binnen de afzettingen komen veenbanden en vegetatiehorizonten voor. Veel voorkomende secundaire structuren, zoals vorstwiggen, spleten en cryoturbaties, kunnen in verband worden gebracht met vorstwerking. De afzettingen werden gevormd door verwilderde rivieren, tijdens periglaciaal omstandigheden tijdens het Vroeg- en Midden-Weichseliaan. De meer grove afzettingen bevinden zich onderaan de faciës en worden als puinkegelsedimenten geïnterpreteerd, afgezet tijdens

²¹ DOV 2014.

²² De Moor 1995, 25-28.

het Vroeg-Weichseliaan. Ter hoogte van het onderzoeksgebied vertoont het faciës een eerder niveo-fluviale oorsprong. Dit deel van het faciës wordt ook de *Afzetting van Wachtebeke* genoemd.²³

Net ten zuidwesten van de dorpskern van Wachtebeke bestaat de quartaire bodemopbouw enkel uit de *Afzetting van Wachtebeke*. Ten zuidoosten van de dorpskern bevinden zich op de *Afzetting van Wachtebeke* pakketten uit een Tardiglaciaal-Holoceencomplex (o). Dit complex is een verzameling van afzettingen uit de overgangperiode tussen het Eind-Weichseliaan en het Vroeg-Holoceen. De pakketten bestaan uit klastische sedimenten, variërend van klei tot zand, met lokale manifestaties van veen en mergel. Deze afzettingen staan in de buurt van Wachtebeke in verband met de Moervaartdepressie. Hier zijn de afzettingen overwegend fijn zandig, met een sporadische leemfractie. Deze zandige faciës werd afgezet in een de rivierbedding, onder de vorm van lage stroomruggetjes of oeverwallen en verspreide overstromingsvlakten. De sporadische mergelafzettingen binnen deze pakketten bestaan uit zoetwaterschelpfragmentjes. De mergel werd gevormd in ondiepe, gesloten plassen, ontstaan na de afdammingen van doorbraakdalen in de dekzandruggen.

Figuur 7: situering van het onderzoeksgebied op de Quartaargeologische kaart.²⁴

²³ De Moor 1995, 29-31.

²⁴ DOV 2014.

2.2 Historische en archeologische situering

2.2.1 Historische gegevens over de regio²⁵

Het ontstaan van Wachtebeke blijkt erg slecht gekend uit historische bronnen: het enige aanknopingspunt zijn enkele vermeldingen van de naam van de gemeente aan het einde van de 12^e eeuw en in de 13^e eeuw. De oudste vermelding moet men in 1198 dateren, wanneer in een oorkonde de naam *Wagtebeke* genoemd wordt.²⁶ Archeologische prospecties tonen echter aan dat de regio reeds in het Epi-paleolithicum en Mesolithicum bewoond werd, vooral op de toppen van de dekzandruggen net ten noorden van de huidige dorpskern. Het is ook hier dat tijdens de Romeinse periode de secundaire heirweg Antwerpen-Brugge aangelegd werd.²⁷

Etymologisch kan men de oorsprong van de naam Wachtebeke mogelijk verklaren als wacht- of grenspost nabij een rivier of beek. Traditioneel wordt in deze verwezen naar een ordonantie van Karel De Kale uit 864, die een grenspost vermeldt in de buurt van het huidige Wachtebeke. De locatie van deze grenspost kan uit de tekst echter niet nauwkeurig bepaald worden. Andere bronnen stellen dat deze grenspost gerelateerd was aan de Friezen. Wachtebeke en Sint-Kruis-winkel vormden namelijk in de 7de eeuw het meest zuidelijke punt van het toenmalige rijk van dit volk. Deze grensligging zou belangrijk kunnen geweest zijn voor de vroegste ontwikkeling van het dorp²⁸.

Voor de periode tussen de 7de en de 12de eeuw is er niet veel geweten over de streek rond Wachtebeke. De omgeving ten noorden van Wachtebeke was, in tegenstelling tot onder andere de meer zuidelijkere streek tussen Zaffelare en Mendonk, sterk onderhevig aan de getijdewerking. Dit gebied bleek voor inpoldering niet ideaal voor het installeren van nederzettingen of de cultivatie van het landschap.

Traditioneel wordt wel aangenomen dat er zich in Europa een zeer grote bevolkingsgroei voordeed van de 10de tot en met de 13de eeuw. Er kan echter evenzeer een theorie naar voren geschoven worden waarin er een meer gestage netto bevolkingsaanwas waar te nemen is vanaf de 7de eeuw, die tussen 1000 en 1300 een kritieke massa bereikt. Hierdoor kwamen processen zoals commercialisering, urbanisatie en staatsvorming in een stroomversnelling²⁹.

Feit is wel dat de bevolking aangroeide tot in de 14de eeuw. Deze bevolkingsgroei bracht met zich mee dat eveneens de productie van levensmiddelen de hoogte in moest. Dit kon men doen op twee

²⁵ Zie ook Janssens ea. 2012, 9-12.

²⁶ De Potter ea. 1864-1870.

²⁷ De Smet 1981.

²⁸ De Maesschalck 1999, 22-23

²⁹ Blockmans & Hoppenbrouwers 2009, 151

manieren, namelijk door in intensificatie van de bewerking van de bestaande arealen of door het in gebruik nemen van voorheen niet gebruikte arealen³⁰. In de eerste fase van deze ontginningen ging het nog vooral om kleine boeren en nieuw ontstane dorpsgemeenschappen die deze ontginningen gingen doorvoeren. Tot in de 11de eeuw vestigden de nieuwe dorpsgemeenschappen zich vooral in het zuidoosten van het land en in de riviervalleien. In de 11de eeuw zouden ook andere gebieden aan de beurt komen. Pas aan het einde van de 11de eeuw namen de graven van Vlaanderen zelf het heft in handen en promootten de ontginningen³¹. Ook enkele abdijen en de adel gingen een prominente rol spelen in de ontginning van deze gebieden, vooral omdat ze sterk bevoordeeld werden door de graaf van Vlaanderen, die nog steeds de eerste bezitter bleef van de gronden³².

³⁰ Blockmans & Hoppenbrouwers 2009, 152

³¹ De Maesschalck 1999, 23-24

³² Van Bocxstaele 1978, 80 & De Maesschalck 1999, 24

Figuur 8: Bezitsstructuur Wachtebeke anno 1531.

Een gevolg van deze grote ontginningsbeweging was een sterk doorgevoerde ontbossing. Deze bleek zo sterk te zijn dat Fillips van de Elzas reeds aan het einde van de 12de eeuw een beperking oplegde voor deze ontbossing. Deze ontbossing had tot gevolg dat de beschikbare brandstof sterk daalde op korte tijd, waardoor een tekort dreigde. Zo werden er alternatieve brandstoffen gezocht, en gevonden in o.a. veen. Het is in deze context dat Wachtebeke voor het eerst opduikt. In 1175 schenkt Fillips van den Elzas 100 bunder moer aan de Sint-Pietersabdij. Volgens de beschrijving was dit moer gelegen tussen Kalve en Wulfsschoot. In 1198 bevestigt graaf Boudewijn IX deze schenking en spreekt

eveneens van een 'wastine', of woeste grond, gelegen tussen dit moer en Wachtebeke. Er zijn nog verschillende vermeldingen van schenkingen van gronden gelegen rond Wachtebeke³³. Vooral de eerder vermelde Fillips van den Elzas en Boudewijn IX spelen hierin een belangrijke rol, evenals de dochters van Boudewijn IX, Johanna en Margareta³⁴.

Men kan hieruit waarschijnlijk begrijpen dat Wachtebeke ontstaan is als ontginningsdorp voor veen. Ook is duidelijk dat tijdens deze eerste exploitatiefase vooral abdijen en de adel een grote rol spelen in de ontginning van de gronden rond Wachtebeke. Pas rond de 13de eeuw zouden ook rijke burgers uit Gent, Aardenburg en Brugge turf gaan exploiteren. Dit is vooral zo na 1278, het jaar dat Gwijde van Dampierre aan de macht komt in deze streken. Er wordt namelijk dan enkel nog aan verkoop gedaan, en niet meer aan schenkingen. Wachtebeke verdwijnt wel wat op de achtergrond in deze periode. Vooral de moergronden rond Zelzate worden ontgonnen. Dit waarschijnlijk omwille van de betere kwaliteit van het veen hier ten opzichte van dit aanwezig in Wachtebeke³⁵. Uit deze periode weten we, via het *liber inventarius*, dat de curtis Wachtebeke in pacht was gegeven aan ene Egidius Vitse³⁶. Deze verkoopspolitiek moest ervoor zorgen dat de grafelijke kas gespeisd werd. De voortdurende oorlogen zorgden immers voor een chronisch geldgebrek. Deze tactiek werd gedurende de 14de eeuw en de 15de eeuw verder gezet door verschillende heersers van deze streek. Pas aan het einde van de 15de eeuw spreekt men van een uitputting van de moergronden³⁷.

Een bron voor de bezitsstructuur voor Wachtebeke is in de 17de eeuw zijn de landboeken opgesteld in 1662-1663. Deze geven de bezitsstructuur aan per belopen en per gemeet. Wachtebeke wordt in dit document verdeeld in 64 belopen, verdeeld over twee boekdelen. Het is het eerste beloop waarin het onderzoeksgebied gelegen was. De gegevens uit dit eerste beloop geven aan dat de abdijen nog steeds een sterke invloed hielden. De eigenaars van de percelen 11 tot en met 17 waren cijnsplichtig aan de abdij van Marquette, en de eigenaars van percelen 18 tot 82 waren dit aan de abdij van Sint-Pieters te Gent³⁸.

³³ De Maesschalck 1999, 25-26

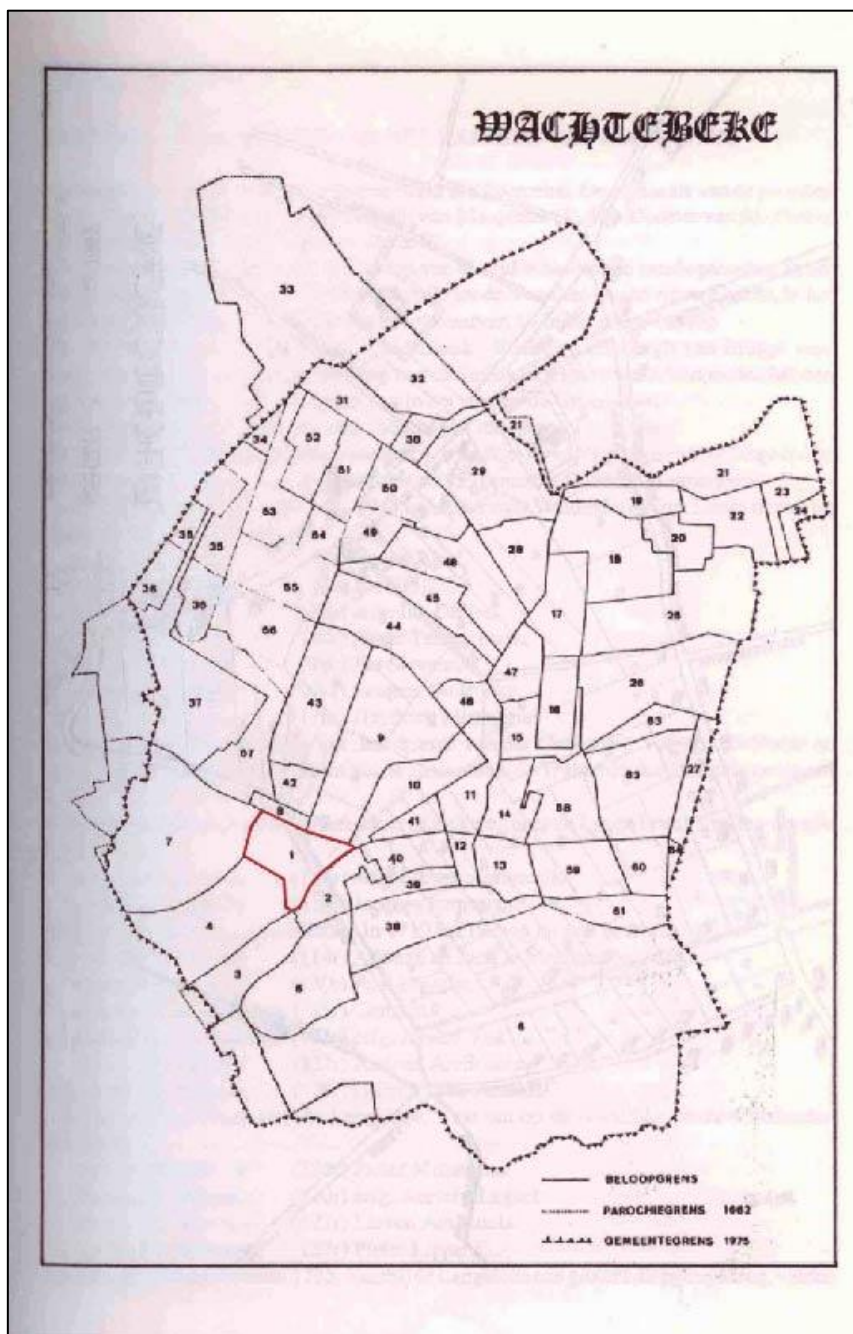
³⁴ Van Bockstaele 1978, 80

³⁵ De Maesschalck 1999, 24,39-40

³⁶ Van Bockstaele 1978, 84

³⁷ De Maesschalck 1999, 41-57

³⁸ De Coninck 1989, 7,15

Figuur 9: Verdeling van Wachtebeke in belopen.³⁹

³⁹ De Coninck 1989, 13

2.2.2 Cartografische gegevens

Een andere belangrijke bron van informatie is het historisch kaartmateriaal. Op basis van deze oude kaarten kan een beeld worden gegeven van hoe de bebouwing evolueerde door de eeuwen heen, maar met dien verstande dat de draad slechts kan opgepikt worden vanaf het moment dat de eerste kaarten voor het gebied verschenen, m.a.w. vanaf de 16de eeuw. Afwezigheid van bebouwing op de kaarten is overigens geen garantie dat er ook niets heeft gestaan op het moment van 'opname'. Vooral in de beginperiode tekenden cartografen vaak slechts de grotere nederzettingen en belangrijke bouwwerken als kerken, kloosters en kastelen in. Hieronder wordt in een selectie de ontwikkeling van de onderzoeklocatie weergegeven. Deze selectie bevat enkel kaarten die gedetailleerd genoeg zijn om een blik te kunnen werpen op het onderzoeksgebied.

Een eerste kaart waarmee we inzicht kunnen verwerven in de ontwikkeling van het onderzoeksgebied is een kaart gemaakt door François Horenbault uit 1576.

Figuur 10: Kaart François Horenbault (onderzoeksgebied in rood aangeduid).⁴⁰

Deze kaart geeft aan dat er in het plangebied enkele structuren aanwezig waren. Er kan opgemerkt worden dat er reeds enkele rechthoekige percelen werden ingericht. Een duidelijke omwalde hoeve kan echter niet onderscheiden worden. Enkel enkele boerderijgebouwen lijken zichtbaar.

Dit zou simpelweg kunnen betekenen dat de hoeve met walgracht nog niet werd aangelegd. De eerste vermelding hiervan dateert namelijk pas van 1612.

Een tweede kaart is de kaart opgesteld door de Joseph-Johann-Franz (Graaf) de Ferraris (1726-1814). Deze stelde in 1769 voor om een gedetailleerde kaart op te stellen van de Oostenrijkse Nederlanden om de bestaande leemtes van reeds opgestelde kaarten aan te vullen.

⁴⁰ De Vierschaar 2014.

Figuur 11: Het plangebied gesitueerd op de kaart van Ferraris.⁴¹

Op deze kaart is er een gebouw te zien, omringd door een rechthoekige gracht. Dit gebouw stelt uiteraard het kasteel van Maelstede voor. Deze gracht wordt aan de zijde van de tegenwoordige straat Smishoek onderbroken door een soort ingangspartij. Net buiten de noordwestelijke hoek van de gracht zijn er nog 2 gebouwen waar te nemen. Door de abstracte voorstelling van al deze gebouwen kunnen er op basis van deze kaart geen conclusies worden getrokken in verband met het uitzicht of de karakteristieken ervan.

Een tweede kaart die gebruikt werd om een evolutie te kunnen weergeven is de kaart der buurtwegen. Deze werd omstreeks 1844 opgesteld en geeft een zeer accuraat beeld van onze streken tijdens deze periode. Een plot van deze kaart op een hedendaagse luchtfoto geeft hier wel goed de locatie weer van de bestaande gebouwen. De gebouwen zijn gelegen onder de parking op het Dr. Jules Persynplein. De ZO-NW en de ZW-NO gerichte grachten zijn nog steeds terug te vinden in het hedendaagse stratenpatroon. Het poortgebouw lijkt verdwenen te zijn op deze kaart. Een klein streepje, gelegen vlakbij het hoofgebouw over de ZO-NW gerichte gracht zou de nieuwe ingang kunnen zijn. Waarschijnlijk gaat het hier om een klein brugje.

⁴¹ Geopunt 2014.

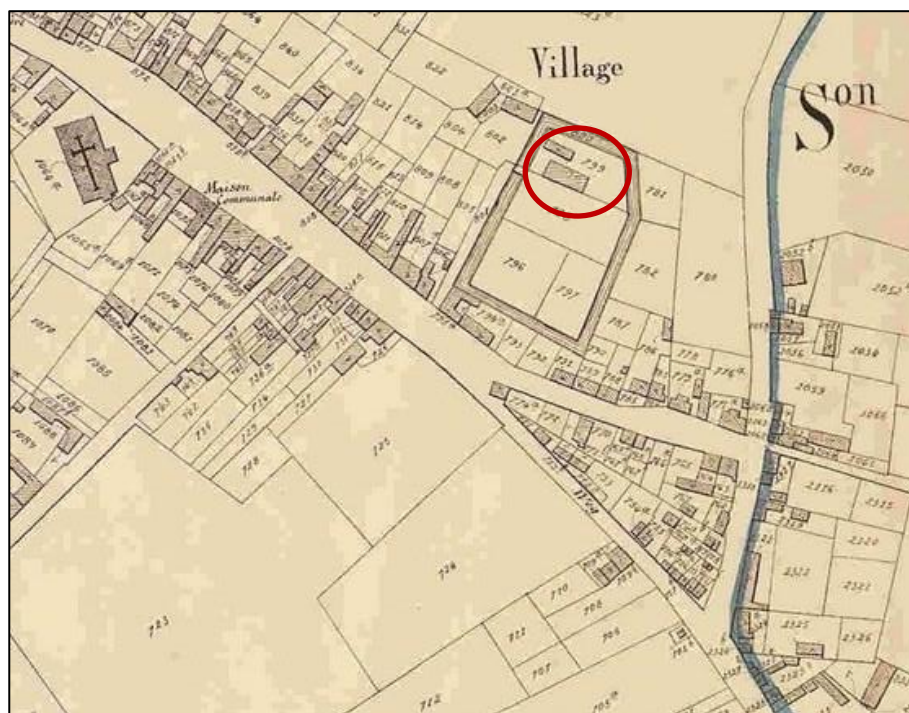
Figuur 12: situering van het plangebied op de atlas der buurtwegen.⁴²

Figuur 13: Plot atlas der buurtwegen op moderne luchtfoto.

Een laatste kaart is deze opgesteld door Philippe-Christian Popp tussen 1842 en 1879. Hij wilde alle kadasterplannen van heel België beschikbaar maken voor iedereen voor een bescheiden prijs. Toen hij stierf in 1879 werd zijn werk verder gezet door zijn weduwe, Caroline-Clémence Boussart (1808-1891). Op deze kaart is net hetzelfde beeld te zien als op de kaart der buurtwegen. Ook het plotten van deze kaart op een moderne luchtfoto geeft dus geen extra informatie.

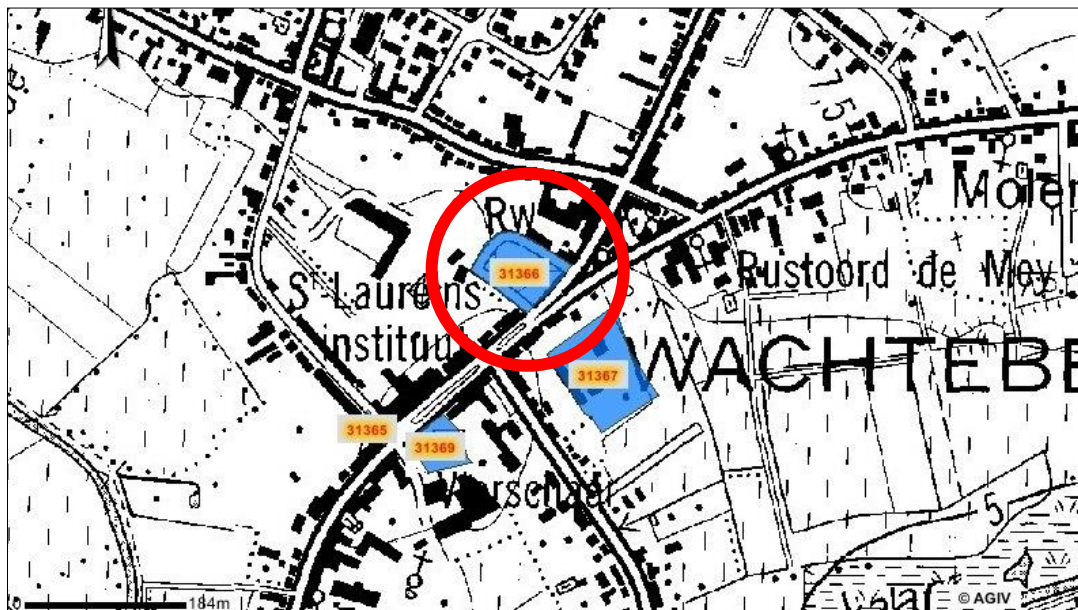
⁴² Geopunt 2014.

Figuur 14: situering van het onderzoeksgebied op de Popp-kaart.⁴³

⁴³ Geopunt 2014.

2.2.3 Archeologisch kader

Figuur 15: CAI kaart van het plangebied (in rood omlind) met de archeologische vindplaatsen in de omgeving.

Op de centraal archeologische inventaris staat het kasteel van Maelstede aangeduid met het nummer 31366. In de omgeving van deze locatie zijn er nog verschillende structuren terug te vinden. Zo is er ten eerste de locatie met nummer 31367, dewelke verwijst naar een ander kasteel binnen Wachtebeke, namelijk het kasteel van Spreeuwenburgh. Dit kasteel was gelegen op het tweede beloop binnen de landboeken uit 1662-1663. Dit kasteel hangt sterk samen met het kasteel van Maelstede, een hint hiervoor vinden we terug op de kaart van François Horenbault. Op deze kaart staat naast het kasteel de naam Stoppeleere genoteerd. Het zou hier gaan om Philips De Stoppeleere, die getrouwd was met Margriete van den Sompele. Philips was naast eigenaar van het kasteel Spreeuwenburgh, eveneens eigenaar van het domein Maelstede. Het kasteel van Spreeuwenburgh is echter waarschijnlijk wat vroeger te dateren. De eerste vermeldingen ervan gaan reeds terug tot 1418. Ook verdwijnt het kasteel vroeger als het kasteel van Maelstede. Toen er in 1777 een register werd aangelegd van de geteelde gewassen om er belasting op te heffen, vond men geen sporen meer terug van het kasteel van Spreeuwenburgh⁴⁴.

Mogelijk heeft het kasteel van Maelstede de functie overgenomen. In 1637 staat het kasteel van Maelstede nog vermeld als zijnde een buitenverblijf, terwijl uit een beschrijving van het kasteel van Spreeuwenburgh uit 1659 (*“de motte metten bogaert en dry cleene sticckens daeran west den saffelaerschen dam”*) blijkt dat hier nog steeds een kasteel stond. In 1662 staat er echter voor het hof van Maelstede een beschrijving als kasteel in de landboeken. Het verdwijnen van het kasteel van

⁴⁴ De Coninck 1989, 19.

Spreeuwenburgh tussen 1659 en 1777 en de uitbreiding van het hof van Maelstede in de periode 1637-1662 geven deze verandering in functies mogelijk aan⁴⁵.

2.3 Het kasteelken Maelstede: historische gegevens en voorgaand archeologisch onderzoek

Tijdens het archeologisch vooronderzoek, uitgevoerd door BAAC Vlaanderen op 11 april 2012, werden de restanten van een laat- tot post-middeleeuws gebouw aangetroffen. Al snel werd duidelijk dat deze resten tot een gebouw hoorden dat in de volksmond 'het kasteelken' van Wachtebeke genoemd werd. In volgende paragraaf worden kort de historische gegevens omtrent dit gebouw opgenoemd. Deze historische gegevens worden aangevuld met een korte samenvatting van de resultaten van het archeologisch vooronderzoek.

2.3.1 Historische gegevens omtrent het kasteelken Maelstede

De belangrijkste historische bronnen naar de geschiedenis van 'het kasteelken' zijn, naast de reeds besproken cartografische bronnen, de landboeken. In deze boeken worden de bezitsstructuren binnen de omgeving van Wachtebeke opgenoemd, alsook deze van 'het kasteelken'.

Een oudste vermelding van het gebouw dateert uit 1584. In een landboek wordt de bezitsstructuur van dit gebouw uitvoerig beschreven: het terrein was 9 gemeten en 168 roeden groot en behoorde toe aan de kinderen van een zekere Lieven Stoppelaere. Bepaalde delen van het domein werden verpacht aan derden. Bij de beschrijving van deze verpachte terreinen komen een aantal details van de inrichting van het domein aan het licht. Zo kwam de toenmalige pastoor Andries van Lijsbeth de boomgaard toe, maar ook een deel van de wal en een 'plecxken' grond achter de schuur.⁴⁶ Ook in een landboek uit 1612 wordt het domein van 'het kasteelken' beschreven als '*een hoveken ghenaeemt maelstede, metten wallen, bogaerden, lochtynghe ende diverse partyen van lande daeranne ghelegen... groot 3562 roeden*'⁴⁷. Voor het eerst krijgt het domein de naam 'Maelstede' toegedicht. Mogelijk moet men deze naam interpreteren als vergaderplaats of gerechtsplaats. In een familiefonds uit 1637 werd het domein als een '*huys van plaisantie*' omschreven, een buitenverblijf van de stadselite.

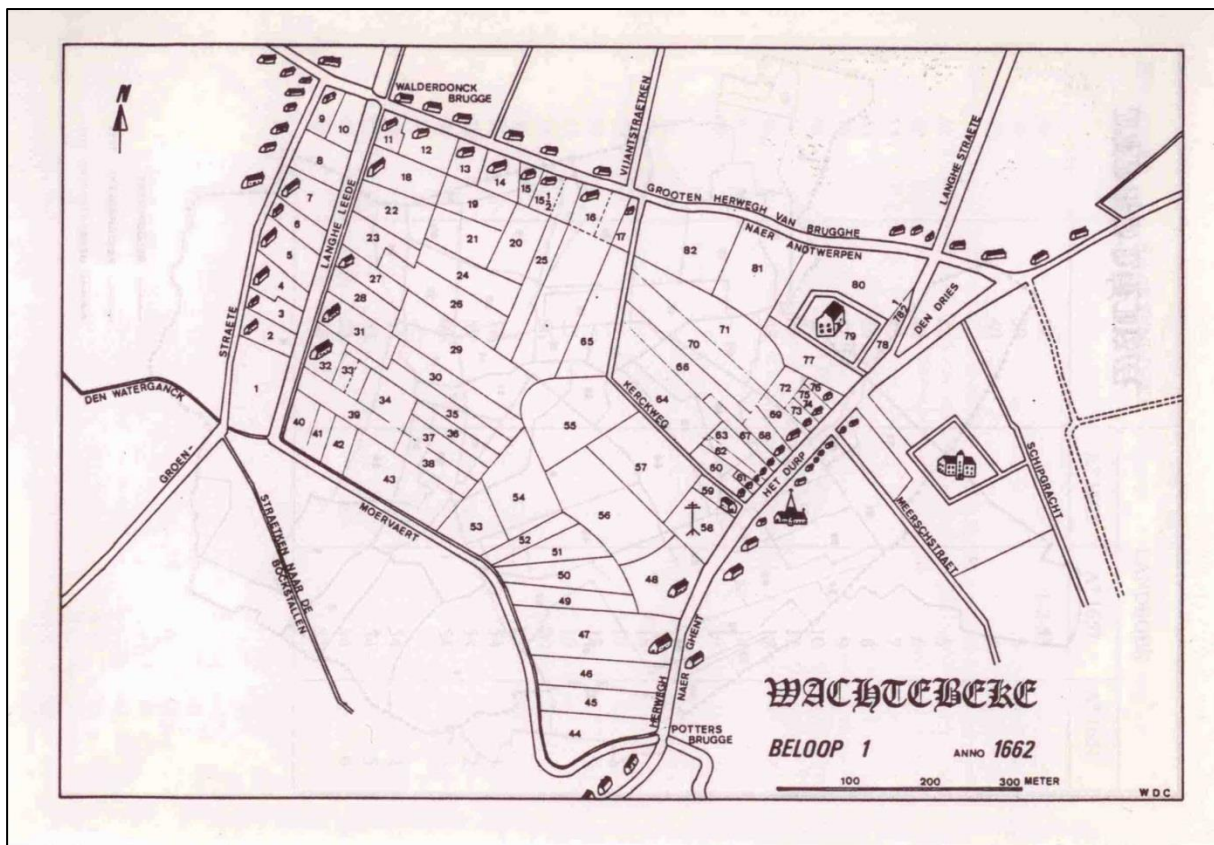
Gedurende de 17^e eeuw verwisselde het domein enkele malen van eigenaar, om in 1662 in handen van de Brugse de De Peneranda's te vallen, een familie met Spaanse herkomst die zich in 1549 in de

⁴⁵ De Coninck 1989, 16 - 19.

⁴⁶ Hesters 1998, 8.

⁴⁷ Hesters 1998, 9.

Nederlanden vestigde. Het is ook tijdens de 17^e eeuw dat een eerste afbeelding van de omgeving van 'het kasteelken' werd opgesteld: in een landboek werd een vrij gedetailleerde kaart van de percelering van het dorpscentrum van Wachtebeke opgenomen. Ook de percelen die tot het domein van 'het kasteelken' behoren worden op deze kaart afgebeeld en beschreven in het bijhorende landboek. Zo wordt perceel 72 omschreven als een *'bogaerdeken'* en perceel 78 als *'land beplant met boomen'*. Interessanter zijn percelen 77 en 79. Deze vormen de kern van het domein van Maelstede en worden respectievelijk omschreven als *'bogaert ofte neerhof van casteel van maelstede'* en *'casteel met wallen ende een viercant bogaerdeken'*. Hoewel de kaart geen waarheidsgetrouwe weergave geeft van de inrichting van het domein, vallen toch een aantal zaken op: zo bestond de omwalling waarschijnlijk uit een rechthoekige tot vierkante walgracht. Het neerhof was niet binnen deze omwalling opgenomen. Daarnaast wordt binnen de omwalling één rechthoekig tot vierkant gebouw weergegeven. Gezien de schematische weergave van de bebouwing binnen de omwalling lijkt het echter niet mogelijk sluitende conclusies te trekken omtrent de omvang en inrichting van het gebouw. Ook kan niet uitgesloten worden dat er zich naast dit hoofdgebouw nog andere gebouwen en bijbouwen binnen de omwalling bevonden.

Figuur 16: de omgeving van het domein van 'het kasteelken' op de kaart bij het landboek uit 1662.⁴⁸

⁴⁸ Hesters 1998, 9.

Het domein bleef tot het einde van de 18^e eeuw in handen van de Peneranda's, waarna ze in 1774 verkocht werden. Het domein was toen geen buitenverblijf meer, maar een volledig pachtgoed. De notarisacte van de verkoop van 'het kasteelken' geeft een goede beschrijving van het domein aan het einde van de 18^e eeuw: het grootste deel van het domein wordt omschreven als zaailand, het woongedeelte als 'kasteelkern met de boomgaard en de lochting en de wallen'⁴⁹. Het hele domein van Maelstede werd tijdens de verkoop opgedeeld in een vijftiental loten. Tijdens de 19 en 20^e eeuw wisselde 'het kasteelken' geregeld van eigenaar en kreeg het een uitsluitend residentieel karakter.

Op de laat-19^e eeuwse kaarten wordt de perceelsindeling binnen het domein voor het eerst waarheidsgetrouw weergegeven. Zoals reeds gezegd bevonden zich toen twee rechthoekige gebouwen binnen de omwalling. De toegang tot het domein bestond waarschijnlijk uit een brug in de zuidwestelijke hoek van het onderzoeksgebied.

Figuur 17: foto van het kasteelken aan het begin van de vorige eeuw.

⁴⁹ Hester 1998, 10.

De inrichting van het domein bleef in grote lijnen ongewijzigd tot in de tweede helft van de 20^e eeuw. In 1955 werd het domein gekocht door de gemeente Wachtebeke. Plannen om het domein om te vormen tot een nieuw gemeentehuis en onderdak voor kinderen binnen het Nationaal Werk voor Kinderwelzijn werden echter niet doorgevoerd. Op de zuidelijke zijde van het domein werd daarentegen een parking en een vijver aangelegd. Het hoofdgebouw raakte in verval en werd in de jaren '70 van vorige eeuw afgebroken.

2.3.2 *Het archeologisch vooronderzoek*⁵⁰

Reeds voor de start van het archeologisch vooronderzoek was de archeologische verwachting voor het onderzoeksterrein bijzonder groot. Tijdens een bureaustudie bleek immers dat er tijdens het onderzoek vrijwel zeker restanten van het 'kasteelken' zouden aangetroffen worden, waarschijnlijk te daterend vanaf de 17^e eeuw. Tijdens het veldwerk werden inderdaad muurresten aangetroffen die in verband te brengen zijn met bewoning op het terrein in de Nieuwe en Nieuwste Tijden. Ook werden enkele beerbakken of sterfputjes uit dezelfde periode aangetroffen. Deze waren allen opgebouwd uit relatief kleine bakstenen (20x8x6 cm) die gehecht waren met een harde kalk- of cementmortel.

Meest opvallend waren de vierkante tot rechthoekige muurtjes of funderingspoeren, opgebouwd uit grote bakstenen (29 x 14 x 6 cm). Het muurwerk bleek niet met een mortel gemetseld. Voorzichtige parallellen met het gebruik van deze *kloostermoffen* voor de bouw van gebouwen in de regio leren dat men het voorkomen van deze bakstenen in de late middeleeuwen moet dateren. Een datering van de aangetroffen muren of poeren tussen de 13^e en 16^e eeuw leek dan ook logisch.

Ook de bodemkundige opbouw van het terrein bleek interessant: bovenop een begraven, moerige A-horizont werd een heterogeen, donkerbruin tot beige ophogingspakket aangetroffen. Onder de A-horizont bevond zich een zwak ontwikkelde ijzer B-horizont, met daaronder de moederbodem. Deze bestond uit lichtgrijs tot geel, matig fijn, licht lemig zand. Het was echter onduidelijk wanneer het ontstaan van het opgehoogde pakket gedateerd moet worden en wat de relatie was met de bewoning op het terrein.

Gezien het erg hoge archeologisch potentieel van het terrein, dat reeds tijdens een voorgaande bureaustudie opviel, en dat ook tijdens het vooronderzoek bevestigd werd, werd geadviseerd de volledige werkzaamheden aan het Persynplein archeologisch te begeleiden en indien nodig op te graven.

⁵⁰ Janssens ea. 2012.

2.4 Onderzoeksvragen

De vraagstelling van het onderzoek was gericht op het verkrijgen van een inzicht in de aanwezige bewoningssporen ter hoogte van het plangebied. Conform de bijzondere voorwaarden bij het onderzoek dienden minimaal volgende onderzoeksvragen beantwoord te worden:

- Hoe verhouden de aangetroffen muur- en vloerresten zich chronologisch en ruimtelijk ten opzichte van elkaar en hoe kan men de aangetroffen resten interpreteren?
- Zijn er naast de aangetroffen sporen uit het vooronderzoek nog oudere sporen aanwezig t.h.v. het plangebied en kan men deze sporen interpreteren?
- Welke informatie kan worden ontleend aan het archeologisch vondstmateriaal inzake datering, functie van de aangetroffen structuren, lokale activiteiten of handel?
- Hoe kaderen de aangetroffen archeologische resten binnen de ontstaansgeschiedenis van Wachtebeke?

3 Methodologie

In dit hoofdstuk wordt eerst de toegepaste methodologie voor het veldwerk geschetst (werkwijze, planning, aanpak, strategie van het veldwerk). Vervolgens wordt de strategie voor de uitwerking en rapportage van het onderzoek beschreven.

3.1 Methodologie van het veldwerk

Het onderzoek werd uitgevoerd tussen 20 augustus tot 4 september 2012. Projectverantwoordelijke was Jeroen Vanden Borre. Olivier Vanremoorter, Sarah De Cleer, Lina Cornelis, David Demoen, David Janssens, Jeroen Tempelare, Jennifer van Ranst & Cindy Kenis werkten mee aan het onderzoek. De grootte van het plangebied werd aanvankelijk op 2000 m² geschat. Bij de start van het veldwerk werd opgemerkt dat een deel van de geselecteerde zone in de voortuin van het politiekantoor lag. Ook bevond zich in de westelijke rand van het geselecteerde terrein riolering. Uiteindelijk werd in overleg met het Agentschap Onroerend Erfgoed 1700 m² onderzocht.

Er werden drie aaneensluitende werkputten aangelegd. Deze scheiding was artificieel aangezien uiteindelijk het terrein in één keer is opengelegd.

Een graafmachine legde onder begeleiding van meerdere archeologen een leesbaar vlak aan, nadat de bestrating was verwijderd door de aannemer. Het vlak werd manueel opgeschoond en muurresten werden minutieus gereinigd. Alle sporen werden genummerd en digitaal ingemeten door middel van een robotic total station. Gelet op de soms complexe oversnijdingen van diverse sporen werden overvloedig digitale foto's gemaakt. Na documentatie van de grondsporen werden deze gecoupeerd.

Waardevolle contexten die zich leenden tot mogelijk labo-onderzoek, werden bemonsterd. Tijdens het veldwerk werd ook wanneer nodig de metaaldetector gebruikt om metaalvondsten op te sporen.

Na afloop van het onderzoek tot op een diepte van 5,20 m TAW werd het terrein door de aannemer afgedekt met waterdoorlatend gronddoek zodat de nog zichtbare archeologische resten in de bodem beschermd bleven.

3.2 Strategie voor de uitwerking

De basisuitwerking van de opgraving, de assessment van de stalen en monsters en de rapportage van de onderzoeksresultaten gebeurden allen door BAAC Vlaanderen, conform de minimumnormen en de bijzondere voorwaarden bij de opgraving. De basisuitwerking van de opgraving omvatte een beknopte omschrijving van alle sporen in een sporenlijst, het opstellen van een fotolijst, monsterlijst en vondstenlijst. Ook werden de vondsten gereinigd, gedetermineerd, geregistreerd, gedateerd en, indien relevant, getekend. De veldplannen van de opgraving werden gedigitaliseerd, opgemaakt en in overzichtelijke kaarten weergegeven. De coupe- en profieltekeningen werden gedigitaliseerd en in uniforme afbeeldingen weergegeven. Deze basisuitwerking gebeurde onmiddellijk na het veldwerk.

Na deze basisuitwerking werd een evaluatierapport opgemaakt, dat ook een strategie voor verdere natuurwetenschappelijke uitwerking van de stalen en monsters omvatte. Dit evaluatierapport vormde de aanzet naar een volwaardig conceptrapport, vooralsnog zonder sluitende chronologische en functionele interpretatie van de sporen en paleolandschappelijke reconstructie. Hiervoor was het wachten op verdere natuurwetenschappelijke analyse van bepaalde stalen en monsters.

3.2.1 Natuurwetenschappelijk onderzoek: waardering en analyse

Alle stalen en monsters die tijdens het onderzoek werden ingezameld, werden na het veldwerk aan een assessment onderworpen. Deze assessment werd door BAAC Vlaanderen uitgevoerd en bestond uit een beoordeling van de kwaliteit en het potentieel van het fysieke monster, waarbij vooral werd gelet op de hoeveelheid bulk, hoeveelheid organisch materiaal en integriteit van het monster.

Daarnaast werd ook het wetenschappelijk potentieel van alle monsters beoordeeld. Het wetenschappelijk potentieel van een monster kaderde voornamelijk binnen de in de bijzondere voorwaarden geformuleerde onderzoeksvragen. Monsters van interessante contexten waarvan de chronologische of functionele interpretatie niet geheel sluitend geformuleerd kon worden, werden met extra aandacht beoordeeld.

Binnen de bijzondere voorwaarden bij de opgraving werd een vaste stelpost voor conservatie en natuurwetenschappelijk onderzoek voorzien. Op basis van het evaluatierapport werd geadviseerd en na overleg met alle betrokken partijen besloten om 3 ¹⁴C-analyses, 1 pollenanalyse, macrobotanisch onderzoek naar 3 zeefstalen, 2 dendrochronologische analyses van houtmonsters en 3 herkomstanalyses van natuursteenmonsters uit te voeren.

3.2.2 Conservatie

Enkele metalen en leren voorwerpen kwamen wegens te beperkte wetenschappelijke en cultuurhistorische waarde niet in aanmerking voor conservering. Deze werden echter allen beschreven en gefotografeerd. Slechts één voorwerp kwam in aanmerking voor conservering: het gaat om een kleine ivoren zonnwijzer. Restauratiebureau Restaura adviseerde het voorwerp te reinigen en te impregneren. Een volledige reconstructie van de zonnwijzer lag echter niet binnen de opzet van het onderzoek en was ook niet gewenst voor de opdrachtgever.

3.2.3 Rapportage

Een eerste fase van rapportage bestond uit een reeds voorgelegd evaluatieverslag. Binnen het evaluatierapport werd, naast een voorlopige beschrijving en interpretatie van de aangetroffen sporen en structuren, ook een argumentatie voor dit natuurwetenschappelijk onderzoek opgenomen, alsook een inschatting van de planning van de definitief rapportage van de opgraving.

Na goedkeuring van het evaluatierapport en verder natuurwetenschappelijk onderzoek werd een conceptrapport opgemaakt. Dit rapport bevatte, conform de minimumnormen en de bijzondere voorwaarden bij de opgraving, volgende elementen:

- een historische situatieschets door interpretatie van historische kaarten, iconografische bronnen en literaire bronnen, geïllustreerd met het nodige beeldmateriaal
- een vergelijking met sites uit de omgeving van het plangebied
- gegeorefereerde gedetailleerde plannen van de opgravingsputten in kleur
- de gemiddelde diepte van het archeologisch leesbare niveau ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing en het maaiveld
- een beschrijving en verantwoording van afwijkende methodiek indien dit noodzakelijk was
- de resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek
- een beschrijving van de resultaten met inbegrip van een antwoord op de onderzoeksvragen
- een wetenschappelijke samenvatting (1 pagina), zowel in het Nederlands als minstens in één vreemde taal, te weten; Frans, Duits, of Engels
- locatie waar het vondstmateriaal wordt bewaard
- bijlagen: fotolijst, sporenlijst, vondstenlijst, coupetekeningen
- Alle gedurende de prospectie getrokken vlakfoto's, profielfoto's, detailfoto's en foto's van de gezette coupes

Dit conceptrapport werd voorgelegd aan alle bevoegde overheden en de opdrachtgever, die allen opmerking konden formuleren. Deze opmerkingen werden verwerkt in een definitief rapport, dat opnieuw door alle betrokken partijen goedgekeurd werd. Bij dit rapport hoorde ook het opgravings archief. Dit archief bevatte volgende elementen:

- alle opgravingsdocumentatie, aangemaakt volgens de minimumnormen
- het rapport
- alle gereinigde vondsten gesorteerd volgens context en voorzien van een label
- alle staalnames / gezeefde staalnames / selectie staalnames
- toestemming selectie van staalnames.

4 Onderzoeksresultaten: Bodem en stratigrafie

Met bijdragen van Nick Krekelbergh⁵¹

Globaal genomen was op de site volgende stratigrafie aanwezig: direct onder een 30 cm dik, heterogeen ophoogpakket (Abv), bestaande uit donkerbruingrijs, matig fijn zand met puin als bijmenging, bevond zich een ongeveer 40 cm dikke, erg heterogene ophoging S.1.046 (Aa2). Deze ophoging was beige tot bruin van kleur en erg vlekkerig. Dit pakket bevatte naast enkele fragmenten roodbakkend aardewerk ook grijsbakkend aardewerk. Dit pakket kwam tot stand tijdens de volle tot late middeleeuwen afgezet, mogelijk als voorbereiding van het terrein voor een eerste structurele bebouwing.

Onder ophoging S.1.046 bevond zich een moerige laag S.1.043, die bestond uit bruingrijs, matig fijn en enigszins venig zand. In dit pakket waren plantenresten als bijmenging aanwezig. Deze begraven, moerige A-horizont (Ahb-horizont) is waarschijnlijk het resultaat van een veraardingsproces van oorspronkelijk venige afzettingen, mogelijk als mede gevolg van menselijke bewerking. In één boring, die in 1995 werd gezet op ongeveer 200 meter ten oosten van het plangebied, bestond de bovenste 80 cm van het profiel uit bruin fijn zand, dat herwerkt was en doorsneden met veen, klei en met zand opgevulde geulen⁵². Dit alles wijst op een vernatting van het dekzandlandschap vanaf het Atlanticum (8700-5700 BP⁵³), ook in het plangebied.

Onder het moerig pakket ging de bodemopbouw over in het moedermateriaal, dat bestond uit licht(grijs)geel, matig fijn, matig lemig zand. Het ging hierbij om zanden van niveo-eolische oorsprong. In de top van het zand kon een podzolprofiel worden waargenomen in de vorm van een oranjebruine, zwak ontwikkelde ijzer-B horizont (Bir). De overgang met het bovenliggende pakket was geleidelijk, hetgeen mede het gevolg was van bioturbatie.

Samengevat kan worden gesteld dat in het plangebied niveo-eolische afzettingen aanwezig zijn, waarin zich een podzolprofiel heeft gevormd. Door een geleidelijke vernatting van het landschap onder invloed van de stijgende zeespiegel vanaf het Atlanticum ontstond aan de bovenkant van het profiel een humeuze en enigszins moerige A-horizont, die mede onder invloed van menselijke bewerking sterk veraard is. Tijdens de volle tot late middeleeuwen werd het volledige terrein (in één fase) opgehoogd. Pas meer recent werd het terrein ten slotte opgehoogd tot het huidige straatniveau.

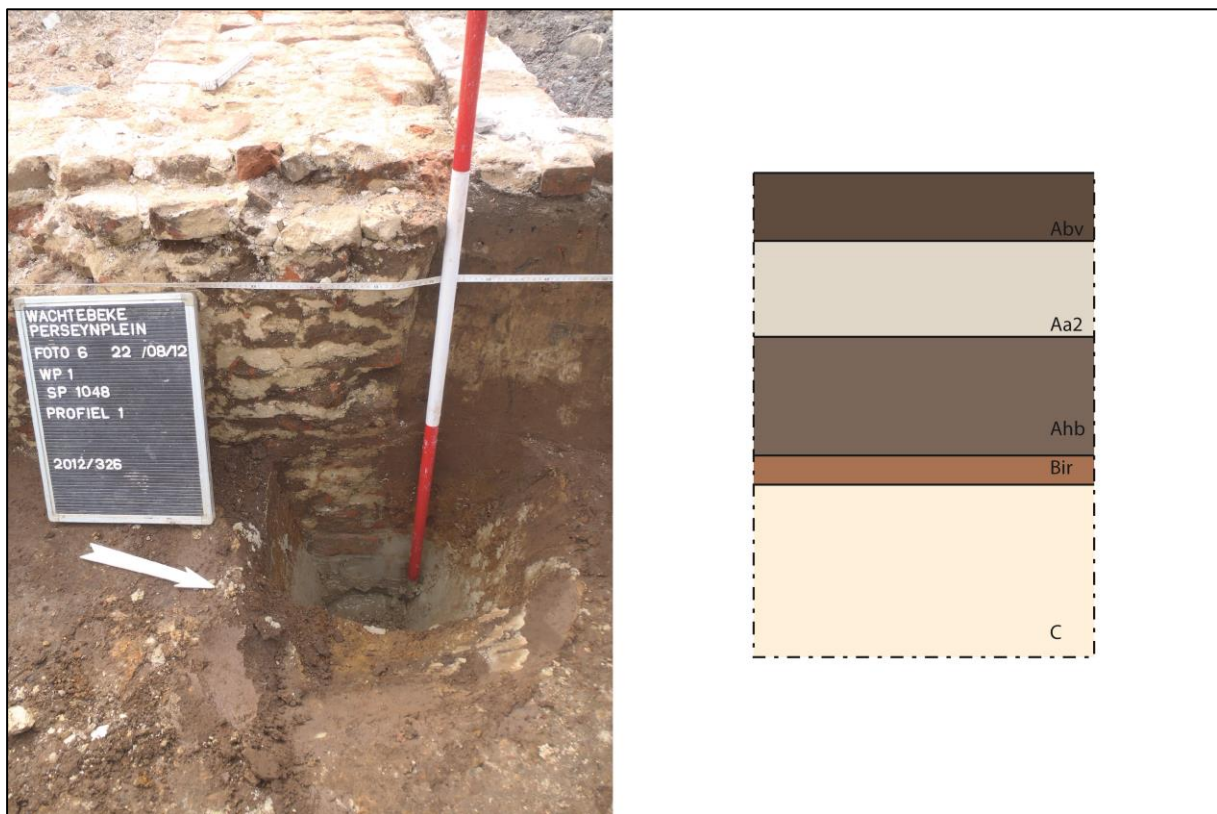
⁵¹ Zie ook Janssens ea. 2012, 21-22.

⁵² Boring kb14d41w-B445.

⁵³ BP = Before Present, voor 1950.

Figuur 18: overzicht van de stratigrafie ter hoogte van muur S.1.047.

Figuur 19: overzicht van de stratigrafie in het noorden van het onderzoeksterrein.

5 Onderzoekresultaten: Sporen en structuren

De occupatiegeschiedenis van het onderzochte terrein kan globaal in een viertal perioden onderverdeeld worden, die allen een zeer specifieke bouw- en gebruiksfase van het 'kasteelken' vertegenwoordigen. De ruimtelijke constellatie en het gebruik van de bewoning op het terrein blijkt immers verre van statisch. In tegendeel: de bebouwing en bewoning op het terrein vertoont door de eeuwen heen een sterke dynamiek. Binnen de vier voorgestelde occupatiefasen blijkt het mogelijk deze dynamiek chronologisch en ruimtelijk te ordenen en te classificeren.

De eerste bewoningssporen zijn alvast ouder dan de tweede helft van de 14^e eeuw. Door de versturende invloed van latere intensieve bebouwing op het terrein bleken de archeologische resten uit deze periode slechts erg fragmentair bewaard. Het beeld dat we van de inrichting en bewoning van het terrein tijdens deze periode kunnen reconstrueren in zowel structureel als chronologisch beperkt en onvolledig. Toch is het zeker dat het 15^e-16^e eeuwse *kasteelken* een oudere voorloper kende. Meer dan waarschijnlijk was het domein van waarop het gebouw stond reeds omgeven door een walgracht.

Tijdens een tweede occupatiefase, te dateren tussen de 15^e en 16^e eeuw, werd de bewoning op het terrein gekenmerkt door een vierkant bakstenen gebouw. Dit gebouw kende meerdere bouwfases, zoals een uitbreiding met een traphal en werd deels op de restanten van het gebouw uit de eerste occupatiefase gefundeerd.

De laatste twee occupatiefases worden gekenmerkt door de bouw en het gebruik van een langwerpige bakstenen gebouw, dat onder andere afgebeeld wordt op cartografische bronnen uit de 18^e en 19^e eeuw. Tijdens de laatste occupatiefase werd vermoedelijk een bijgebouw opgericht, een tiental meter ten westen van het reeds bestaande hoofdgebouw. Deze gebouwen werden vermoedelijk deels gefundeerd op de resten van het 15^e-16^e eeuwse gebouw.

5.1 Oudste bewoningsfase: 13^e tot 15^e eeus omw ald hoofgebouw

Reeds tijdens het vooronderzoek werd onderstreept dat het onderzoeksterrein mogelijk al vóór de 15^e eeuw bebouwd en bewoond was.⁵⁴ Tijdens het vervolgonderzoek werd dit vermoeden bevestigd: enkele sporen en structuren konden inderdaad voor de 2^e helft van de 14^e eeuw gedateerd worden. Toch moet men hierbij onmiddellijk de kanttekening maken dat de archeologische resten uit deze periode bijzonder fragmentair bewaard waren. Tijdens latere bewoning en bebouwing werd het overgrote deel van de resten uit de oudste periode immers sterk verstoord of volledig uit het bodemarchief verwijderd. Zowel qua chronologie als qua reconstructie van de ruimtelijke inplanting van de bewoning en bebouwing op het terrein blijkt het beeld erg onvolledig. Toch werden een aantal interessante vaststellingen gedaan.

Figuur 20: overzichtsplan van de eerste bewoningsfase (bruin).

⁵⁴ Janssens ea. 2012, 22-23, 27.

5.1.1 Bakstenen funderingen van een hoofdgebouw

Meest interessante sporen die aan de oudste occupatiefase gelinkt kunnen worden zijn een zestal massieve bakstenen poeren S.3.052, S.3.070, S.3.071, S.3.092, S.3.093 & S.3.104. Deze poeren lagen in een rechthoekige constellatie met zijden van 14 bij 10 meter. In de lange zijden bevonden zich oorspronkelijk minstens drie poeren, steeds met een regelmatig interval van ongeveer 3 meter. Het lijkt met andere woorden meer dan waarschijnlijk dat deze poeren deel uitmaakten van de funderingen van een rechthoekig gebouw met gelijkaardige afmetingen. Hoe dit gebouw er boven deze funderingen uitzag, kon niet achterhaald worden. Het bovenste gedeelte van de funderingen en al het opgaand muurwerk bleek immers verstoord en vernietigd tijdens latere occupatiefasen.

De poeren waren allen vierkant van vorm, met een zijde van ongeveer 1 – 1.5 m. Ze waren allen opgebouwd uit opmerkelijk grote bakstenen, die vaak 29 tot 30 cm lang waren.⁵⁵ Aangezien er veel gebroken bakstenen in het metselwerk waren opgenomen, lijkt het aannemelijk dat deze gerecupereerd materiaal waren. Het verband waarin deze stenen zich verbonden was erg onregelmatig, mogelijk net vanwege het frequent gebruik van gerecupereerde bakstenen. Als 'mortel' was zand gebruikt.

Figuur 21: poer S.3.052, die oversneden werd door de latere fundering S.1.047 van het 17e-18e eeuwse gebouw.

⁵⁵ Volledige formaten waren onder andere: 28 x 14 x 7 cm, 29 x 14 x 6 cm en 30 x 14 x 6 cm.

Figuur 22: poer S.3.092 in de coupe.

Figuur 23: poer S.3.090, waarop tijdens een volgende occupatiefase een deel van de 15e-16e eeuwse bouwfase gebouwd werd.

De inrichting van het rechthoekige gebouw kon op enkele zeldzame locaties beperkt bestudeerd worden. Zo bevonden zich net ten noordwesten van de westelijke wand van het gebouw fragmenten van een vloertje S.3.080, deel gefundeerd op een kleine rechthoekige poer S.3.081⁵⁶. Het vloertje was

⁵⁶ Ook opgetekend als S.3.103 na het verwijderen van het vloertje.

opgebouwd uit grote kloostermoffen (29 x 14 x 6 cm), die in een vrij regelmatig gekruist patroon geplaatst waren. Het spoor was bijzonder fragmentair en slechts erg gedeeltelijk bewaard. De volledige omvang van de vloer kon bijgevolg niet gereconstrueerd worden.

Het vloertje werd ondersteund door een kleine rechthoekige funderingspoer S.3.081. Deze poer had een zijden van 63 cm bij 42 cm en was net als de vloer opgebouwd uit grote kloostermoffen (eveneens 29 x 14 x 8 cm). Deze poer was opvallend minder groot dan de acht poeren die het vermoedelijke rechthoekige hoofdgebouw fundeerden. Ook lag deze poer niet in één van de twee lange zijden van dit hoofdgebouw. Het lijkt bijgevolg eerder onwaarschijnlijk dat deze een structureel dragende functie binnen de constructie van de hoofdstructuur had. Deze poer was mogelijk eerder gerelateerd aan de lokale ondersteuning van de binneninrichting van het gebouw.

Gezien de erg beperkte bewaringstoestand van de beschreven resten blijft het bijzonder moeilijk de vloer en de poer ruimtelijk en functioneel te interpreteren. Mogelijk bevonden deze zich aan de westelijke zijde van het hoofdgebouw en behoorden ze tot een aanbouw aan de hoofdstructuur. Hoe deze aanbouw er uitzag was onmogelijk te achterhalen. Daarnaast is het niet uitgesloten dat een deel van de westelijke extensie van het hoofdgebouw tijdens later gebruik en bebouwing op het onderzoeksterrein uit het bodemarchief verdwenen. Dan zou het hoofdgebouw langer geweest zijn dan 14 meter, de vermoedelijke lengte van het hoofdgebouw die ingeschat werd op basis van de aangetroffen funderingspoeren. Indien het gebouw groter was, behoorden de poer en de vloer tot de binneninrichting van dit gebouw. Gezien de afmetingen van de bakstenen en de constructiemethode, lijkt het echter zeker dat de vloer en de muur tot eenzelfde gebruiksfase als het oudste hoofdgebouw gerekend moeten worden.

Figuur 24: vloertje S.3.080 en funderingspoer S.3.081.

Figuur 25: poer S.3.081/S.3.103 na verwijderen van de vloer S.3.080.

Figuur 26: vloertje S.3.080 werd oversneden door het 15e-16e eeuwse gebouw S.3.024 (links). Bovenop dit vloertje werd een pakket verbrand materiaal aangetroffen, dat na C14-analyse in het midden van de 14^e eeuw gedateerd werd.

Een tweede locatie waar de inrichting van de oudste fase van het hoofdgebouw bestudeerd kon worden lag binnen de kelder van het latere 15^e-16^e eeuwse gebouw. Aan de zuidelijke zijde van deze

kelder werden een vloer S.3.105 en een muurtje S.3.104⁵⁷ aangetroffen. Deze vertoonden zowel qua bouw materiaal als qua constructiemethoden grote gelijkenissen met vloertje S.3.080 en S.3.081. Ook deze waren immers opgebouwd uit grote kloostermoffen (29/30 x 14 x 6.5/7 cm) geplaatst in een vrij regelmatig kruispatroon en gehecht met een karig aangebrachte zandmortel. Vloer S.3.105 was bijzonder fragmentair bewaard, waardoor de volledige omvang van het spoor niet geconstrueerd kon worden. De bewaringstoestand van muur S.3.104 bleek gunstiger. Deze muur stond dwars op de lange zijde van het hoofdgebouw. Deze muur was opgebouwd uit grote kloostermoffen in vrij regelmatig Vlaams verband en was bewaard over een lengte van ongeveer 1.20 m. De breedte van het spoor was ongeveer 45 cm, de lengte van een gestrekte en een kopse steen.

De erg fragmentaire bewaring van de sporen was ook bij deze sporen een hindernis voor een sluitende ruimtelijke en functionele interpretatie. De muur en het vloertje lagen echter wel met zekerheid binnen de contouren van het hoofdgebouw. Het lijkt met andere woorden erg waarschijnlijk dat deze een functie hadden binnen de interne indeling van het hoofdgebouw.

Figuur 27: muurtje S.3.104 en vloer S.3.105.

⁵⁷ Ook opgetekend als S.3.094.

Interessant bij de oudste constructies op het onderzoeksterrein is het gebruik van kloostermoffen, die vaak tussen 29 en 30 cm lang waren. Hoewel het gebruik van baksteenformaten als basis voor de datering van muurwerk onderhevig is aan grote methodologische en interpretatieve beperkingen,⁵⁸ lijkt het voorkomen van de erg grote baksteen binnen het muurwerk van de oudste bouwfase niet onbelangrijk binnen de datering van deze sporen. Het ontstaan van de baksteenbouw in Vlaanderen moet men immers aan het begin van de 13^e eeuw plaatsen, vermoedelijk onder invloed van de kloosterbouw, zoals de abdij Ter Duinen, de opkomst van de Gotische bouwstijl en de sterke bloei van rijke handelssteden zoals Gent, Brugge, Ieper, Veurne, Oudenaarde en Kortrijk.⁵⁹

Traditioneel worden de grote kloostermoffen, met afmetingen van 35/32 x 19/17 x 11/9 cm, uit de vroege 13^e eeuw als oudste middeleeuwse bakstenen geïnterpreteerd. Recent onderzoek naar baksteengebruik in Brugge wees echter op het voorkomen van baksteenbouw tijdens het laatste kwart van de 12^e eeuw. De bakstenen waaruit dit muurwerk opgebouwd was, waren echter opvallend kleiner dan de grote kloostermoffen. Deze bakstenen kenden echter een erg sporadisch gebruik en werden niet courant als bouw materiaal aangewend. De verhoudingen en proporties van deze stenen waren meer dan waarschijnlijk nog niet gestandaardiseerd. Meest gekende voorbeelden van het gebruik van deze 'premoefen' in Brugge is de eerste ziekenzaal van het Sint-Janshospitaal, het huis *De Croone* in de Wijnzakstraat en restanten aan de Sint-Niklaasstraat 14.⁶⁰

Gebruik van de grote kloostermof lijkt echter beperkt tot 13^e en 14^e eeuw. In Brugge, bijvoorbeeld, kwamen reeds vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw reeds bakstenen met een lengte van 21 cm voor. De technische voordelen van deze kleinere stenen concurreerden de grote voorgangers geleidelijk uit de markt: tijdswinst bij de productie, minder misbaksels, handiger formaat en beter toepasbaar bij het bouwen van kleine gebouwen zijn maar enkele van de vele voordelen die kleinere bakstenen bieden.

De algemene tendensen binnen het baksteengebruik moeten echter sterk genuanceerd worden, en kennen steeds lokale en regionale variaties. Zo ontstond de baksteenbouw in Gent pas aan het einde van de 13^e eeuw en bleef deze bij monumentale architectuur vaak ondergeschikt aan de bouw met gemakkelijk en/of goedkoper te verkrijgen natuursteen, zoals Doornikse kalksteen. Zo werden bovenverdiepingen van het Belfort aanvankelijk gebouwd in baksteen (26,6/28 x 12,5/14 x 5,5/7 cm), waarna de buitenzijde bekleed werd met Doornikse kalksteen. Lokale socio-economische en culturele factoren speelden met andere woorden een belangrijke rol bij de keuze van bouwmaterialen en – technieken.

In Gent valt ook op dat het baksteenformaat binnen de oudste, laat 13^e eeuwse baksteenarchitectuur sterk varieerde. Zo werd een deel van de binnenafwerking van de oudste kern van het Bijlokehospitaal opgebouwd uit 30 x 14 x 6 cm. Een kloostervleugel van de Bijlokeabdij, daterend aan het begin van de 14^e eeuw, werd gedeeltelijk uit bakstenen met een formaat van 26,5 x 12,5 x 6 cm opgebouwd. Een

⁵⁸ Zie bijvoorbeeld Coomans ea. 2008, 2-3; Laleman ea. 1991, 141-142.

⁵⁹ Coomans ea. 2008, 1.

⁶⁰ Wets 2008, 148-158.

zuidelijke kloostervleugel van hetzelfde gebouw, te dateren in het tweede kwart van de 14^e eeuw werd gebouwd met bakstenen die 24,5 x 12 x 5,5 cm groot waren.⁶¹

De grootste groep bakstenen (26,5/28 x 12,5/14 x 5,5/7 cm) staat echter in verband met het oudste baksteengebruik in Gent, aan het einde van de 13^e eeuw en in het begin van de 14^e eeuw. Deze grote bakstenen komen ook voor tijdens latere perioden, zij het sporadisch of als herbruik.⁶²

Het voorkomen van grote kloostermoffen in Wachtebeke blijft echter opmerkelijk. De baksteenproductie in de regio werd immers reeds vanaf de late middeleeuwen gedomineerd door het *Stekelse* productiecentrum (Stekene). Dit centrum stond ook in voor minstens een deel van de toevoer van baksteen aan Gent. Reeds vanaf de vroege 13^e eeuw was de streek ten noordoosten van Gent erg belangrijk voor de turfwinning, waar ook Gentse patriciërsfamilies en abdijen een groot aandeel in hadden. Langsheen de Moervaart en Sassevaart ontplooide zich een uitgebreid transportnetwerk ter ondersteuning van deze industrie. Dit netwerk bleek ook in staat de baksteenproductie te ontsluiten. De aanleg van de Stekense Vaart in 1315 lijkt tekenend voor dit proces.

Ook in de laatmiddeleeuwse bronnen wordt Stekene vaak genoemd als productiecentrum van de in Gent gebruikte baksteen. Zo schonk gravin Johanna van Constantinopel in 1223 20 bunder grond aan de Boudelo (Klein-Sinaai) voor het bakken van stenen. Waar en hoe deze stenen gebruikt werden kan niet uit de tekst achterhaald worden, maar de band tussen Gent en de Stekense baksteenproductie wordt wel geconcretiseerd. Het lijkt dus niet onwaarschijnlijk dat een deel van de in Gent gebruikte baksteen uit Stekene afkomstig was.⁶³

Opvallend genoeg werd een deel van deze abdij ook opgetrokken in grote kloostermoffen met een lengte tot 29 cm. De datering van dit muurwerk is echter problematisch en kan bijgevolg niet als chronologische leidraad gebruikt worden. Wel interessant is het baksteengebruik bij de bouw van de Heilig-Kruiskerk in Sint-Kruis-Winkel, even ten zuidwesten van Wachtebeke. De twee oudste bouwfases werden opgebouwd uit relatief grote bakstenen (27/28 x 12,5/13 x 4,5/5 cm). Tijdens een derde bouwfase, waarbij de kerk aanzienlijk uitgebreid werd, onder andere met een vierkante toren, werd gebruik gemaakt van opvallend kleinere bakstenen (24/25 x 10,5/11,5 x 5/5,5 cm). Uit historische bronnen blijkt dat men de oudste bouwfase in het laatste kwart van de 13^e eeuw moet dateren.⁶⁴ In deze is het belangrijk te vermelden dat ook Sint-Kruis-Winkel zich binnen het transport- en productienetwerk van baksteen tussen Gent en Stekene bevond. Meer dan waarschijnlijk werden voor de bouw van de kerk in Sint-Kruis-Winkel bakstenen uit Stekene gebruikt.

Al deze informatie omtrent de baksteenproductie en -gebruik in de regio van Wachtebeke wijst op een relatief kort courant gebruik van de grote kloostermof. Zowel in de productiecentra als in de afzetmarkten moet men het voorkomen van de grote bakstenen tussen de tweede helft van de 13^e

⁶¹ Laleman ea. 2008, 164-169.

⁶² Laleman ea. 1991, 143-144.

⁶³ Laleman ea. 2008, 177-178.

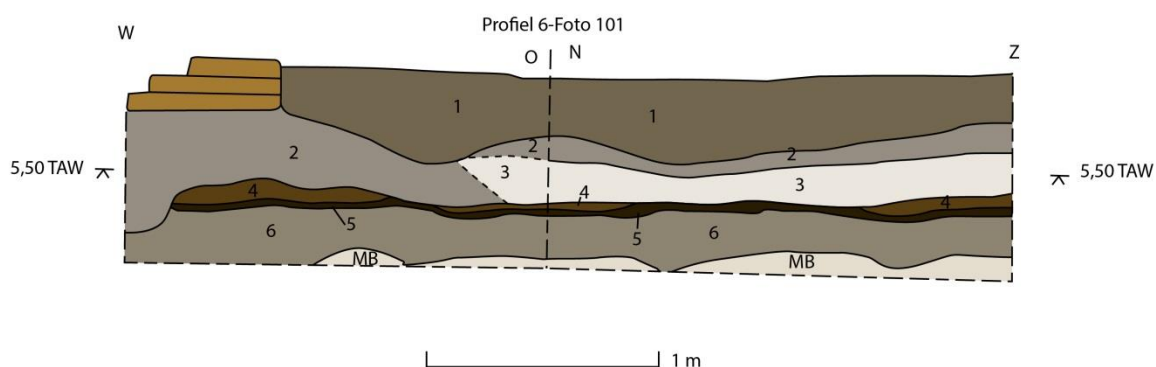
⁶⁴ Laleman ea. 2008, 179-181.

eeuw en de eerste helft van de 14^e eeuw moet dateren. Ook Wachtebeke, gelegen langs de Moervaart, behoorde tot het transportnetwerk tussen Stekene en de afzetgebieden van de Stekense baksteen. Meer dan waarschijnlijk moet men de oorsprong van de baksteen gebruikt in Wachtebeke dan ook in Stekene situeren.

Gezien de lokale en regionale tendensen binnen de baksteenproductie en –gebruik is het niet onwaarschijnlijk het muurwerk dat tot de oudste bewoningsfase behoort tussen de 13^e en 14^e eeuw te dateren. Deze datering sluit opvallend nauw aan bij de C-14 datering van de houtskoollaag, die waarschijnlijk overeenkomt met het einde van de eerste bouwfase.

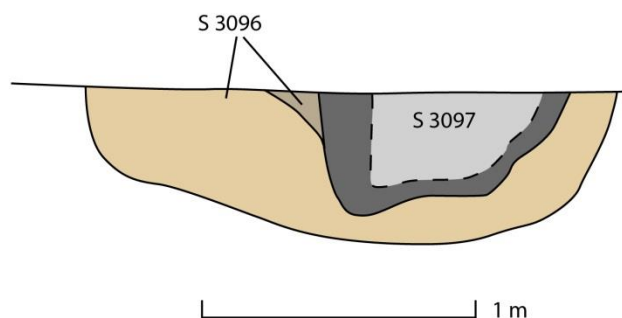
Belangrijk is dat veel sporen die tot de oudste occupatiefase behoorden afgedekt of overbouwd werden door sporen en structuren die wel vrij accuraat gedateerd konden worden. Zo waren delen van het 15^e-16^e eeuwse en 17^e-18^e eeuwse gebouw gefundeerd op restanten van de funderingspoeren van het oudste hoofdgebouw. Vooral de noordelijke funderingspoeren werden aangetroffen onder resten van jongere gebouwen. De oudste bouwfase moet bijgevolg in ieder geval voor de 15^e eeuw gedateerd worden. Interessanter is echter de brandlaag die vloer S.3.080 afdekte. Deze werd gedateerd via een C14-analyse en bleek vrijwel zeker ouder dan het einde van de 14^e eeuw.⁶⁵ Het ontstaan van de brandlaag was misschien gelinkt met het verlaten van de oudste occupatiefase, mogelijk na het uitbranden van het gebouw. De puinlaag die de brandlaag afdekte wijst alvast ook in die richting. De al dan niet bewuste afbraak van het gebouw moet volgens de datering van het ontstaan van de brandlaag rond de tweede helft van de 14^e eeuw gedateerd worden.

⁶⁵ Zie het rapport Earth Integrated Archaeology: staal 1 1320 AD - 1350 AD (11,9%), 1390 AD - 1450 AD (83,5%); staal 2: 1290 AD - 1410 AD (95,4%); staal 3 1290 AD - 1430 AD (95,4%); staal 4 1030 AD - 1230 AD (95,4%) (gecalibreerde 2 σ ouderdom).

Figuur 28: stratigrafisch profiel boven vloertje S.3.080 en poer S.3.081. De oudste gebouwfase werd afgedekt door een laag verbrand materiaal en puinpakket. Waarschijnlijk waren deze lagen gerelateerd aan de afbraak of vernietiging van de oudste gebouwfase.

Net onder het houtskoolrijke pakket werd een ronde kuil.3.097 aangetroffen. Deze kuil had een relatief grote, ronde insteek S.3.096. De bovenste opvullingen van kuil S.3.097 bestonden uit een doorzak van de houtskoolrijke laag en het bovenliggende puinpakket. De kuil had in de coupe een trogvormige doorsnede met een opvallend vlakke bodem. Ook de aflijning van de kuil was erg strak ten opzicht van de insteek (S.3.096). Meer dan waarschijnlijk was spoor S.3.097 een klein waterkuiltje, dat open lag tijdens het verlaten en de afbraak van de hoofdstructuur. Aardewerk dat in deze kuil werd aangetroffen moet in de 14^e eeuw gedateerd worden. Dit kan echter gerelateerd worden met de demping van de kuil en is bijgevolg niet daterend voor het gebruik van de kuil.

Figuur 29: kuil S.3.096-S.3.097 in de coupe.

5.1.2 Walgracht

Mogelijk vanaf de eerste bewoningsfase werd het bebouwde terrein omgeven door een rechthoekige tot vierkante walgracht. Deze gracht werd zowel aan de zuidoostelijke, noordoostelijke als noordwestelijke zijde van het onderzoeksterrein aangetroffen. Het is echter enkel aan de zuidoostelijke zijde dat het spoor over zijn volledige breedte werd blootgelegd. Hier had de gracht een breedte van een kleine 10 meter en een erg homogene, donkerbruine tot grijze, zandige vulling. De vulling van het spoor was erg variabel en vertoonde in het vlak aan de noordwestelijke zijde van het onderzoeksterrein een donkergrijze vulling, die lokaal erg heterogeen was.

Figuur 30: zuidoostelijke zijde van de walgracht in WP2 (aangeduid met grijze lijnen).

Hoewel dit sterk bemoeilijkt werd door de hoge grondwatertafel, werd de gracht op twee plaatsen gecoupeerd. We benadrukken dat het erg moeilijk is om op basis van deze twee coupes algemeen geldende uitspraken te doen over de opbouw en geschiedenis van de gracht.

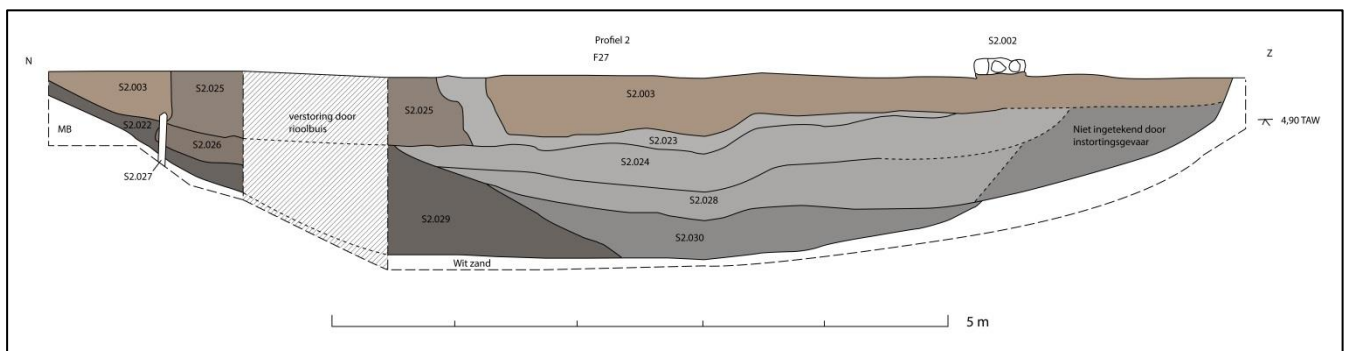
In de coupe in het zuidoostelijke deel van het onderzoeksterrein had het spoor een diepte van ongeveer 1.80 m onder het eerste archeologisch niveau (5.20 m TAW). De doorsnede was komvormig met een relatief platte bodem. De linkerzijde van het spoor bleek verstoord door een recente riolering, hetgeen een sluitende analyse en interpretatie van de verschillende gebruiksfasen van de greppel bemoeilijkte. Desalniettemin konden in de grachtvulling drie gebruiksfasen onderscheiden worden.

Tijdens de oudste gebruiksfase (S.2.029) had de gracht met een breedte van net geen 10 meter zijn grootste omvang. De grachtvulling bestond tijdens deze fase uit een sterk gelaagd, bruingrijs, zandig pakket. De gelaagdheid van het pakket doet vermoeden dat dit erg geleidelijk werd afgezet terwijl de

gracht gevuld was met water. Afzetting S.2.022-S.2.026⁶⁶ moet men mogelijk interpreteren als een eerder acute demping van de gracht aan het einde van de eerste gebruiksfase. Dit pakket was niet gelaagd, bruin van kleur en bevatte relatief veel baksteenpuin. Het bovenste gedeelte van pakket S.2.029 bevatte overigens ook baksteenpuin. Ook dit deel van de vulling kan men als acute demping van de gracht aan het einde van de eerste gebruiksfase interpreteren. Laag S.2.029 bevatte aardewerk dat tussen de 13^e en 15^e eeuw gedateerd kan worden. De dempingspakketten S.2.022-S.2.026 bevatten geen aardewerk en kunnen bijgevolg niet gedateerd worden.

Tijdens een tweede gebruiksfase (S.2.024, S.2.028 & S.2.30) was de gracht veel smaller uitgegraven, met een minimale breedte van ongeveer 6 meter. De oudste vulling van deze gebruiksfase (S.2.030) bestond uit een erg heterogeen, sterk humeus, kleilig pakket, dat meer dan waarschijnlijk werd afgezet toen de gracht open lag en gevuld was met stilstaand water. Deze laag bevatte onder andere fayence-aardewerk, dat ten vroegste in de 17^e eeuw gedateerd moet worden. Pakket S.2.028 had dezelfde kenmerken, maar een iets lichtere, bruine kleur en een minder humeuze samenstelling. Pakket S.2.024 was eerder heterogeen en bevatte relatief grote hoeveelheden baksteenpuin. Mogelijk moet dit pakket geïnterpreteerd worden als een acute demping van de gracht na de tweede gebruiksfase. Deze laatste twee pakketten bevatten echter geen aardewerk.

Een laatste gebruiksfase van de gracht (S.2.03, S.2.023 & S.2.025) bestond uit brede, relatief ondiepe, erg homogene afzettingen. Deze vertoonden geen gelaagdheid of humeuze samenstelling. Mogelijk moet men deze pakketten dan ook als finale demping van de walgracht geïnterpreteerd worden en niet als feitelijke gebruiksfase van het spoor. Aardewerk dat in deze pakketten werd aangetroffen (S.2.022 & S.2.003) moet in de 18^e tot 19^e eeuw gedateerd worden.

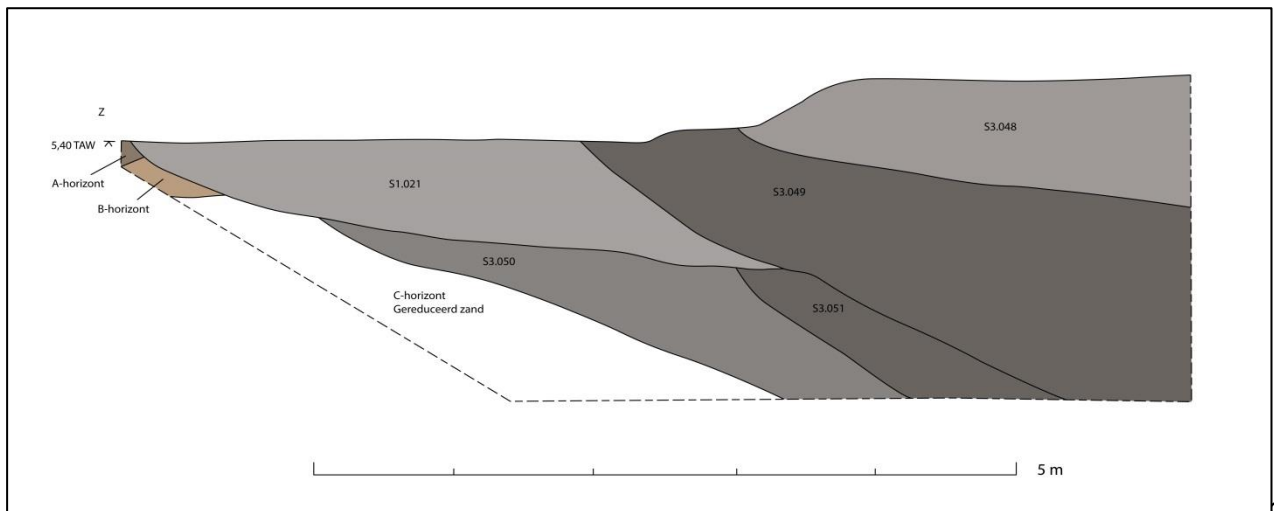
Figuur 31: zuidoostelijke coupe op de walgracht.

⁶⁶ S.2.026 was dezelfde afzetting als S.2.022, enkel was dit pakket volledig gereduceerd aangezien het zich onder de grondwatertafel bevond.

Een tweede coupe op de walgracht werd in het noordwestelijke deel van het onderzoeksterrein aangelegd. De instabiliteit van het spoor omwille van de erg hoge watertafel verhinderde de aanleg van een coupe tot de volledige diepte van het spoor.⁶⁷ In de gedeeltelijke coupe konden echter wel, net als in de zuidoostelijke coupe, drie gebruiksfasen onderscheiden worden. Een oudste fase bestond uit een pakket (S.3.050) sterk gelaagd, grijs tot donkergrijs zand. Deze laag kende zijn ontstaan tijdens een gebruiksfase dat de gracht openlag en gevuld was met water. Aardewerk dat in dit spoor werd aangetroffen dateert deze gebruiksfase in de late middeleeuwen.

Een tweede gebruiksfase bestond uit twee pakketten (S.3.051 & S.1.021) grijs tot donkergrijs, erg homogeen zand. Vermoedelijk was de gracht tijdens deze fase ter hoogte van het noordwestelijke deel van het onderzoeksterrein op zijn breedst. Aardewerk dat in deze pakketten werd aangetroffen moet rond de 17^e tot 18^e eeuw gedateerd worden.

Een jongste gebruiksfase (S.3.048 & S.3.049) van de gracht bestond uit twee pakketten heterogeen, donkergrijs tot donkerbruin zand. Deze pakketten bevatten grote hoeveelheden recent aardewerk en afval. De walgracht was met andere woorden tot diep in de Nieuwste Tijden gedeeltelijk in gebruik. Cartografische bronnen lijken dit te ondersteunen: ook op de 19^e eeuwse kaarten wordt het *kasteelken* afgebeeld met omringende walgracht. Ook omwonenden gaven aan dat tot in de 20ste eeuw een deel van de gracht openlag en werd gebruikt als stortplaats. De walgracht was tijdens deze fase minder breed dan tijdens de vorige gebruiksfase. Een deel van het bijgebouw naast het *kasteelken* werd overigens op het dempingspakket van de tweede gebruiksfase van de gracht gebouwd.⁶⁸

Figuur 32: noordwestelijke coupe op de walgracht.

Wanneer men de twee coupes op de walgracht analyseert, valt op dat telkens drie gebruiksfasen kunnen onderscheiden worden: tijdens een eerste fase was de gracht minstens 4 à 5 meter breed en

⁶⁷ Ook zou een diepere coupe de grondstabiliteit binnen het plangebied sterk ondermijnd hebben. De coupe ging immers veel dieper dan de geplande werkzaamheden.

⁶⁸ Het spoor werd in overleg met het Agentschap niet afgewerkt. De basis van deze beslissing vormt de expliciete vraag om het archeologisch onderzoek van de site te beperken tot de verstoringsdiepte van de heraanleg van het plein.

reeds vrij diep uitgegraven. Exacte informatie ontbreekt omwille van latere vergravingen. Aan de hand van het aangetroffen aardewerk kan deze fase tussen de 13e en 15e eeuw gedateerd worden. Het hoofdgebouw dat aan een eerste bebouwingsfase wordt toegeschreven, rond de 13e tot 14e eeuw, was met andere woorden reeds omweld door een gracht.

Tijdens een tweede gebruiksfase, rond de 17e à 18e eeuw, bleek de greppel aan de noordwestelijke zijde van het terrein opvallend breder en dieper uitgegraven dan tijdens de eerste gebruiksfase. Aan de zuidoostelijke zijde van het terrein valt echter het omgekeerde op: tijdens de tweede gebruiksfase bleek de gracht net smaller. De diepte van de gracht bleef echter ongewijzigd. In deze is het interessant te verwijzen naar de cartografische bronnen uit de 18^e en 19^e eeuw. Zo toont de Ferraris-kaart (eind 18^e eeuw) een volledig omwalde site, met een brug aan de zuidoostelijke zijde. De Popp-kaart en Atlas der Buurtwegen (beiden tweede helft van de 19^e eeuw) beelden de gracht aan de zuidoostelijke zijde echter niet langer af. Er wordt enkel een perceelsgrens ter hoogte van de gracht weergegeven. Mogelijk werd de zuidoostelijke zijde van de walgracht, die sterk in omvang afgenomen was, niet langer tot de omwalling van de 'het kasteelken' gerekend. Wel omwalde de gracht op de 19^e eeuwse kaarten een groter gebied dan het onderzoeksterrein. Ook gedeelte van het Persynplein ten zuidoosten van het onderzoeksterrein bevond zich binnen de omwalling. Deze extensie van de walgracht viel echter buiten het onderzoek, waardoor de ruimtelijke en chronologische interpretatie van dit deel van de gracht niet bevestigd kon worden.

De walgracht bleek tijdens een derde gebruiksfase, te situeren tussen de 19^e en 20^e eeuw, aan de noordwestelijke zijde versmald en diep uitgegraven. Aan de zuidoostelijke zijde van de gracht vertegenwoordigt deze fase vermoedelijk enkel de finale demping van het spoor. Uit cartografische, historische en fotografische bronnen blijkt dat de walgracht tot diep in de 20^e eeuw, bij de afbraak van het gebouw, nog in gebruik was.

5.2 Tweede fase (15e tot 16e eeuw)

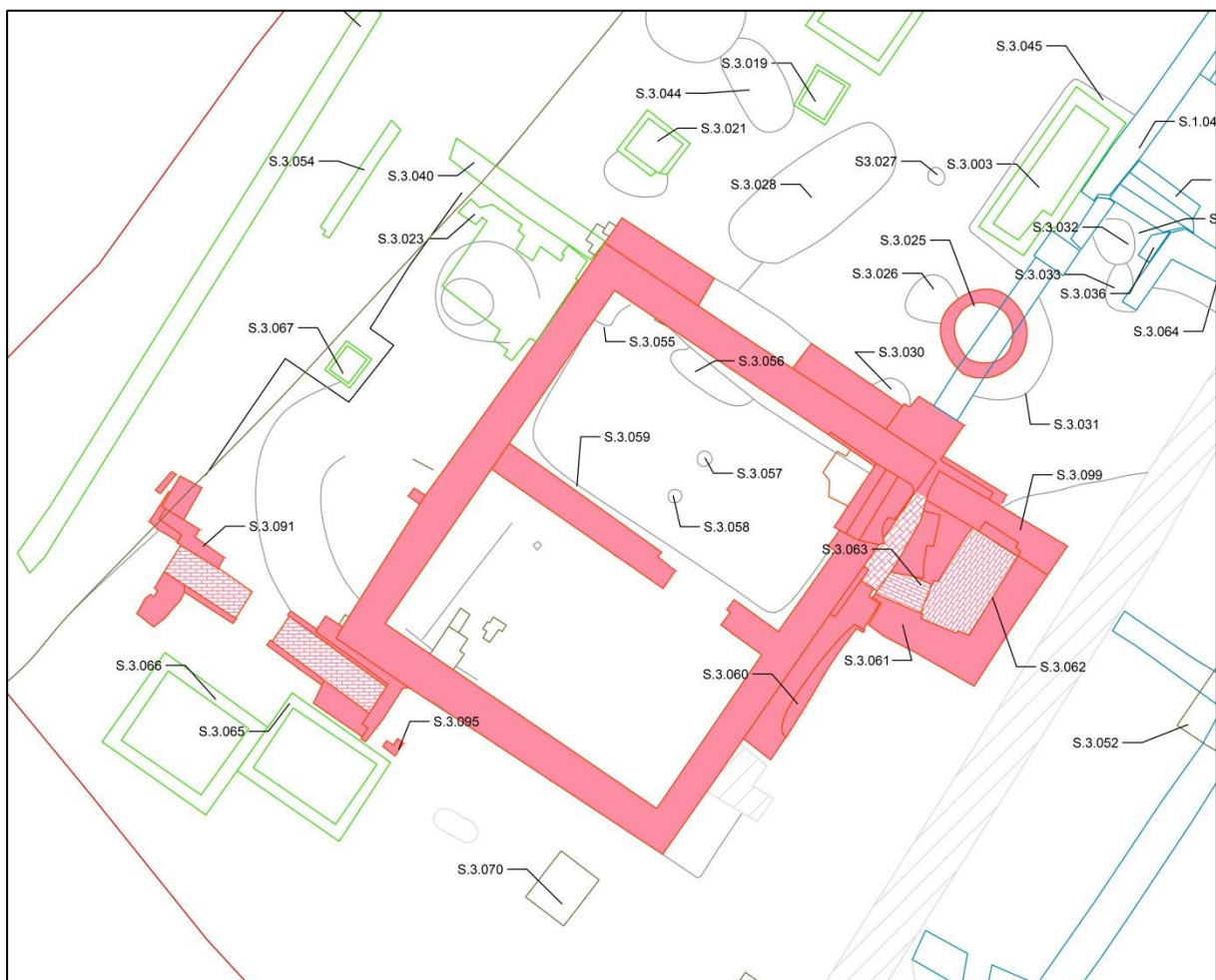
Tijdens de tweede bewoningsfase werd het gebouw uit de oudste bewoningsfase afgebroken en vervangen door een rechthoekig, onderkelderd hoofdgebouw. Dit hoofdgebouw vertoonde enkele opvallende elementen, zoals een extern afvoerkanaal en een secundair trapgebouw. De overige inrichting van het terrein, zoals de walgracht, bleef vrijwel ongewijzigd.

Figuur 33: overzichtsplan van de tweede bewoningsfase.

5.2.1 Hoofdgebouw

Het meest opvallende element van de bewoning op het onderzoeksterrein gedurende de tweede occupatiefase was een bakstenen hoofdgebouw aan de zuidwestelijke zijde van het omwalde terrein. De restanten van dit gebouw bestonden in essentie uit een rechthoekige fundering, met zijden van 9 meter bij 7.30 meter. Deze fundering was opgebouwd uit bakstenen (diverse formaten, met onder andere 27 x 13 x 7 cm) in bijzonder onregelmatig verband. Deze bakstenen waren gemetseld met een vrij zachte kalkmortel. De breedte van de funderingen bedroeg algemeen ongeveer 60 cm. Restanten van opgaand muurwerk werden niet aangetroffen. De binnenzijde van de kelderruimte was bezet met een lichte, slecht bewaarde pleister. Aan de onderzijde van deze bepleistering bevond zich de aanzet van een vloer. Deze vloer was bij het verlaten van het gebouw volledig uitgebroken en uit het bodemarchief verwijderd. De kelderruimte van het gebouw bevond zich gedeeltelijk onder het maaiveld, zoals blijkt uit de erg grove afwerking van de buitenkant van de funderingsmuren.

Figuur 34: detailplan van het 15^e-16^e eeuwse hoofdgebouw.

Figuur 35: detail van het metselverband van de fundering van het 15e-16e eeuwse gebouw (rechts). Links de mogelijke steunberen naast de originele funderingen van het gebouw.

Figuur 36: bepleistering van de 15e-16e eeuwse kelder muur, met net onder deze bepleistering de aanzet van een vloerniveau (links).

Centraal in de lange zijde van het gebouw bevond zich een scheidingsmuur die de kelderruimte in twee kleinere kamers onderverdeelde. Deze scheidingsmuur bleek in verband gemetseld met de overige fundamente van het gebouw, kende erg gelijkaardige bouwkenmerken en was opgebouwd uit bakstenen met eenzelfde formaat. Deze scheidingsmuur behoorde met andere woorden tot de originele constellatie van het gebouw. De twee kelderruimtes hadden erg gelijkaardige afmetingen: de noordelijke ruimte mat 6.20 m bij 3.50 m, de zuidelijke ruimte 6.15 m bij 3.40 m.

Figuur 37: de noordelijke kelderruimte van het 15e-16e eeuwse gebouw.

Figuur 38: de zuidelijke kelderruimte van het 15e-16e eeuwse gebouw.

Een trap in de oostelijke hoek van het gebouw vormde de toegang tot de noordelijke kelderruimte. Deze stond volledig in verband met de muur van de noordelijke kelderruimte en behoorde bijgevolg tot de originele inrichting van deze kelderruimte. De trap zelf bestond uit drie treden, die opgebouwd waren uit natuurstenen plavuizen. Bovenaan de trap, in de bovenste trede werd een rond hengsel waar een toegangsdeur op scharnierde aangetroffen. Aan de noordelijke zijde van de trap, net naast het hengsel, bevond zich een kleine, relatief ondiepe nis in de keldermuur. Deze nis maakte het mogelijk dat de deur volledig naar de binnenzijde van de kelder kon opengedraaid worden. Ten zuiden van de trap bevond zich een kleine uitsprong in de keldermuur, mogelijk ter versteviging en ondersteuning van de stenen trap. Buiten deze trap werd geen informatie omtrent de inrichting van de noordelijke kelderruimte aangetroffen.

Figuur 39: trap in de noordoostelijke hoek van de noordelijke kelderruimte.

Ook van de inrichting van de zuidelijke kelderruimte was zo goed als niets bewaard in het bodemarchief. Opnieuw werd net onder de bepleistering de aanzet van een verdwenen vloerniveau aangetroffen. De toegang tot deze kelderruimte bestond aanvankelijk uit een opening in de scheidingsmuur tussen beide kelderruimtes. Deze toegang was afgewerkt met een opstap die uit bakstenen plavuizen bestond. Deze opstap was echter zwaar verstoord en deels verzakt, waarschijnlijk tijdens het uitbreken van de vloeren. De noordelijke zijde van de opstap was echter afgewerkt met verticaal geplaatste plavuizen, hetgeen een hoogteverschil tussen het beide kelderruimtes leek te impliceren. Ook de TAW-hoogtes van de uitgebroken vloerniveaus wijzen op een hoogteverschil tussen de noordelijke (5.25 m TAW) en de hoger gelegen zuidelijke (5.33 m TAW) ruimte.

Figuur 40: deels verzakte opstap in bakstenen plavuizen tussen de noordelijke en zuidelijke kelderruimte.

Een tweede toegang tot de zuidelijke kelderruimte bevond zich in de westelijke hoek van het gebouw. Hier werd een zeer matig bewaarde deuropening aangetroffen, die in essentie bestond uit een plavuizen trede (18 x 18 cm), die op een bakstenen funderingssokkel rustten. De funderingssokkel was waarschijnlijk aanvankelijk onderdeel van de fundering van de kelderdeur, gezien deze in verband stond met de fundering. De originele fundering werd ter hoogte van de sokkel uitgebroken om ruimte te bieden voor de plavuizen trede. De deuropening bleek met andere woorden een latere toevoeging aan de indeling van de kelderruimte.

Aan de binnenzijde van de kelderdeur bevond zich ter hoogte van de toegangsdeur een nis. Net zoals de nis naast de deuropening in de noordelijke kelderruimte, bood deze ruimte aan een kelderdeur om volledig open te draaien. De nis in de zuidelijke kelderruimte was echter opvallend minder zorgvuldig afgewerkt en niet bepleisterd. Opnieuw lijkt dit een aanwijzing dat de deuropening in de zuidelijke kelderruimte geen deel uitmaakte van de originele inrichting van het gebouw, maar pas later werd verwezenlijkt. De oorspronkelijke toegang tot de kelder werd gevormd door de trap en deuropening in de noordelijke kelderruimte, die wel tot de originele inrichting van het gebouw behoorde.

Het blijft echter onduidelijk waar de zuidelijke deuropening heen leidde. De deuropening was immers uitgehouwen in een kelderfundering. De erg ruwe afwerking van de buitenmuur van deze fundering doet vermoeden dat deze zich onder het maaiveld bevond. Mogelijk werd lokaal een deel van de teelaarde en ophoging weggegraven om toegang te bieden tot de deuropening. Deze toegang grensde dan vrij dicht aan de noordwestelijke zijde de walgracht, net naast de beerafvoer. Structurele restanten van deze toegang, of enige dempings- of uitbraaksporen werden echter niet aangetroffen. Een directe toegang tot de kelder, aan de achterzijde van het gebouw, doet vermoeden dat deze

instond voor de bevoorrading van het gebouw. Deze toegang zou bijvoorbeeld praktischer en discreter zijn voor de levering van goederen dan de noordelijke toegang met steile trap.

Figuur 41: toegangsdeur naar de zuidelijke kelderruimte, in de westelijke hoek van het gebouw.

Figuur 42: resten van de binnenzijde van de toegangsdeur in de zuidelijke kelderruimte.

Aan de zuidelijke wand van het gebouw bevond zich geplaveide goot S.3.091, die in het noordwestelijke gedeelte van de walgracht uitmondde. Deze constructie was echter zwaar verstoord, onder andere tijdens de bouw van recentere beerbakken S.3.069 en S.3.065. Toch bleek duidelijk dat het oostelijke deel van de helling in verband gemetseld was met de kelder muur van het hoofdgebouw.

Ter hoogte het oostelijke gedeelte van de helling bevond zich een rechthoekige beerkelder. De omvang van de beerkelder kon echter niet achterhaald worden, aangezien deze aan de zuidelijke zijde volledig verstoord werd tijdens de bouw van de recentere beerbak S.3.065. Enige restanten van de beerkelder waren een bakstenen muur, opgebouwd uit relatief grote bakstenen (24 x 11 x 5,5 cm), gehecht met grove zandmortel, en een deel van de vloer, die bestond uit grote, lange plavuizen. De bakstenen muur stond ook in verband met de fundering en de zuidelijke muur van het hoofdgebouw.

De bakstenen afvoergoot liep vanaf de beerkelder, in noordwestelijke richting, naar de walgracht. De vloer was opgebouwd uit relatief grote bakstenen (24 x 11 x 5,5 cm) en had een lengte van ongeveer 4,60 m en een breedte van 0,80 m. Aan de zijanten van de helling bevond zich een rij kops geplaatste bakstenen. Deze waren opvallend kleiner dan de bakstenen waaruit de goot was opgebouwd. Meer dan waarschijnlijk werd de helling in beide lange zijden omgeven door een klein, smal muurtje. Hoe hoog deze muurtjes waren, en de helling volledig afgedekt werd door een overkapping tussen deze muurtjes, kon niet achterhaald worden.

Waar deze helling uitmondde in de walgracht bevond zich aan weerszijden van de helling een massieve bakstenen muur. Deze muur vormde waarschijnlijk een lokale bedijking en versterking van de oever van de walgracht. Vermoedelijk gaat het hierbij om een beergoot, die vanaf de beerput naar de gracht liep. Het gaat hierbij vermoedelijk om de oudste beerput. Het materiaal dat zich in de opvulling bevindt doet aannemen dat deze tot de vroege 17de eeuw in gebruik was.

Figuur 43: bakstenen beerkelder en helling aan de zuidelijke zijde van het 15e-16e eeuwse gebouw.

Zowel aan de noordoostelijke (S.3.048) als aan de zuidoostelijke zijde (S.3.060) van de funderingen van het hoofdgebouw bevonden zich relatief grote en lange bakstenen steunberen. Deze waren opgebouwd uit vrij grote (29-28 x 13 x 5.5 cm; ? x 12 x 5 cm), waarschijnlijk herbruikte bakstenen in een regelmatig verband. Deze bakstenen waren gemetseld met een zandige mortel. Deze gemetste steunberen bevonden zich op een dertig centimeter dik puinpakket.

Figuur 44: detailplan van het hoofdgebouw tijdens de tweede bouwfase.

De steunbeer S.3.048 aan de noordoostelijk zijde van het hoofdgebouw bleek centraal deels uitgebroken. Mogelijk was hier minder nood aan extra lokale stabilisatie van het hoofdgebouw of werden de bakstenen hier gerecupereerd voor herbruik. De steunbeer S.3.060 aan de zuidoostelijke zijde van het hoofdgebouw had een opvallend afwijkende constructie, met een prominente gebogen vorm. Misschien is de slordige aanleg van deze steunbeer tekenend voor het *ad hoc* karakter van de structuur. Steunbeer S.3.060 liep echter niet over de gehele lengte van de zuidoostelijke zijde van het hoofdgebouw. Aan de oostelijke hoek van het gebouw bevond zich immers een bijbouw S.3.060/S.3.061. Beide steunberen leken echter koud tegen de fundering van het hoofdgebouw geplaatst. Enkel waar de fundering van het gebouw overging in opgaand muurwerk leek steunbeer S.3.048 gedeeltelijk op de fundering aangelegd. Hier was het niet bewaarde opgaand muurwerk van het hoofdgebouw dan ook minder breed dan de onderliggende fundering. Bij de aanleg van de steunbeer werd de spatie tussen fundering en opgaand muurwerk gebruikt als aanhechtingspunt.

Dit kan verklaard worden door een fase van herinrichting van bovengrondse gedeelte van het hoofdgebouw. Waarschijnlijk werd in de oostelijke zijde van het gebouw een zwaardere constructie opgericht, misschien een extra verdieping. Deze herinrichting zou de nood aan lokale versteviging

kunnen verklaren. Daarnaast is het uiteraard niet onmogelijk dat een lokale instabiliteit van het terrein de aanleg van de steunberen noodzaakte. Aangezien de steunberen niet in verband met de fundering van het hoofdgebouw werden aangelegd, lijkt het vast te staan dat de steunberen niet tot de originele constellatie van het hoofdgebouw hoorden. Daarenboven werd voor de bouw van de steunberen een bijkomende aanleg sleuf gegraven. Bij de bouw van de funderingen van de kelder, daarentegen, werd de uitgegraven kelder ook als aanleg sleuf gebruikt.

Figuur 45: steunbeer S.3.060 aan de zuidoostelijke zijde van de fundering van het hoofdgebouw.

Figuur 46: opvallend gebogen vorm van steunbeer S.3.060.

Figuur 47: relatie tussen steunbeer S.3.048 en de fundering van het hoofdgebouw. De steunbeer stond koud tegen de fundering. Waar de fundering van het hoofdgebouw overging in opgaand muurwerk, werd de steunbeer opvallend genoeg gedeeltelijk op de fundering aangelegd. Dit kan er op wijzen dat het opgaand muurwerk van het hoofdgebouw minder breed was dan de fundering. Bij de aanleg van de steunbeer werd de spatie tussen fundering en opgaand muurwerk gebruikt als aanhechtingspunt.

In de oostelijke hoek van het hoofdgebouw werden kruisvormige steunberen aangetroffen. De extensies van deze steunberen liepen een dikke meter voorbij de funderingen van het hoofdgebouw. Beide uiteinden van de extensies van de steunberen bleken tijdens latere bouwfases verstoord en deels afgebroken. Opvallend was de op de plek van het kruispunt tussen beide steunberen deze duidelijk met elkaar in verband gemetst waren. Toch stonden de steunberen ook hier koud tegen de fundering van het hoofdgebouw.

Dat de steunberen in de oostelijke hoek van het gebouw extra omvangrijk waren, lijkt de hypothese te ondersteunen dat op deze plaats een bijzondere, erg lokale nood aan bijkomende ondersteuning van het gebouw nodig was. Opnieuw lijkt de veronderstelling van een wijziging in de constellatie van de bovengrondse bouw logisch. Gezien geen opgaand muurwerk bewaard bleef, kan deze veronderstelling niet hard gemaakt worden. De nood aan extra versteviging van het hoofdgebouw kan ook te wijten zijn aan een lokale instabiliteit van de bodem. Hier werden echter geen bewijzen voor gevonden.

Figuur 48: waar beide steunberen samen kwamen, in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw, vormden deze een kruis. Beide extensies van de steunberen stonden met elkaar in verband gemetst.

Figuur 49: noordoostelijke extensie van de kruisvorm van de steunberen in de oostelijke hoek van het hoofgebouw.

Figuur 50: zuidoostelijke extensie van de kruisvorm van de steunberen in de oostelijke hoek van het hoofgebouw.

Aan de oostelijke zijde van het hoofdgebouw, ter hoogte van de toegangstrap naar de noordelijke kelderruimte, bevond zich een vierkante aanbouw, met zijden van 2.70 m en 3.10 m. De muren van deze aanbouw waren opgebouwd uit bakstenen, gemetseld met een vrij losse zandmortel. Het formaat van deze bakstenen was erg variabel (24/27/28 x 12/13 x 5/5.5 cm) en waren waarschijnlijk afkomstig van herbruik. De binneninrichting van de bijbouw was afgewerkt met een bakstenen vloer S.3.062. De gebruikte bakstenen hadden afmetingen van 25 x ? x 6 cm, waren op hun gestrekte zijde geplaatst en bleken gemetst met kalkmortel. Gezien dit bijgebouw een vloer had, moet men dit waarschijnlijk als een klein kruipkeldertje interpreteren. Het is echter onduidelijk hoe de constellatie van deze structuur er bovengronds uitzag: misschien maakte deze kruipkelder deel uit van een externe trappenhal, die bij een herinrichting van de bovengrondse constellatie van het hoofdgebouw opgericht werd. Merkwaardig is alvast dat deze zich ter hoogte van een toegang tot de kelderruimte onder het hoofdgebouw bevond.

Aan de noordelijke binnenzijde van de bijbouw viel een schuin bakstenen muurtje op. Mogelijk vormde dit de aanzet van een kleine wenteltrap die toegang gaf tot de kruipkelder. De aanzet van de wenteltrap was echter bijzonder slecht bewaard. Net ten zuiden van de wenteltrap bevond zich een kleine rechthoekige nis, waarvan de bodem afgewerkt was met op de zijkant geplaatste bakstenen. Ook deze bakstenen waren gehecht met een zandige mortel. Deze nis werd mogelijk gebruikt voor de opslag van goederen.

Figuur 51: bijbouw S.3.61 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofdgebouw (foto: noord).

Figuur 52: bijbouw S.3.61 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofgebouw (foto: noordwest). Rechts van de mogelijke aanzet van een wenteltrap op. Links bevond zich mogelijk een nis voor de opslag van goederen.

Figuur 53: bijbouw S.3.061 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofgebouw (foto: zuidoost).

Gezien de erg beperkte bewaringstoestand van de bijbouw blijft het moeilijk een sluitende chronologische en functionele interpretatie van de bijbouw voor te stellen. Opvallend is dat de bijbouw jonger was dan de steunberen in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw. Zo was de bijbouw gefundeerd op de zuidoostelijke extensie van steunbeer S.3.048. Mogelijk werd hiervoor eerst een deel van deze steunbeer uitbroken. Aan de oostelijk zijde was de bijbouw koud gefundeerd op een kleine uitsprong van steunbeer S.3.060. Het is echter onduidelijk of deze uitsprong van de steunbeer doelbewust hiervoor werd aangelegd. In dat geval zou de hele steunbeer gelijktijdig met de bijbouw aangelegd zijn. Steunbeer S.3.060, die ter hoogte van de bijbouw onderbroken was, zou dan niet tot dezelfde fase behoren als de kruisvormige steunberen in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw en steunbeer S.3.048 aan de noordoostelijke zijde van het hoofdgebouw. Dit zou misschien het opvallende verschil in constructie tussen beide steunberen kunnen verklaren.

Ook interessant is de relatie tussen de wenteltrap en de originele toegang tot de kelder onder het hoofdgebouw. Het lijkt immers onmogelijk dat beiden tijdens eenzelfde fase in gebruik waren. Meest waarschijnlijke hypothese is dat de originele toegang opgegeven werd en bijgevolg ruimte bood voor de installatie van een toegang tot de kruipkelder, mogelijk via een wenteltrap. In deze kan ook verwezen worden naar de constructie van een tweede toegang tot de kelderruimte, in de westelijke hoek van het hoofdgebouw. Zoals reeds gezegd, hoorde ook deze niet tot de originele constellatie van de kelderruimte.

Er werden echter geen aanwijzingen voor de opgave van de originele toegang aangetroffen. Zo werd de originele toegangstrap tot de kelderruimte niet uitbroken en ontbrak een verdere aanzet van de wenteltrap. Het ontbreken van aanwijzingen van het verdere verloop van deze wenteltrap kan echter te wijten zijn aan de geringe bewaringstoestand van de restanten van het gebouw. De plaats waar de wenteltrap vanuit de aangebouwde kruipkelder toegang gaf tot het hoofdgebouw bevond zich immers boven het bewaarde niveau en werd bijgevolg uit het bodemarchief gewist.

Na het verwijderen van de bijbouw werden in de ruimte tussen de bijbouw en de keldertrap geen nieuwe elementen gevonden die de onderlinge relatie tussen beide structuren beter konden duiden.

Figuur 54: relatie tussen de bijbouw (links) en de extensie van steunbeer S.3.048.

Figuur 55: relatie tussen de bijbouw (rechts) en steunbeer S.3.060.

Net ten noorden van de oostelijke hoek van het hoofdgebouw bevond zich een ronde waterput S.3.025. Deze structuur had een diameter van ongeveer 1.65 m⁶⁹ en was opgebouwd uit een dubbele rij herbruikte halve en hele bakstenen (18x8x4 cm). De diepte van de waterput kon niet achterhaald worden gezien de instabiliteit van het terrein, hetgeen de aanleg van een diepe coupe te gevaarlijk maakte. Wel was zeker dat de waterput minstens 2.30 m onder het archeologisch vlak diep was. De waterput was volledig gevuld met bouwpuin, dat echter geen dateerbare vondstcollectie bevatte. De waterput had een grote, ronde insteek S.3.031. Deze had een diameter van ongeveer 2.30 m en was gevuld met een erg heterogeen, gevlekt, zandig pakket, dat grote inclusies moederbodem bevatte. De insteek grensde in het zuiden aan de noordelijke extensie van de kuisvormige steunbeer in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw. De steunbeer werd gedeeltelijk uitgebroken tijdens de aanleg van de waterkuil.

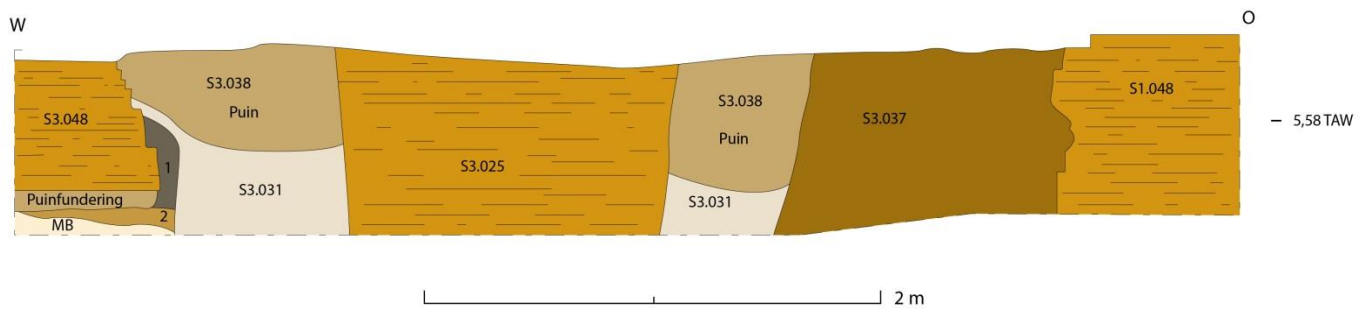
Aan de zuidelijke zijde oversneed de insteek van de waterput de kruisvormige steunbeer S.3.048 van het hoofdgebouw. De put was met andere woorden relatief jonger dan de oudste bouwfases van het 15^e – 16^e eeuwse hoofdgebouw. Mogelijk moet de aanleg van de structuur gerelateerd worden aan de meer recente bouwfase van dit gebouw, tijdens welke ook de uitbreiding aan de noordoostelijke zijde van het hoofdgebouw werd opgericht.

Opvallend was dat de waterput en zijn insteek afgedekt was door een deel van de puinfundering S.3.038 van het 17^e - 18^e eeuwse gebouw. De waterput was met andere woorden reeds in onbruik geraakt tijdens de oprichting van dit gebouw. Het is niet onwaarschijnlijk dat de puinvulling van de put gerelateerd kan worden aan de afbraak van het 15^e-16^e eeuwse gebouw.

⁶⁹ Een binnendiameter van ongeveer 1.20 m.

Figuur 56: gedeeltelijke coupe op waterput S.3.025. Veiligheidsoverwegingen beletten een volledige aanleg van de coupe, gezien de instabiliteit van de bodem.

Figuur 57: waterput S.3.025.

5.3 Derde bouwfase (17^e tot 18^e eeuw)

Vermoedelijk tijdens de 17^e tot 18^e eeuw werd het terrein ingrijpend heringericht. Het voorgaande, centrale gebouw werd vermoedelijk verlaten, afgebroken en vervangen door een nieuw gebouw, net ten oosten van het verlaten gebouw. Op hetzelfde ogenblik werd ook de walgracht heraangelegd. De tweede gebruiksfase van de gracht werd aan de noordwestelijke zijde breder en dieper uitgegraven, terwijl de zuidoostelijke zijde van het spoor versmald werd. Tijdens deze periode werd ook een bruggenhoofd gebouwd over de zuidwestelijke zijde van de omwalling.

Figuur 58: overzichtsplan van de derde bewoningsfase.

5.3.1 17^e-18^e eeuwse hoofdgebouw

Het nieuwe gebouw had een langgerekt, rechthoekig grondplan, met een lange zijde van 21 m en een korte zijde van 8.5 m. De oriëntatie van deze structuur verliep volgens noordoost-zuidwestelijke richting. Het is dit gebouw dat later in de volksmond als 'het kasteelken' bestempeld werd, en weergegeven wordt op cartografische bronnen vanaf de 17^e eeuw.

De funderingen van dit gebouw hadden een dikte van ongeveer 60 cm en waren opgebouwd uit bakstenen in een onregelmatig verband gehecht met een gele zandige kalkmortel. Bovenop deze 75 cm diepe funderingen bevonden zich de resten van de eerste rijen opgaand muurwerk. Dit was opgebouwd uit vrij onregelmatige, kleine bakstenen die gehecht waren met een kalkmortel. Meer dan waarschijnlijk was het gebruikte bouw materiaal gerecupereerd, gezien het erg onregelmatige formaat van de bakstenen. Ook bevond zich op de noordoostelijke hoek van het gebouw een kalkstenen tablet, mogelijk als lokale versteviging van de structuur. Deze tablet was ontegensprekelijk recuperatiemateriaal.

Gezien de beperkte bewaring van de structuur kon de ruimtelijke inrichting van het gebouw kon slechts beperkt achterhaald worden. Zo werden algemeen enkel de funderingen van het gebouw aangetroffen. Van het opgaand muurwerk bleek slechts erg lokaal een fragment bewaard. Originele vloerniveau 's werden niet aangetroffen. Ook werd het gebouw centraal in de lengte doorsneden door een recente rioolbuis. Over een breedte van ongeveer 1.5 m bleken hierdoor alle resten van het gebouw vernietigd.

Figuur 59: detail van het verband van het opgaand muurwerk van gebouw S.1.047-S.1.048, met links een recentere beerbak S.3.002.

Figuur 60: detail van de noordoostelijke hoek van het 17e-18e eeuwse gebouw, met gerecupereerde kalkstenen tablet als lokale versteviging.

Figuur 61: detail van de funderingen van het 17e-18e eeuwse gebouw S.1.047-S.1.048, met bovenop een eerste rij opgaand muurwerk.

De enige indicatie omtrent de inrichting van het gebouw was de kelderruimte, die zich in de noordwestelijke hoek van het hoofdgebouw bevond. De exacte omvang deze kelderruimte kon niet achterhaald worden, aangezien de oostelijke wand vernield bleek tijdens de aanleg van de rioolbuis doorheen het gebouw. Desalniettemin werd de lengte van de ruimte op 8 m geschat, de breedte op ongeveer 4.5 m. De vloer van de ruimte was geplaveid met vierkante plavuizen (10 x 10 x 4 cm) die in een erg regelmatig patroon aangelegd waren. Ter hoogte van de kelderruimte waren de funderingsmuren van het gebouw met opvallend meer zorg afgewerkt en bepleisterd. De zuidwestelijke zijde van de ruimte bestond uit funderingsmuur S.3.064, een muur opgebouwd uit onregelmatige bakstenen in een grillig verband, gehecht met een zandmortel. De bovenste twee rijen waren veel regelmatiger en gehecht met een harde kalkmortel. Deze behoorden tot het opgaand muurwerk van het gebouw. Aan de westelijke zijde het de muur een uitsprong in zuidelijke richting, waardoor hij een L-vorm had. De uitsprong in deze funderingsmuur was waarschijnlijk gerelateerd aan de binneninrichting van het gebouw. Mogelijk bevond zich ter hoogte van de uitsprong aan de muur S.3.064 een gang die toegang gaf tot de kelderruimte.

De toegang tot de kelderruimte bestond uit een bakstenen trap (S.3.035), in de zuidwestelijke hoek van de kamer. Deze trap stond koud tegen funderingsmuren S.3.064 en S.1.048. Daarnaast had de trap en aanpalend muurtje S.3.036 een opvallend afwijkend baksteenformaat en waren deze gehecht

met een veel stevigere kalkmortel. Dit alles doet vermoeden dat deze misschien een latere toevoeging aan de kelderstructuur was. Mogelijk werd een eerste trap uitgebrouwen en vervangen door trap S.3.035 en S.3.036.

Figuur 62: kelderruimte in de noordwestelijke hoek van het 17e-18e eeuwse gebouw (richting zuidwest). Links ziet men een recente rioleringsbuis.

Figuur 63: L-vormige funderingsmuur S.3.064 aan de zuidwestelijke zijde van de kelderruimte.

Figuur 64: detail van de trap S.3.095 in de kelderruimte van het 17e-18e eeuwse gebouw.

Figuur 65: achterzijde van trap S.3.035, naast muur S.3.064. Mogelijk werden de trap en muurtje S.3.036 pas tijdens latere bouwfases aan de kelder toegevoegd.

Centraal in de kelderkamer bevond zich het negatiefspoor van een dunne scheidingswand. Deze scheidingswand verdeelde de kelder in twee gelijke ruimten. Opvallend was dat het patroon van de geplaveide keldervloer binnen beide ruimten haaks op elkaar stond. Meer dan waarschijnlijk behoorde de scheidingswand dan ook tot de originele inrichting van de kelder.

Net ten zuiden van deze scheidingswand werd een vierkante stortkoker (75 x 82 cm) aangetroffen. Gezien de houtskoolresten aan de bodem van de structuur, werd deze meer dan waarschijnlijk gebruikt voor de opslag van kolen. De koker zelf was erg fragmentair bewaard en tekende zich gedeeltelijk slechts af als negatief uitbraakspoor op de vloer van de kelder. Meer dan waarschijnlijk was de stortkoker een latere toevoeging aan de kelder. De koker stond immers koud tegen de scheidingsmuur in de kelder en was koud op de keldervloer gebouw.

Figuur 66: overzicht van de kelderruimte, met centraal de stortkoker en scheidingswand.

Figuur 67: de stortkoker in de kelder van het 17e-18e eeuwse gebouw. Deze stond koud tegen de scheidingsmuur en koud op de keldervloer.

Hoe de inrichting van het 'kasteelken' er buiten deze kelder uitzag, kon niet achterhaald worden. Hiervoor waren de restanten van het gebouw, die zich buiten de kelder beperkten tot funderingsmuren, niet voldoende bewaard. Van het opgaande muurwerk werden slechts bijzonder fragmentair overblijfselen aangetroffen. Enkel de twee funderingsmuren dwars op de lange zijde leken een mogelijke aanwijzing voor het bovengrondse ontwerp van het gebouw.

Figuur 68: overzicht van de 17e-18e eeuwse gebouw (vooraan) (richting noordwest).

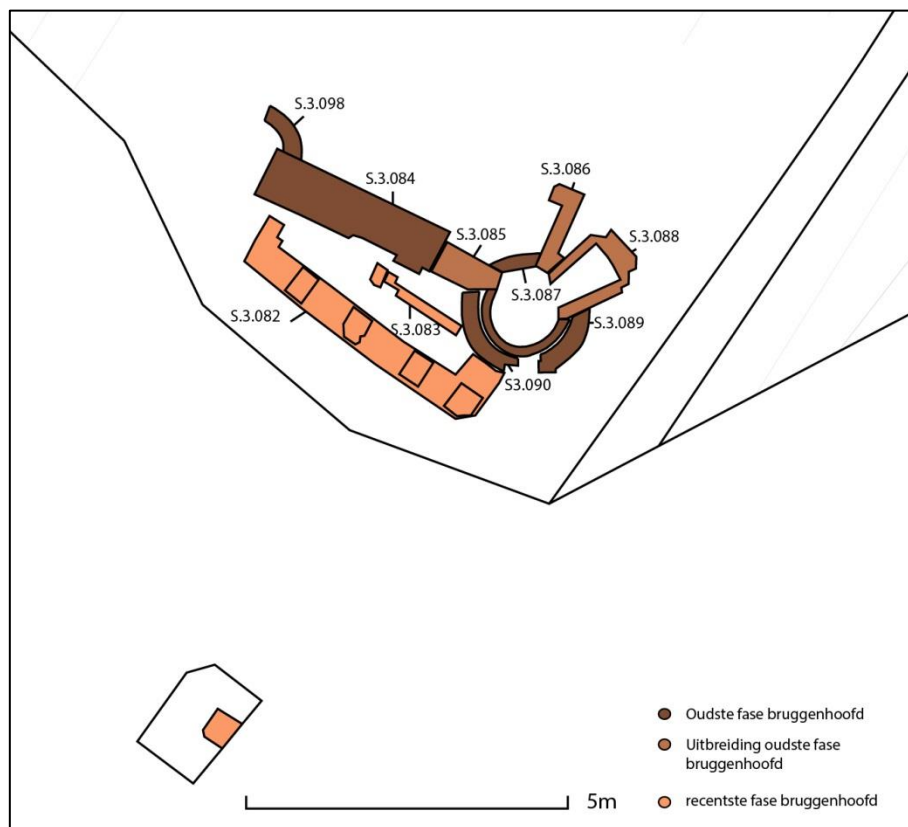
Een opvallend element binnen de opbouw van de funderingen van het gebouw waren twee rechthoekige holten. Deze bevonden zich vreemd genoeg aan de buitenzijde van de funderingen, onder het toenmalige maaiveld. We konden niet achterhalen wat de functie was. Verschillende mogelijkheden zijn geopperd, maar zijn gemakkelijk tegen te spreken. Het kunnen gaten zijn die te maken hebben met de opbouw van het opgaand muurwerk (vastmaken van een stelling), maar de gaten bevonden zich onder het maaiveld. Ook een oorspronkelijk gebruik als overloop van overtollig vocht, wat soms gebruikelijk is bij beerbakken, kan niet de reden zijn. Het gaat immers om holtes die steeds afgesloten zijn geweest aan de binnenzijde van het gebouw.

Figuur 69: twee holten in de fundering van het 17e-18e eeuwse gebouw.

5.3.2 Bruggenhoofd

Uit cartografische bronnen blijkt dat een brug over het zuidwestelijke deel van de walgracht toegang verschafte tot het terrein. Op de verwachte locatie werd de aanzet van deze brug, het zogenaamde bruggenhoofd, aangetroffen⁷⁰. Dit bleek een erg complexe structuur, die uit verschillende bouw- en gebruiksfasen bestond. Veel van het gebruikte bouw materiaal bleek duidelijk gerecupereerd uit andere bouwconstructies.

Figuur 70: overzicht van de verschillende fasen van het bruggenhoofd.

Direct ten noorden van de walgracht bevond zich het meest recente bruggenhoofd (S.3.082). Dit bruggenhoofd bestond uit een muur opgebouwd uit baksteen (19x8x4.5 cm), gehecht met kalkmortel. Deze muur had een lengte van 4.50 m en een breedte van 53 cm (twee gestrekte en één kopse steen). Aan het uiteinde van deze muur waren aan walzijde dwarse uitsprongen met een lengte van ongeveer 50 cm aangebracht, mogelijk als verankering van het bruggenhoofd in de bodem. Op deze manier kon het gewicht en de druk van de brug opgevangen worden. De bovenzijde van het bruggenhoofd bleek afgewerkt met vier kalkstenen dekstenen, die met een regelmatig interval van ongeveer 60 à 70 cm geplaatst waren. Een mogelijke vijfde tablet aan het noordwestelijke uiteinde

⁷⁰ De structuur is niet gecoupeerd aangezien de sporen tot het onderzochte niveau bewaard bleven na de heraanleg van het plein.

van het bruggenhoofd bleek te ontbreken, vermoedelijk was deze verdwenen bij de aanleg van een rioolput. Meer dan waarschijnlijk waren deze tabletten verstevigingen van het bruggenhoofd waar de brugconstructie op de muur rustte. Aan de overzijde van de huidige weg werd in een werkputje van Eandis een muur aangetroffen, die erg gelijkend was aan het bruggenhoofd S.3.082. Meer dan waarschijnlijk was dit het bruggenhoofd aan de overzijde van de walgracht.

Gelet op het gebruik van herbruikte bakstenen, de afwezigheid van vondsten en het ontbreken van een link met andere sporen is een concrete datering op basis van archeologische elementen onmogelijk. Op basis van de gebruikte materialen en bouwtechnieken lijkt een datering vanaf de Nieuwe Tijd echter waarschijnlijk. Ook de cartografische bronnen wijzen uit dat de oudste bouwfase van het bruggenhoofd reeds vanaf de 18^e eeuw gedateerd kan worden.⁷¹

Figuur 71: Bruggenhoofd S.3.082 (vooraan).

Deze oudste bouwfase van het bruggenhoofd bevond zich net ten noorden van S.3.082. Deze bestond in eerste instantie uit een muur S.3.084. Deze muur was opgebouwd uit relatief grote, gerecupereerde bakstenen (27x14x6.5 cm en 27x13x5 cm) die met kalk- en zandmortel gehecht waren. De bewaarde lengte van deze muur bedroeg ongeveer 4 m en de breedte 80 cm. De zuidwestelijke (lange) zijde van deze muur, gericht naar de walgracht, was in tegelstelling tot de noordoostelijke zijde erg onregelmatig gebouwd en slecht afgewerkt. De oriëntatie van deze muur week licht af van deze van het bruggenhoofd S.3.082, die een meer uitgesproken zuidoost-noordwestelijke oriëntatie had. Mogelijk had dit te maken met een heraanleg van de walgracht, hetgeen tussen de 18^e en 19^e eeuw ook gebeurde. De oudste fase van het bruggenhoofd moet men

⁷¹ Op de Ferraris-kaart wordt reeds een bruggenhoofd weergegeven. Gezien het sterk figuratieve karakter van deze kaart is het moeilijk op basis hiervan uitspraken te doen over de locatie of uitzicht van het bruggenhoofd.

dan met de tweede, 17^e-18^e eeuwse gebruiksfase van de walgracht in verband brengen. Het jongere bruggenhoofd lijkt eerder gerelateerd aan de derde, 19^e-20^e eeuwse gebruiksfase van de walgracht, zoals ook op fotografische bronnen te zien is.

Figuur 72: enkele historische foto's van het bruggenhoofd (vermoedelijk uit de jaren '40 van vorige eeuw).

De noordwestelijke hoek van muur S.3.084 bleek, net als deze van bruggenhoofd S.3.082, verstoord bij de aanleg van een rioolput. Aan de uiterste noordwestelijke zijde van muur S.3.084 werd echter wel een aanzet van een cirkelvormige structuur aangetroffen. Mogelijk was deze structuur analoog aan de cirkelvormige structuur S.3.086-S.3.090 aan de zuidoostelijke zijde van muur S.3.084⁷². Het is wel duidelijk dat deze hele zone van het bruggenhoofd erg te lijden heeft gehad onder de aanleg van de straat en inrit van de parking in deze zone. Dit in tegenstelling tot de rest van de site die, hoewel afgetopt, redelijk gaaf onder de bestaande parking is aangetroffen.

⁷² Zie infra.

Figuur 73: muur S.3.084, net ten noorden van bruggenhoofd S.3.082.

Figuur 74: zuidwestelijke zijde van muur S.3.084. Opvallend is de erg regelmatige bouwwijze en slechte afwerking van deze zijde van de muur.

Tussen muur S.3.084 en cirkelvormige structuur S.3.086-S.3.090 bevond zich een kleine verbindingsmuur S.3.085. Deze was opgebouwd uit opvallend kleinere bakstenen (?x11x4 cm) dan muur S.3.084 en was slechts een kopse steen breed en drie stenen diep bewaard. Gezien de gebruikte bakstenen een variabel formaat hadden bleken deze duidelijk gerecupereerd. Deze bakstenen waren gehecht met een gele zandmortel. Muur S.3.085 stond koud tegen de zuidoostelijke (korte) zijde van muur S.3.084. Deze zijde van muur S.3.084 was overigens egaal afgewerkt met bakstenen in verband. Muur S.3.084 werd met andere woorden niet uitgebroken bij de aanleg van muur S.3.085 of cirkelvormige structuur S.3.089-S.3.090.

Relatief bleek muur S.3.085 jonger dan muur S.3.084 en cirkelvormige structuur S.3.089-S.3.090. Een deel van deze laatste structuur werd duidelijk uitgebroken om ruimte te maken voor de aanleg van muur S.3.085. Deze muur vormde vermoedelijk een latere verbindingsmuur tussen muur S.3.084 en de cirkelvormige structuur.

Figuur 75: muur S.3.085, naast muur S.3.084.

Figuur 76: muur S.3.085, naast de aanzet van de cirkelvormige structuur S.3.087.

Figuur 77: relatie tussen muur S.3.085 en cirkelvormige structuur S.3.087-S.3.090.

De cirkelvormige structuur aan de zuidoostelijke zijde van muur S.3.084 bleek erg complex, met verschillende bouw- en gebruiksfasen. Aanvankelijk bestond de structuur uit twee concentrische bakstenen cirkels. De binnenste cirkel S.3.089 had een binnendiameter van 1.20 m en was opgebouwd uit relatief kleine, platte bakstenen (17x11x4 cm). De structuur vormde een kom die tot ongeveer 70 cm onder het aangelegde vlak bewaard was. Op de bodem van de structuur was de diameter slechts 75 cm en bevond zich een richel met een bijhorend bakstenen vloertje (18x10x4 cm). Dit vloertje liep licht af in noordoostelijke richting, naar de uitsprong S.3.088 in de cirkelvormige structuur. Mogelijk was het vloertje verzakt of stond het niveauverschil in verband met de latere uitsprong aan de structuur.

Figuur 78: twee concentrische cirkelvormige muurtjes S.3.089 en S.3.090, met bakstenen vloertje op de bodem.

Figuur 79: Bovenaanzicht van cirkelvormige structuur S.3.089-S.3.090 met uitsprong (S.3.088) in noordoostelijke richting.

De buitenste cirkel S.3.090 waaruit de structuur opgebouwd was, had een buitendiameter van 1.70 m en was opgebouwd uit grotere bakstenen (22x10x5 cm) en was enkel in de zuidelijke helft van de structuur bewaard. Aan de westelijke tot noordwestelijke zijde werd de cirkelvormige structuur vervolledigd door recentere muurtjes S.3.085, S.3.087 en S.3.086. Deze muurtjes waren jonger dan de aanvankelijke cirkelvormige structuur en werden pas gebouwd nadat het noordelijke deel van de structuur uitgebroken was, vermoedelijke bij de aanleg van verbindingsmuur S.3.085 of uitsprong S.3.088.

Muur S.3.087 bevond zich net naast de locatie waar S.3.089-S.3.090 oversneden werd door tussenmuur S.3.085. Deze muur was opgebouwd uit mogelijk herbruikte bakstenen (22 x 10 x 4.5 cm) die gehecht waren met een erg kalkrijke cementmortel en was twee kopse stenen breed. De lange zijde van de muur had een lengte van ongeveer 60 cm en was vrij recht, waardoor de ronding van de originele cirkelvormige structuur doorbroken werd.

Figuur 80: muur S.3.087, onderdeel van de latere verbouwing aan de cirkelvormige structuur.

Naar noordoostelijke richting bevond zich een trapezoïdale uitbouw S.3.088 aan de aanvankelijk cirkelvormige structuur. Ook deze uitbouw was opgebouwd uit herbruikte bakstenen (21 x 11 x 5 cm) gehecht met een kalkrijke cementmortel. De lengte van deze structuur bedroeg ongeveer 1.10 m. De breedte was ter hoogte van de aansluiting met S.3.086 en S.3.090 70 cm en vergrootte in noordoostelijke richting tot 95 cm.

Figuur 81: uitbouw S.3.088.

Tussen muur S.3.087 en uitbouw S.3.088 werd muur S.3.086 aangetroffen. Deze was opgebouwd uit opvallend kleine, platte bakstenen (19 x 9 x 3,5 cm). Deze waren gehecht met een gele, zandig mortel. De muur had een L-vorm met een lange zijde van 1.30 m, georiënteerd in noordoost-zuidwestelijke richting, en een korte zijde met een lengte van ongeveer 50 cm. De oriëntatie van muur S.3.086 stond haaks op deze van muren S.3.084 en S.3.085. De bouw van muur S.3.086 moet vermoedelijk samen met deze van S.3.085 gesitueerd worden. Mogelijk behoorden beide muren tot eenzelfde bouw- en gebruiksfase van het bruggenhoofd.

Figuur 82: muur S.3.086.

Het is duidelijk dat het bruggenhoofd een erg complexe structuur was, zowel chronologisch als ruimtelijk. De verschillende verbouwingen, herinrichtingen en uitbreidingen aan de structuur lijken echter eerder *ad hoc*-oplossingen voor acute problemen of noden. Binnen de constructie van het bruggenhoofd zelf konden twee bouwfases onderscheiden worden, met een oud bruggenhoofd, dat in verband kan gebracht worden met de tweede, 17^e-18^e eeuwse gebruiksfase van de walgracht. Een tweede bouwfase van het bruggenhoofd bevond zich even ten zuiden van het voorgaande bruggenhoofd, en lijkt gerelateerd aan de recente, 19^e-20^e eeuwse fase van de walgracht.

De oudste bouwfase van het bruggenhoofd bleek bijzonder complex. Mogelijk werden verschillende stukken muurwerk, zoals onder andere muur S.3.086, aangebouwd ter versterking van de lokale stabiliteit van het bruggenhoofd. Meest opvallend waren de twee cirkelvormige structuren aan de uiteinden van het bruggenhoofd. De structuur aan de westelijke zijde van het bruggenhoofd bleek echter vrijwel volledig vernietigd bij de recente aanleg van een rioleringsnetwerk.

Hoe de cirkelvormige structuren geïnterpreteerd moeten worden is onduidelijk. De meest logische interpretatie schrijft deze toe aan de fundering van twee ronde siertorentjes, die de ingang van het domein sierden. Deze interpretatie zou ook de bijzonder diepe fundering van de structuren verklaren. Toch lijkt duidelijk dat deze structuren, of toch zeker de bewaarde structuur aan de oostelijke zijde van het bruggenhoofd, tijdens een latere bouwfase ingrijpend herbouwd werden: een deel van de cirkelboog werd afgebroken en werd vervangen door een rechthoekige uitsprong. Ook werd op de bodem van de structuur een bakstenen vloer geïnstalleerd. Ook de bodem van de uitsprong werd met deze vloer bekleed. De sleutelgatvorm van de herbouwde structuur doet erg denken aan deze van

bepaalde ijskelders. Deze structuren waren algemeen opgebouwd als een bakstenen, ronde, koepelvormige structuur, die ook aan de binnen zijde met bakstenen wanden en vloeren bekleed was. Ijskelders komen vanaf de 16e à 17e eeuw voor in Vlaanderen. Vaak waren ze verbonden aan kasteeldomeinen of abdijen en kloosters. Op deze domeinen werden ze vaak geïntegreerd in het landschap, ingegraven onder een artificiële heuvel.⁷³ De locatie van de structuur, ingegraven net naast de walgracht, lijkt deze interpretatie te ondersteunen. De omvang van de reeds gekende ijskelders is echter vaak veel groter dan de ronde structuren aan het bruggenhoofd. Ook zijn deze vaak enkele meter diep ingegraven. Toch valt op dat de inrichting van deze structuren sterk afhankelijk was van lokale noden en wensen. De grootte en omvang van de kelders kon bijgevolg sterk variëren.⁷⁴ Binnen de context van het 'kasteelken' van Wachtebeke was er misschien geen nood aan een grote ijskelder. Opvallend is ook dat de bouw van een ijskelder sterk bijdroeg tot het prestige van het domein. Mogelijk werd dit concept overgenomen van grotere kasteeldomeinen, in de hoop eenzelfde prestige uit te stralen. Dit kan ook verklaren waarom de ijskelder werd ingericht in een fundering van een voormalig torentje aan het bruggenhoofd: zo werd de prijs van de vlotte winst aan prestige immers sterk beperkt. Het was misschien de enige manier waarop de bouw van een ijskelder binnen de mogelijkheden van de eigenaars van het domein van Maelstede lag.

De erg fragmentaire bewaring van de structuur maakt het echter onmogelijk deze interpretatie als ijskelder hard te maken. Zo kon de hoogte van de structuur niet achterhaald worden. Ook is niet duidelijk of deze zich, al dan niet gedeeltelijk, onder het maaiveld of onder een artificieel heuveltje bevond. Wel is duidelijk dat de structuur aanvankelijk een diepe fundering van een ronde constructie – vermoedelijk een torentje aan de zijde van het bruggenhoofd - was. Pas later werd deze fundering omgebouwd en uitgebreid met een toegang en een vloertje, mogelijk nadat de eerste fase van het bruggenhoofd in onbruik raakte. Een interpretatie van de omgebouwde structuur als ijskelder lijkt, zoals reeds gezegd, aannemelijk, maar evengoed deed de structuur dienst als opslagkelder.

⁷³ D'Hoine 2006, 4-5.

⁷⁴ D'Hoine 2006, 2-3.

5.4 Recente bouwfase

Tijdens de meest recente bouwfase werd het terrein van het *Kasteelken* niet ingrijpend heringericht. Het middelpunt van de bewoning bleef immers het 17^e-18^e eeuwse gebouw, dat werd uitgebreid met enkele beerbakken en sterfputjes. De meest ingrijpende aanpassing aan de bewoning was de bouw van een bijgebouw, een zevental meter ten westen van het hoofdgebouw. Voor de oprichting van dit gebouw werd eerst een oude, brede bedding van de westelijke zijde van de kringgreppel gedempt. De kringgreppel verkleinde met andere woorden in omvang om zo meer bebouwbare oppervlakte op het omgeven wooneiland te verkrijgen. Het bijgebouw bevond zich op dit gewonnen bouwareaal, gedeeltelijk op een dempingspakket van de walgracht⁷⁵.

Gezien de erg fragmentaire en onvolledige bewaring van de overblijfselen van het bijgebouw, was het erg moeilijk de omvang en inrichting van deze structuur te reconstrueren. De meest concrete overblijfselen van het gebouw waren muurtjes S.3.068, S.3.054, funderingsmuur S.3.040 en vloer S.3.023. Muurtje S.3.068 bevond zich aan de westelijke zijde van het onderzoeksterrein en bleek bijzonder slecht bewaard. Enkel de onderste rij bakstenen van de muur was slechts gedeeltelijk gespaard, van het overige verloop van de muur bleef enkel een ondiep negatiefspoor over. Dit uitbraakspoor had een lengte van ongeveer 12.5 m en was georiënteerd in noordoost-zuidwestelijke richting, parallel aan het 17^e-18^e eeuwse gebouw. Waar de bakstenen funderingsmuur bewaard bleek, was deze ongeveer 42 cm, of twee gestrekte bakstenen, breed. De fragmentaire bewaring van het muurwerk maakte het onmogelijk enig verband in het metselwerk te ontwaren. Opgaand muurwerk werd ook niet aangetroffen.

Parallel aan dit smal muurtje, twee meter meer oostelijk, werd een tweede muurtje S.3.054 aangetroffen. Ook dit muurtje was erg fragmentair en onvolledig bewaard en had een bewaarde lengte van slechts 2.50 m. Dit spoor had een breedte van ongeveer 25 cm, hetgeen neerkwam op een gestrekte en kopse baksteenlengte. Opnieuw bleek het onmogelijk enig metselverband of opgaand muurwerk te detecteren.

⁷⁵ Dit pakket kwam overeen met pakket S.1.021 in de westelijke coupe op de walgracht.

Figuur 83: overzichtsplanning van de derde bewoningsfase.

Figuur 84: het erg fragmentair bewaarde muurtje S.3.068 (rechts), deels bewaard als negatief uitbraakspoor.

Het best bewaarde en bijgevolg meest interessante gedeelte van het bijgebouw bevond zich net ten oosten van de twee muurtjes, tegen de noordwestelijke zijde van het 15^e-16^e eeuwse gebouw. Hier werd een relatief omvangrijke, goed bewaarde muur S.3.040 en geplaveide vloer S.3.023 aangetroffen.

Muur S.3.040 had een noordwest-zuidoostelijke oriëntatie en was koud tegen de noordwestelijk hoek van funderingsmuur S.3.024 van de 15^e-16^e eeuwse structuur geplaatst. De muur was opgebouwd uit lange, platte bakstenen (26 x 12 x 5 cm) in kruisverband en ongeveer 40 cm breed (een kopse en een gestrekte steen). Aan de zuidoostelijke zijde bleek deze muur relatief goed bewaard. In noordwestelijke richting verslechterde de bewaringstoestand echter zienderogen, om na ongeveer 3.5 m volledig uit het bodemarchief te verdwijnen. Hier bevond de muur zich echter wel al op de dempingspakketten van de breedste fase van de walgracht. Ten zuidwesten van muur S.3.040, ook koud tegen S.3.023, lag een vloer S.3.023 uit rode plavuizen van onregelmatige grote en in onregelmatig verband. Deze plavuizen moeten met andere woorden waarschijnlijk als herbruik geïnterpreteerd worden.

Figuur 85: vloer S.3.023 en muur S.3.040, waarschijnlijk de best bewaarde resten van het bijgebouw.

Figuur 86: relatie tussen de 15e-16e eeuwse structuur S.3.024 (links) en het recente bijgebouw S.3.040 & S.3.023 (rechts).

De erg fragmentaire en gedeeltelijke bewaringstoestand van het bijgebouw maken het erg moeilijk de structuur eenduidig ruimtelijk, functioneel of chronologisch te interpreteren. Een mogelijke leidraad kan men vinden in de cartografische bronnen, die vanaf de 19^e eeuw voor het eerst een bijgebouw ten westen van het hoofdgebouw weergeven. Deze constructie wordt opvallend kleiner afgebeeld dan het hoofdgebouw, maar kent dezelfde oriëntatie en is ook rechthoekig van vorm. Op oudere kaarten wordt dit gebouw opvallend niet weergegeven. Mogelijk is dit een daterend element voor de structuur, maar men mag niet vergeten dat de kaarten voor de 19^e eeuw een erg illustratief karakter kennen en bijgevolg niet alle gebouwen weergegeven worden, zeker wanneer het gaat over kleinere gebouwen.

Tijdens de meest recente bouwfase werden naast het bijgebouw ook verschillende beerbakken aangelegd, voornamelijk geconcentreerd op het westelijke deel van het onderzoeksterrein. Deze kenden allen een verschillende bouw- en gebruiksfasen, die al dan niet synchroon met elkaar verliepen. Het ontbreken van een uitgebreide vondstcollectie maakt het moeilijk te reconstrueren

wanneer welke beerbak gebouwd en gebruikt werd. Mogelijk waren enkele van deze structuren tot net voor de afbraak van het *kasteelken* in 1976 nog in gebruik.

Drie relatief grote beerbakken (S.3.002, S.3.003 & S.3.004) bevonden zich vrijwel direct ten westen van het 17^e-18^e eeuwse hoofdgebouw. Deze bakstenen structuren waren alle drie rechthoekig van vorm, hadden gelijkaardige afmetingen (respectievelijk 2.80 x 1.64 m, 3.20 x 1.19 m en 2.97 x 1.68 m) en vertoonden dezelfde constructiemethode. Deze laatste kenmerkten zich voornamelijk door het gebruik van de relatief kleine bakstenen met onregelmatige afmetingen in onregelmatig kruisverband, gehecht met erg stevige kalkmortel. De binnenzijde en vloer van deze bakken was bezet met een grijze tot donkergrijze plaaster.

Figuur 87: recente beerbakken S.3.002, S.3.003 en S.3.004 in het vlak.

De meest opmerkelijke beerbak was S.3.003, die intern een vrij complex overloopstelsel had. Deze overloop bestond uit een smal muurtje, dwars op de lange zijde, die de beerbak in twee ongelijke delen verdeelde. Binnen het kleine, zuidelijke gedeelte bevond zich tegen het dwarsmuurtje een halfcirkelvormig muurtje. Meer dan waarschijnlijk gaat het om een structuur gericht op het legen van de beerbak.

Beerbak S.3.003 stond koud tegen de westelijke zijde van het 17^e-18^e eeuwse hoofdgebouw. De insteek van de constructie had bevatte onder andere roodbakkerd aardewerk met sgraffito-versiering en blauwbeschilderd witbakkend aardewerk. Deze aardewerkcollectie laat toe de bouw van de beerbak na de 18^e eeuw te dateren. Deze was met andere woorden een latere toevoeging aan het oorspronkelijke hoofdgebouw. Het is echter niet duidelijk wat de chronologische relatie tussen het

hoofdgebouw en de beerbak was, aangezien alle indicatoren hiervoor vernietigd waren, mogelijk tijdens de afbraak van het gebouw.

De beerbak bleek volledig gevuld met bouwpuin, waarschijnlijk afkomstig van de afbraakwerken. Het lijkt bijgevolg aannemelijk dat deze constructie bij het verlaten van het hoofdgebouw - in de tweede helft van de 20^e eeuw – niet langer in gebruik was. Deze bevatte immers geen beer meer of andere dempingslagen gerelateerd aan het feitelijke gebruik van de beerbak. Het lijkt onlogisch dat de bak volledig geleegd werd om hem vervolgens onmiddellijk vol te storten met bouwpuin. Mogelijk was 'het kasteelken' in de tweede helft van de 20^e eeuw reeds aangesloten op het rioleringsnetwerk.

Figuur 88: beerbak S.3.003 in het vlak met rechts het overloopsysteem.

Zoals reeds gezegd vertoonden beerbakken S.3.002 en S.3.004 zowel qua omvang als qua constructiekenmerken erg sterke gelijkenissen met beerbak S.3.003. Daarnaast stond ook beerbak S.3.002 koud tegen het 17^e-18^e eeuwse gebouw. Ook deze beerbak was gevuld met bouwpuin afkomstig van de afbraak van het hoofdgebouw. Deze beerbak had echter geen intern overloopsysteem of interne onderverdelingen, maar had een eenvoudige, rechthoekige binnenzijde. Deze beerbak had geen duidelijk waarneembare insteek. Meer dan waarschijnlijk werd deze vanuit de aanleg sleuf opgebouwd. Opnieuw bleek het niet mogelijk de structurele relatie tussen de beerbak en het hoofdgebouw te achterhalen, aangezien deze meer dan waarschijnlijk vernietigd was tijdens de afbraak van het gebouw.

Beerbak S.3.004 bevond zich een drietal meter ten westen van beerbak S.3.003. Deze bak stond bijgevolg niet direct in relatie met het hoofdgebouw. Toch lijkt deze op basis van gelijkenissen met de overige beerbakken S.3.002 en S.3.003 tot eenzelfde bouw- en gebruiksfase te horen. Opvallend was de eenvoudige binnenzijde van de beerbak, zonder enige onderverdeling of scheidingswanden. De overloop van de beerbak bevond zich echter in de westelijke zijde van de constructie. Hier werd immers een grote, ronde opening in de beerbak aangebracht, waardoor overtollig water kon afgevoerd

worden. Het is echter onduidelijk waarheen dit overtollige water afgeleid werd. Mogelijk werd dit via een kanaal naar de nabijgelegen walgracht afgevoerd. Sporen of overblijfselen van enig kanaal- of afvoernetwerk werden niet aangetroffen. Mogelijk waren ook deze vernietigd bij de afbraak van het hoofdgebouw. Daarnaast lijkt het niet onmogelijk dat dit afwateringssysteem zijn functie verloor na één van de dempingsfasen van de walgracht. Het lijkt daarenboven niet onmogelijk dat de beerbak, gezien zijn ligging, eerder bij de infrastructuur van het westelijke bijgebouw gerekend moet worden.

Figuur 89: relatie tussen het beerbak S.3.002 en het 17e-18e eeuwse hoofdgebouw S.1.048.

Figuur 90: beerbak S.3.004 met overloop in de westelijke zijde.

Een tweede cluster beerbakken bevond zich aan de zuidwestelijke zijde van het onderzoeksterrein, net ten zuiden van het centrale 15^e-16^e eeuwse gebouw. Hier bevonden zich twee beerbakken S.3.066 en S.3.065. Beerbak S.3.065 werd onbewust bovenop het afvoersysteem S.3.091 van het 15^e-16^e eeuwse gebouw gebouwd, waarbij een deel van het afvoersysteem verstoord en vernietigd werd.

Beerbak S.3.065 was qua omvang en qua constructiekenmerken erg gelijkaardig aan de bakken in de meer noordelijke cluster (S.3.002-S.3.004). Ook deze beerbak was opgebouwd uit relatief kleine bakstenen met diverse grootte in een onregelmatig kruisverband, gemetseld met een harde kalkmortel. De binnenzijde van de beerbak was bekleed met grijs cement. De bak was rechthoekig van vorm, met zijden van 2.30 m bij 1.70 m, georiënteerd in noordwest-zuidoostelijke richting. Gezien de gelijkenissen met de meer noordelijke beerbakken lijkt ook deze beerbak in een meer recente periode, mogelijk rond de 19^e-20^e eeuw te dateren. Deze datering werd gesteund door de vondstcollectie die in de vulling van de constructie werd aangetroffen, die onder meer faience aardewerk bevatte. Deze vondsten werden echter niet aangetroffen in dempingspakketten gerelateerd aan een gebruiksfase van de beerbak, maar in bouwpuin waarmee de beerbak gevuld werd nadat de constructie in onbruik raakte.

Figuur 91: beerbak S.3.065 (links), die onbewust bovenop het afvoersysteem S.3.091 van het 15e-16e eeuwse gebouw werd gebouwd.

In de westelijk zijde van de beerbak bevond zich een vierkante overloop. Deze overloop behoorde zonder twijfel tot de originele constellatie van de constructie, gezien de zorgvuldige afwerking van de opening, die net als de rest van de binnenzijde van de bak bepleisterd was. Opmerkelijk was dat de opening van de overloop in verbinding stond met een opening in de oostelijke wand van beerbak S.3.066, die zich net ten westen van beerbak S.3.065 bevond. Beerbak S.3.066 vertoonde echter constructiekenmerken die opvallend afweken van deze van beerbak S.3.065. De constructie was immers opgebouwd uit relatief lange, platte bakstenen in een onregelmatig kruisverband. De bakstenen waren gehecht met een vrij zachte, zeer karig aangebrachte kalkmortel. De binnenzijde en bodem van de beerbak was niet bepleisterd. Het lijkt met andere woorden meer dan waarschijnlijk dat men deze constructie tot een andere bouwphase dan beerbakken S.3.065 en S.3.002-S.3.004 moet rekenen. Gezien het grotere baksteenformaat, minder solide mortel en het ontbreken van stevige bepleistering lijkt het aannemelijk dat beerbak S.3.066 ouder moet inschatten dan de overige beerbakken. Een sluitende datering voor de constructie van de bak kon echter niet voorgesteld worden. De aangetroffen vondstcollectie dateerde immers niet uit pakketten gerelateerd aan het oudste gebruik van de beerbak.

Mogelijk gebruikte de jongere beerbak S.3.065 de naburige beerbak S.3.066 als opvangreservoir voor overtollig water en beer. Via de openingen kon dit zich immers tussen beide beerbakken verplaatsen. Opvallend in deze is dat de opening in de oudste beerbak S.3.066 aanvankelijk niet tot de constructie behoorde. De onzorgvuldige afwerking doet vermoeden dat de overloop pas in een latere gebruiksfase uitgehouwen werd, meer dan waarschijnlijk na de aanleg van beerbak S.3.065. Een overloop tussen beide beerbakken leek een logische keuze. Dit doet echter wel vermoeden dat een overloop in beerbak S.3.066 reeds aanwezig was en nog steeds dienst deed wanneer beerbak S.3.065 in gebruik was. Mogelijk werd beerbak S.3.066 gedraineerd naar de nabijgelegen walgracht. Van een afvoersysteem tussen de beerbak en de kringgreppel werden echter geen sporen aangetroffen. Waarschijnlijk werd dit vernietigd bij de afbraak van het *kasteelken*.

Figuur 92: de gecementeerde binnenzijde van beerbak S.3.065, met in de westelijke zijde (rechts) de overloop naar beerbak S.3.066.

Figuur 93: de opening in de oostelijke zijde van beerbak S.3.066, die in verbinding stond met de overloop van de recentere beerbak S.3.066.

Verspreid over voornamelijk het westelijke gedeelte van het onderzoeksterrein kwamen een zestal vierkante, opvallend kleine sterfputten voor (S.2.020, S.3.019, S.3.021, S.3.041, S.3.067 & S.3.069). Deze structuren hadden allen zijden van ongeveer 70 x 70 cm tot 1.20 x 1.20 cm. Zulke putten konden niet echt veel materiaal bevatten. Deze dienden om zaken te lozen die ter plaatse 'stierven'. Met andere woorden een van bezinkput om het eerste vuil vast te houden zodat het overtollige water wel weg kan. De aangetroffen sterfputten waren echter erg gedeeltelijk bewaard, vaak niet meer dan enkele rijen bakstenen hoog. De bakken waren opgebouwd uit relatief kleine bakstenen (18 x 8 x 4.5 cm) in onregelmatig verband. De stenen waren gehecht met een vrij zachte kalkmortel.

De beerbakken bevatten geen vondstcollectie die daterend was voor een gebruiksfase. Ze waren daarentegen allen gevuld met bouwpuin, mogelijk opnieuw afkomstig van de afbraak van het kasteelken in de jaren '70 van vorige eeuw. De gelijkenissen in baksteenformaat en constructiemethoden laten echter wel toe de beerbakken relatief in dezelfde periode te dateren als de meer recente grote beerbakken S.3.002-S.3.004 & S.3.065.

Figuur 94: recente vierkante sterfputten S.2.020 (links) en S.3.019-S.3.021.

5.5 Recente sporen

Aan de noordoostelijke en zuidoostelijke zijde van het onderzoeksterrein bevonden zich enkele clusters recente kuilen, die men allen in de 19^e en 20^e eeuw moet dateren. Enkele van deze sporen zijn waarschijnlijk het gevolg van recente stort van afval op het terrein. De archeologische waarde van deze sporen was bijgevolg erg beperkt.

In het zuidoostelijke deel van WP 2, aan de rand van het onderzoeksterrein, lag een cluster die uit zes ronde tot ovale kuilen (S.2006, S.2011, S.2012, S.2013, S.2014 & 2015) bestond. Deze hadden allen een erg homogene, grijze tot donkergrijze vulling. Het schaarse aardewerk in deze sporen wees op een datering in de 19^e eeuw. De relatieve datering van de sporen, die gracht S.2003 doorsneden, leek de recente ouderdom te bevestigen. In de coupe hadden de sporen een scherp afgelijnde, trogvormige doorsnede. De diepte van de sporen bedroeg niet meer dan 20 tot 30 cm.

Drie langwerpige kuilen S.2005, S.2007 en S.2009 oversneden de rond en ovale kuilen. Deze sporen waren slechts een kleine 10 cm onder het aangelegde vlak bewaard en hadden een donkergrijze kleur. Door het ontbreken van een vondstcollectie was het niet mogelijk de sporen sluitend te dateren. Deze waren echter relatief jonger dan de 19^e eeuwse ronde en ovale kuilen.

Figuur 95: recente kuilen S.2010, S.2011 en S.2012 in de coupe.

Figuur 96: recente kuil S.2013 in de coupe.

Figuur 97: recente kuilen S.2005 en S.2006 in de coupe.

Ook in het uiterste noordoostelijke deel van het onderzoeksterrein bevonden zich enkele recente kuilen met beperkte archeologische waarde. Enkele van deze sporen, zoals S.1008, S.1009, S.1022, S.1023 & S.1031-S.1033, kenden hun oorsprong in recente stort van afval op het onderzoeksterrein. Deze sporen bevatten bouwpuin, zoals mortel, baksteen en glas, en 19^e tot 20^e eeuwse aardewerk.

Figuur 98: recente kuilen S.1008 en S.1009 in de coupe.

Figuur 99: recente kuilen S.1031 en S.1032 in de coupe.

Ook op het noordoostelijke deel van het onderzoeksterrein bevonden zich enkele ronde en ovale kuilen (S.1020-S.1050, S.1025, S.1027, S.1.028), die erg grote gelijkenissen vertoonden met de sporen uit de zuidoostelijke sporencluster (S.2006-S.2015). Deze sporen bevatten geen dateerbare vondstcollectie en konden enkel op basis van relatieve gegevens als recent gedateerd worden.

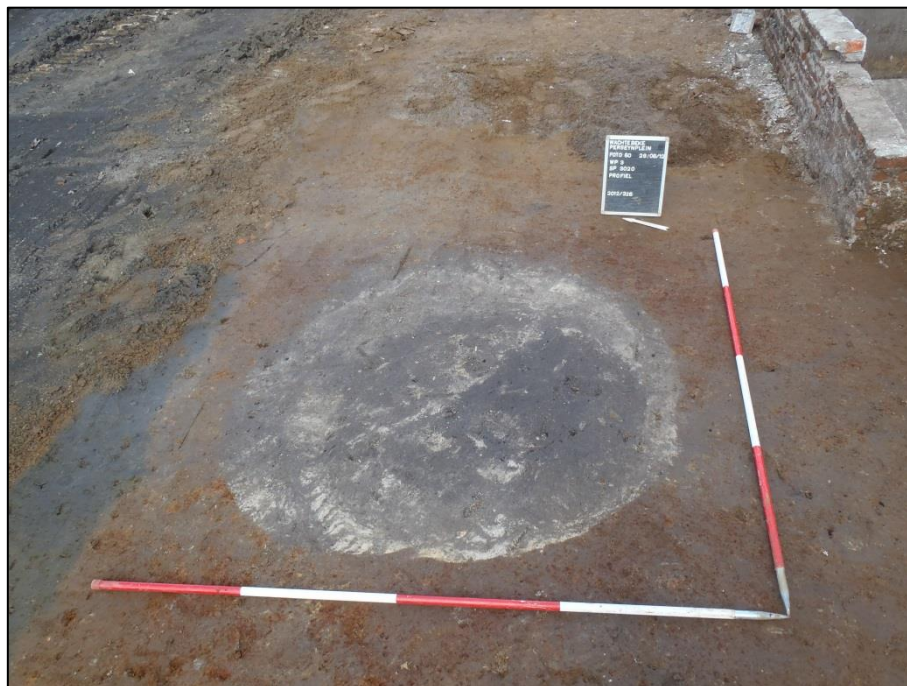

Figuur 100: recente kuilen S.1020/S.1050 en S.1025 & S.1027 in de coupe.

Aan de noordoostelijke zijde van bevonden zich nog enkele recente kuilen S.3.001, S.3.008, S.3.030, S.3.044, S.3.028 & S.3.027. Deze hadden allen een matig homogene tot heterogene, zandige vulling en waren erg scherp afgelijnd in het vlak. Kuil S.3.028 was echter gevuld met grote hoeveelheden bouwpuin. Deze kuilen behoorden stratigrafische tot de meest recente sporen van de site en bevatten allen erg recent aardewerk.

Figuur 101: recente kuil S.3.008 in het vlak.

Figuur 102: recente kuil S.3.020 in het vlak.

Figuur 103: recente puinkuil S.3.028 in het vlak.

Zoals reeds gezegd was de archeologische waarde van de recente kuilen erg beperkt. Deze dateerden allen na de demping van walgracht S.2.003-S.1.026-S.1.006-S.1.021 en moeten bijgevolg na de 18^e eeuw gedateerd worden. De laatste dempingfasen van deze gracht – zeker in het noordwestelijke deel van het onderzoeksterrein – moet men overigens ook in de 20^e eeuw dateren, toen het spoor als afvalstort gebruikt werd. Meer dan waarschijnlijk waren de recente kuilen ook gerelateerd aan dergelijk landgebruik, al kan een eenduidige functionele interpretatie niet hard gemaakt worden.

6 Onderzoeksresultaten: vondstmateriaal

Door Olivier Van Remoorter

6.1 Aardewerk

In het volgende hoofdstuk zal het aardewerk dat tijdens het veldwerk ingezameld werd, besproken worden. Het gaat om een aardewerkensemble van 1283 scherven.

Allereerst zal de gevolgde methodologie besproken worden, waarna er verder gegaan wordt met de analyse van het aardewerk. Tellingen en kwantificaties zullen in de tekst opgenomen worden. Interessante stukken werden getekend en zullen ook in de tekst opgenomen en besproken worden.

6.1.1 Methodologie

6.1.1.1 Registratie

De basisregistratie gebeurde doormiddel van een Excel werkbestand op te bouwen waarin alle data verzameld werd die noodzakelijk was voor de verdere bespreking en determinatie van het aardewerk.

De database die zo gecreëerd werd bestaat uit een aantal tabbladen, waarvan het tabblad "Basisdata" de belangrijkste is. In deze tabel werden alle belangrijke gegevens met betrekking tot het aardewerk neergeschreven. Het tabblad is als volgt opgebouwd:

- Vondstnummer en spoornummer
- Het materiaal, in dit geval is dit allemaal keramiek.
- Het aantal scherven, het minimum is steeds 1.
- Het MAI (Minimum Aantal Individuen) tussen deze scherven
- Onderdeel recipiënt (rand, wand, bodem, ...)
- Materiaalsoort, baksel waaruit de scherven zijn opgebouwd.
- Herkomst, dit is lokaal of importmateriaal, enkel bij het steengoed kon een mogelijke herkomst gegeven worden.
- Afwerking en versiering, informatie over glazuurtype en mogelijk versiering.
- Vorm en eventueel vormtype, de aardewerkvorm van de scherf en een mogelijk vergelijkbaar type in andere publicaties (cfr. Deventer-systeem)
- Datering.
- Overige informatie zoals foto, tekening of opmerkingen.

Al deze informatie werd per scherf of individu ingevoerd, waardoor deze basisdata de bouwsteen vormt voor de verdere analyse van het aardewerk.

6.1.1.2 Tellingen, kwantificatie en determinatie

De tellingen en kwantificatie die gemaakt zijn, zijn gebaseerd op de ingevoerde data in de database. De tellingen zijn gebeurd per aardewerkgroep en per periode.

De tellingen gebeurden per context of spoor. De aantallen die per telling zijn weergegeven zijn steeds in absolute cijfers en eventueel in percentages daar waar dit nodig werd geacht.

Bij het invoeren van de scherven werd er ook steeds getracht een aardewerkvorm aan het materiaal toe te kennen. Voor de determinatie van het lokale laatmiddeleeuws materiaal werd er vooral gebruik gemaakt van het doctoraatschrift van dr. K. De Grootte, *Middeleeuws aardewerk in Vlaanderen*.⁷⁶ Voor het postmiddeleeuws en recent materiaal werd er gebruik gemaakt van het Deventer systeem en de publicatie van M. Bartels, *Steden in scherven*.⁷⁷

Naast het tellen van de individuele scherven is er ook een telling van het Minimum Aantal Individuen (MAI) gebeurd. Hierbij is het van belang op te merken dat er voor deze telling gekozen is voor een kwalitatieve MAI in plaats van een standaard randentelling. Bij het ingeven in de database is er voor geopteerd om daar waar mogelijk een telling te maken van het aantal mogelijke individuen binnen het schervenmateriaal. Zo werden randen, oren en andere vormelementen in rekening gebracht. Ook werd er gekeken naar de baksels en glazuurversiering om zo een onderscheid te kunnen maken tussen individuen. Deze tellingen zijn helaas niet altijd kunnen doorgevoerd worden.

Zowel de tellingen in absolute cijfers als in percentages zijn ook grafisch voorgesteld geworden. De grafieken die gemaakt zijn, zijn de voorstellingen van de absolute cijfers per aardewerkgroep per periode. Naast de tellingen is ook een evolutie van de aardewerkverhoudingen van de oudste sporen tot de meest recente sporen gemaakt. Deze is gebaseerd op de procentuele verhoudingen van het aardewerk in de verschillende perioden.

⁷⁶ De Grootte, 2008, 2 delen.

⁷⁷ Bartels 1998, 2 delen.

6.1.2 Technische en morfologische kenmerken van het aardewerk

6.1.2.1 De aardewerkgroepen

Binnen het lokale aardewerk kunnen vier aardewerkgroepen onderscheiden worden: grijs, rood en witbakkend aardewerk en industrieel witbakkend aardewerk.

Het regionaal vervaardigd aardewerk bestaat uit pijpjarige, majolica en faience

Importmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit steengoed uit het Rijnland, maar ook Doorniks aardewerk en porselein komen in beperkte mate voor.

6.1.2.2 De aardewerkvormen

Op basis van verschillende vormelementen (randtype, oren, bodemtype, etc...) kunnen de scherven vaak aan een bepaalde aardewerkvorm gekoppeld worden. In totaal kunnen 20 verschillende aardewerkvormen geteld worden. Het gaat om volgende vormen:

- De grape
- De kom
- De tas
- Het bord
- De kan/kruik
- De teil
- De kandelaar
- De dakpan
- Het vergiet
- De bloempot
- Het schoteltje/bordje
- De beker
- De voorraadpot
- De hengselpot
- De pispot
- Het zalfpotje
- De pijp
- De vuurklok
- De kogelpot
- De kookkan
- De steelkom

De vormen die in de oudste fase kunnen geteld worden zijn de kogelpot en de vuurklok. De overige vormen zijn allemaal veel recentere vormen. De grape en de teil zijn de dominante vorm die binnen Fase II van de bewoning voorkomen. De dominante aardewerkvormen binnen 16^e en 17^e eeuwse bewoning, Fase III zijn eveneens de grape, maar ook de teil en komvormen. In de laatste fase, Fase IV, komt vooral het recente aardewerk naar voor, en vooral de borden die als dominante vorm herkend kunnen worden.

6.1.2.3 Versiering

Versiering kon opgemerkt worden op verschillende individuen. Het gaat om volgende versieringswijzen:

- radstempelversiering
- draairibbels
- appliquées
- Sgraffito
- beschildering
- slibversiering

De versiering van het steengoed is de meest variabele versieringswijze. Er wordt versierd met draairibbels, appliquées en stempels. Er wordt vooral gebruik gemaakt van draairibbels op de hals en buik van de kruiken. Glazuur als versiering kan vooral opgemerkt worden bij het Westerwald steengoed. Daar is een donkerblauwe kobaltverf gebruikt om onder de glazuur contrasterend te werken. Radstempels werd in enkele gevallen opgemerkt op de hals van een kruik. Het ging om een radstempelversiering van rozetten en lijnen die zeer mooi aangebracht waren in de klei. Appliquées zijn aangebracht versieringen die op aparte stukjes klei zijn aangebracht. Deze kunnen variëren van eenvoudige versieringen zoals kransen tot hele figuren. Ook zijn er ingedrukte versieringen die in de klei zelf zijn ingedrukt, zoals figuren, maar ook kransen en dergelijke meer.

Sgraffito is een versieringswijze waarbij er decoratieve patronen in een met slib afgewerkt individu worden gesneden waardoor er tijdens het bakken een kleurverschil optreedt. Dit kleurverschil zorgt voor een contrast waardoor de decoratieve patronen beter tot hun recht kwamen.

Beschildering komt voor onder twee vormen, het polychroom en het monochroom beschilderd aardewerk. Het monochroom aardewerk is meestal in blauwe beschildering en is zowel op Faience, majolica als porselein aan te treffen. De polychrome beschildering is op het industrieel wit aardewerk en op majolica aan te treffen. Het gaat om bloemmotieven en lijnmotieven. Bij het majolica is er één scherp met een menselijke afbeelding, net als bij een kommetje in porselein, dat ook een oosterse scene afbeeldt met een Aziatisch figuurtje.

Slibversiering is een versieringsmanier die enkel op Rood aardewerk voorkomt. Het gaat hierbij om een sliblaagje dat al dan niet in een patroon op de te bakken potten aangebracht is waar daarna een glazuurlaag over aangebracht is. Slibversiering is te Wachtebeke enkel op borden aangetroffen. Deze borden zijn rijkelijk versierd met slib maar ook met gekleurd glazuur. Mogelijk gaat het om een lokale imitatie van het Duitse Werra aardewerk.

6.1.3 Kwantificatie van het aardewerk

6.1.3.1 Basistellingen

In totaal zijn er 1283 scherven geteld op siteniveau. Aangezien er geen grote (afval-)contexten aangetroffen zijn, spoor 1.019 buiten beschouwing gelaten, die een aparte telling zouden nodig hebben zijn tellingen op spoorniveau niet uitgevoerd. De grootste aardewerkgroep binnen dit ensemble is het roodbakkend aardewerk met 1036 scherven, goed voor 80% van het totaal aantal scherven. De tweede grootste aardewerkgroep is het witbakkend aardewerk met net iets meer dan 9% of 115 scherven. Op de derde plaats komt majolica met 46 scherven, of 3,7% van het totaal.

Het grijsbakkend aardewerk komt voor met 21 scherven, goed voor 1,7%. Deze scherven zijn de enige scherven die tot de oudste fase gerekend kunnen worden. (14^e eeuws en ouder). Alle overige schervenmateriaal is jonger tot zelfs zeer recent.

Aardewerkgroep	Totaal	Totaal %
Doorniks	3	0,23
Faience	2	0,16
Grijs	21	1,64
Industrieel Wit	13	1,01
Majolica	46	3,59
Pijpaarde	5	0,39
Porselein	13	1,01
Rood	1036	80,75
Steengoed	29	2,26
Wit	115	8,96
Totaal	1283	100,00

Tabel 1: Totaal aantal scherven per aardewerkgroep in absolute aantallen en percentages.

Het grootste deel van deze scherven is afkomstig uit één context, namelijk spoor S.1.019, een grote kuil/deel van de gracht S1.021. Dit spoor bevatte 440 van de 1247 scherven, goed voor meer dan één derde van het totaal aantal scherven. Ook hier is het roodbakkend aardewerk veruit de grootste groep met 383 van de 440 scherven, goed voor bijna 90% van het totaal aantal scherven. De tweede belangrijkste groep is het majolica met 33 scherven, goed voor 7,5%. Op de derde plaats komt het witbakkend aardewerk met 16 scherven, goed voor 3,6%.

Aardewerkgroep	Totaal	Totaal %
Doorniks	3	0,68
Industrieel wit	1	0,23
majolica	33	7,50
Rood	383	87,05
Steengoed	4	0,91
Witbakkend	16	3,64
Totaal	440	100,00

Tabel 2: Totaal aantal scherven per aardewerkgroep in absolute aantallen en percentages voor spoor 1.019.

6.1.3.2 MAI (*Minimum Aantal Individuen*)

In totaal kunnen 141 individuen geteld worden. Deze telling is niet gebaseerd op het tellen van alleen maar randen, maar op een telling van ook overige vormelementen en in enkele gevallen baksels en glazuurkleuren.

In spoor 1019 kunnen een minimum van 31 individuen geteld worden, maar gezien de hoeveelheid scherven kunnen dit gemakkelijk een deel meer zijn.

In de grote gracht, spoor 1021, werden in totaal een minimum van 35 individuen geteld. Ook hier kunnen een groot aantal individuen meer verwacht worden.

6.1.4 Dateringen, analyse en interpretatie

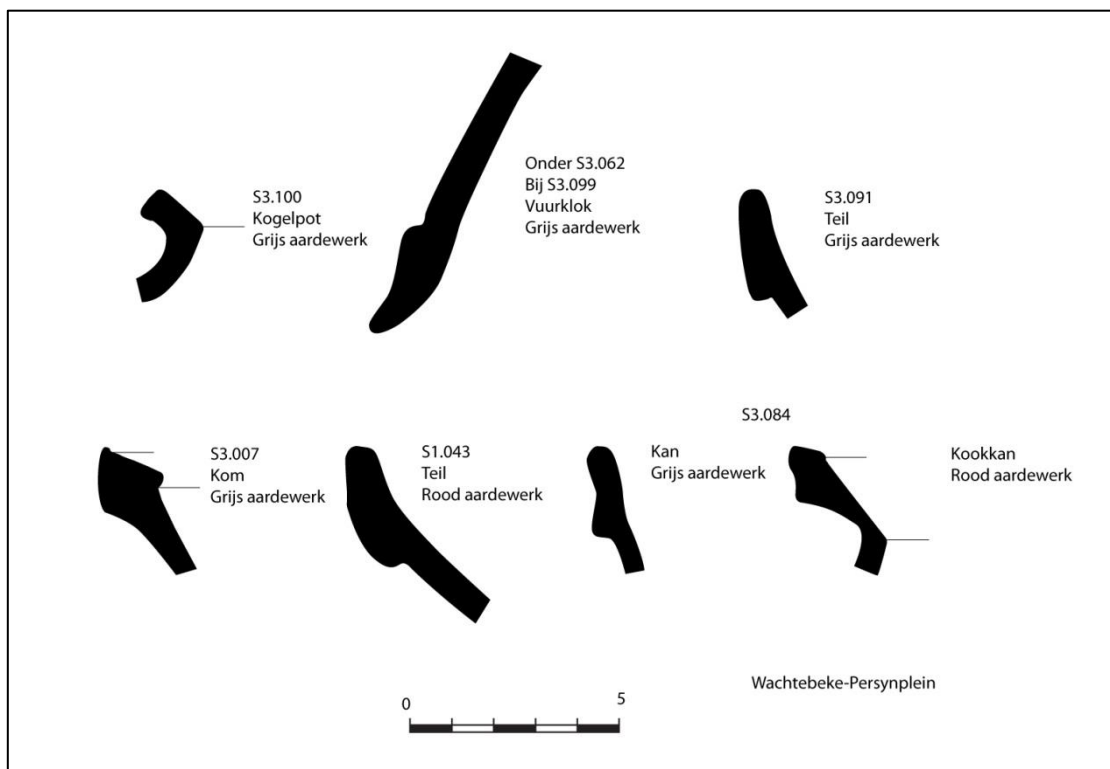
6.1.4.1 Datering en bespreking per context/fase

Fase I (Pre 15^e eeuw)

Tot de oudste fase kunnen enkele sporen gerekend worden. Het gaat hierbij om de sporen waarin grijsbakkend aardewerk aangetroffen werd. Het spoor dat het oudste aardewerk bevat is spoor 3.100. In dit spoor werd een rand van een kogelpot aangetroffen. Deze rand heeft een naar buiten geknikte rand met afgeplatte top op een licht naar binnen staande rand. Deze rand kan in de vroege tot midden van de 13^e eeuw gedateerd worden. Een tweede spoor dat in de 13^e eeuw kan gedateerd worden is een vondst van een rand van een vuurklok die zich onder spoor 3.062 bevond, naast spoor 3.099. Deze rand heeft een licht naar buiten geplooid bandvormige rand met een lichte spitse top. In de vulling van spoor 3.091 werden zowel 14^e eeuwse materiaal als 17^e eeuwse materiaal aangetroffen (zie onder). Het oudere materiaal betreft wederom grijsbakkend aardewerk. Een datering kon gegeven worden door de aanwezigheid van een rand van een teil. Deze rand heeft een bandvormig profiel met afgeronde top en licht ondersneden onderlip. Deze rand kan tussen 1300 en 1375 gedateerd worden. Spoor 3.007, een oude ontginningslaag, kon ook gedateerd worden tussen de 13^e en de 14^e eeuw, maar is met enige waarschijnlijkheid eerder 14^e eeuwse. Hierin werd een rand aangetroffen van een kom met een blokvormige rand met licht op een puntgetrokken binnenlip.

Een laatste spoor dat ook in de 14^e eeuw gedateerd kan worden is een rand van een teil in roodbakkend aardewerk uit spoor 1.043. Het gaat om een bandvormige rand met afgeronde top en zeer licht ondersneden lip.

Rond spoor 3.084 werden ook twee 14^e eeuwse randen aangetroffen. Het gaat om een rand van een kan in grijsbakkend aardewerk en een rand van een kookkan in roodbakkend aardewerk. De kan heeft een bandvormige rand met afgeronde top en licht geprononceerde doorn. De kookkan heeft een blokvormige rand met een langs de binnenzijde afgeschuinde hals. Beide randen kunnen tussen 1325 en 1400 gedateerd worden.

Tekening 1: Diagnostische en besproken stukken uit Fase I.

Fase II (15^e-16^e eeuw)

Tot fase II kunnen volgende sporen gerekend worden: spoor 2.002, 2.004, 3.097, 3.022, 3.101, 3.024.

Spoor 2.002 bevat een vrij complete kookkan, Het gaat om een kookkan met een korte sikkelvormige rand met uitgesproken doorn. Deze kan kan in de 15^e eeuw gedateerd worden.

In spoor 2.004 werden de rand van een bord in roodbakend aardewerk aangetroffen. Het gaat om een naar boven geplooid rand met afgeronde top. Naast deze rand werd ook een bodem van een kan in Langerwehe steengoed aangetroffen. Het gaat om een bodem om standlobben. De kan is ook integraal met ijzerengobe bedekt aan de buitenkant.

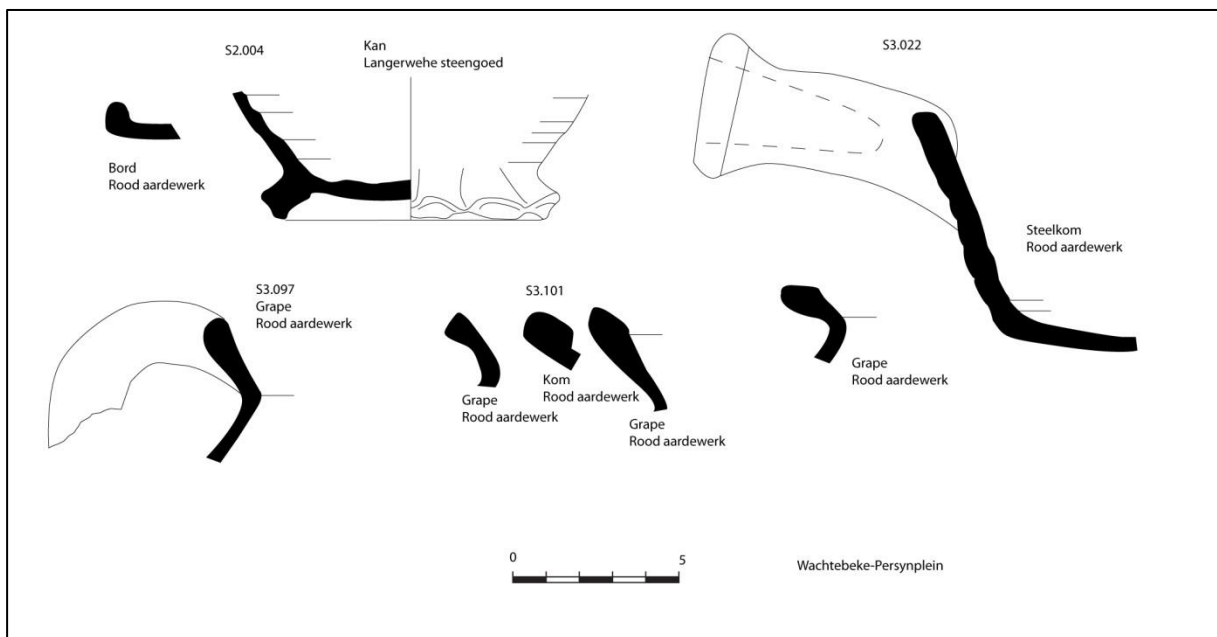
Spoor 3.097 leverde de rand van een grape in roodbakend aardewerk op. Het gaat om een eenvoudige, licht verdikte afgeronde rand op een uitstaande hals. Dit individu was ook spaarzaam geglaazuurd. Gezien deze eigenschappen kon een datering in de 15^e eeuw gegeven worden.

Spoor 3.022 bevatte twee vrij goed dateerbare randen. Een was een bijna archeologisch complete steelkom, de andere een rand van een grape. De steelkom heeft een eenvoudige afgeronde rand en heeft een holle steel die de rand niet doorboort. Dit spoor kan tussen 1500 en 1600 gedateerd worden.

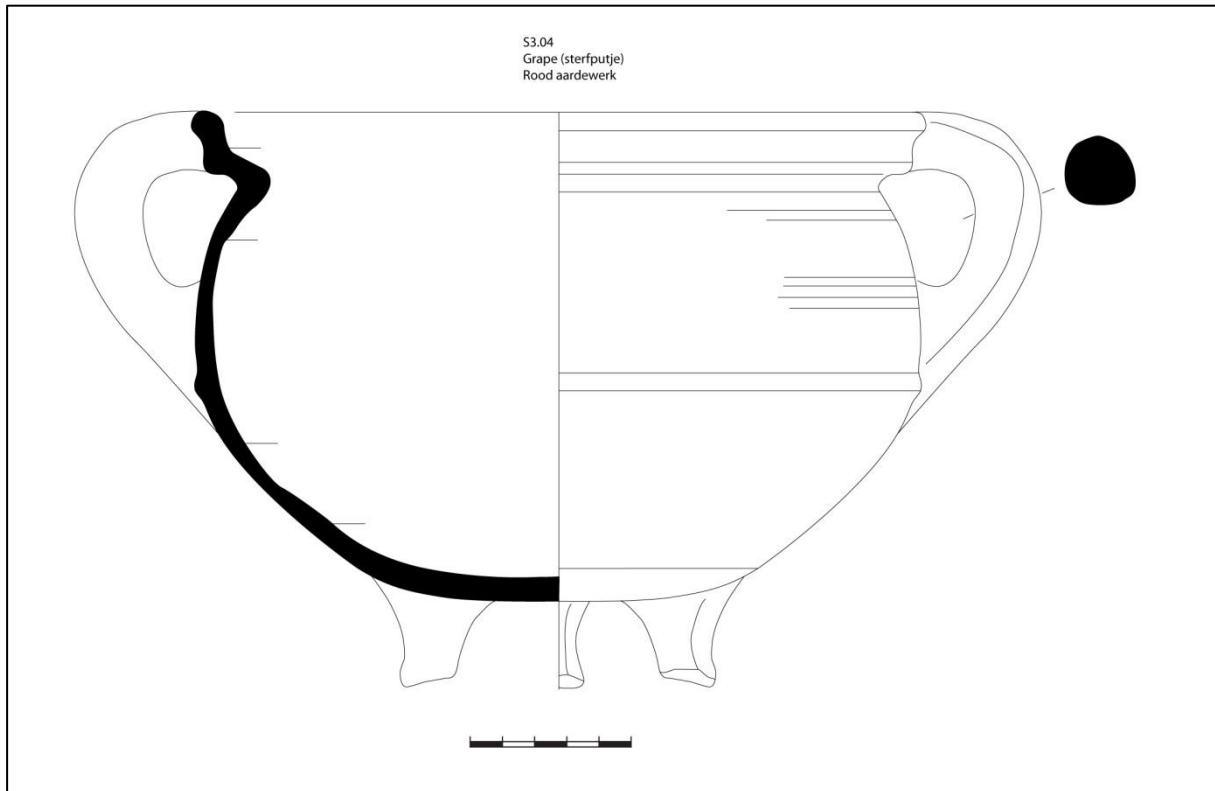
De grape heeft een licht verdikte, afgeronde rand op een naar buiten geplooid hals.

In spoor 3.101 werden drie randen aangetroffen. Het gaat om een rand van een kom en twee grapen. De kom heeft een afgeronde, verdikte top met een naar binnen uitgetrokken binnenlip. De grapen zijn twee verschillende types. De eerste grape heeft een driehoekige doorsnede op een uitstaande hals. De tweede grape heeft een verdikte rand met een op een punt getrokken top met een licht op een punt getrokken binnenlip. Deze randen kunnen tussen 1450 en 1550 gedateerd worden.

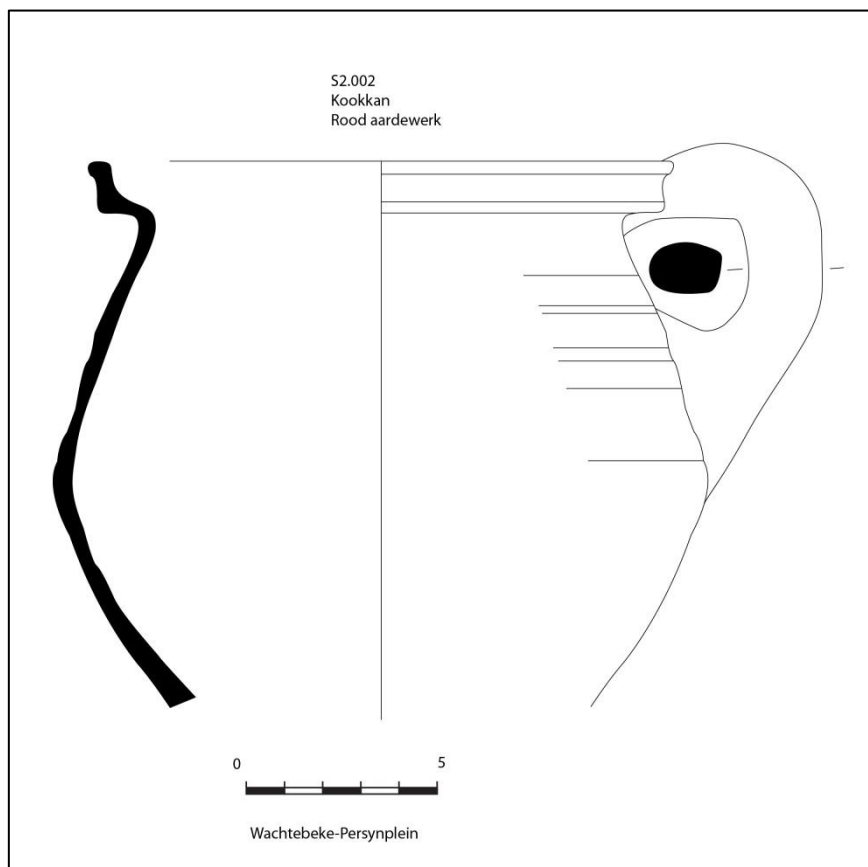
Spoor 3.024 tenslotte is een kelder waar in de kleilaag onder de vloer enkele grapen ingegraven werden als sterfputjes. In totaal werden drie grapen aangetroffen. Slechts één is compleet, de overige twee zijn slechts fragmentair bewaard. De complete grape heeft een randdiameter van 22 cm, heeft een bol lichaam en heeft een afgeronde buikknik. De rand is een kraagrand met afgeronde top en dekselgeul. Deze grape kan in de tweede helft van de 16e eeuw gedateerd worden.

Tekening 2: Diagnostische en besproken stukken uit Fase II

Tekening 3: Complete grape gebruikt als sterfputje binnen spoor 3.024.

Tekening 4: quasi archeologisch complete kookkan uit spoor 2.002

Fase III (17^e-18^e eeuw)

Spoor 1.047 is een puinspoor waarin verschillende aardewerkfragmenten werden aangetroffen. Algemeen kan een datering tussen de 16^e en het begin van de 17^e eeuw gegeven worden. Tussen het materiaal werden de randen van twee grappen aangetroffen. Het gaat in het eerste geval om een rand met een kraagrand met een afgeronde top en een dekselgeul. Een tweede rand heeft een eenvoudige afgeronde rand met een licht naar binnen geplooid profiel.

Uit spoor 3.037, een puinspoor, werd ook een rand van een grape aangetroffen. Deze rand heeft een naar boven geploide, eenvoudige rand met afgeronde top om een naar buiten staande hals. Dit type rand kan tussen 1650 en 1700 gedateerd worden.

Uit spoor 3.077, een puinspoor in profiel 6, werden een rand van een vergiet in roodbakkend aardewerk en een rand van een kan in steengoed uit Westerwald aangetroffen. Het vergiet heeft een haaks naar buiten geploide verdikte rand met afgeplatte top. De kan in Westerwald heeft een rechtopstaande rand met afgeronde top en een draairibbel op de hals ter hoogte van het oor.

In spoor 3.091 werden naast het 14^e eeuwse materiaal ook 17^e eeuwse aardewerk aangetroffen. Het gaat ondermeer om een bord in roodbakkend aardewerk met slibversiering en een grape in rood aardewerk. Het bord heeft een T-vormig profiel en staat op een standring. De grape heeft een naar boven geploide, eenvoudige rand met afgeronde top om een naar buiten staande hals.

Spoor 1.021 en spoor 2.002 zijn een grote gracht rondom het centrale wooneiland van de site met walgracht. Het materiaal is zeer divers, het oudste materiaal kan tussen de 16^e en 17^e eeuw gedateerd worden, maar het jongste is zeer recent van aard, 19^e en zelfs 20^e eeuwse.

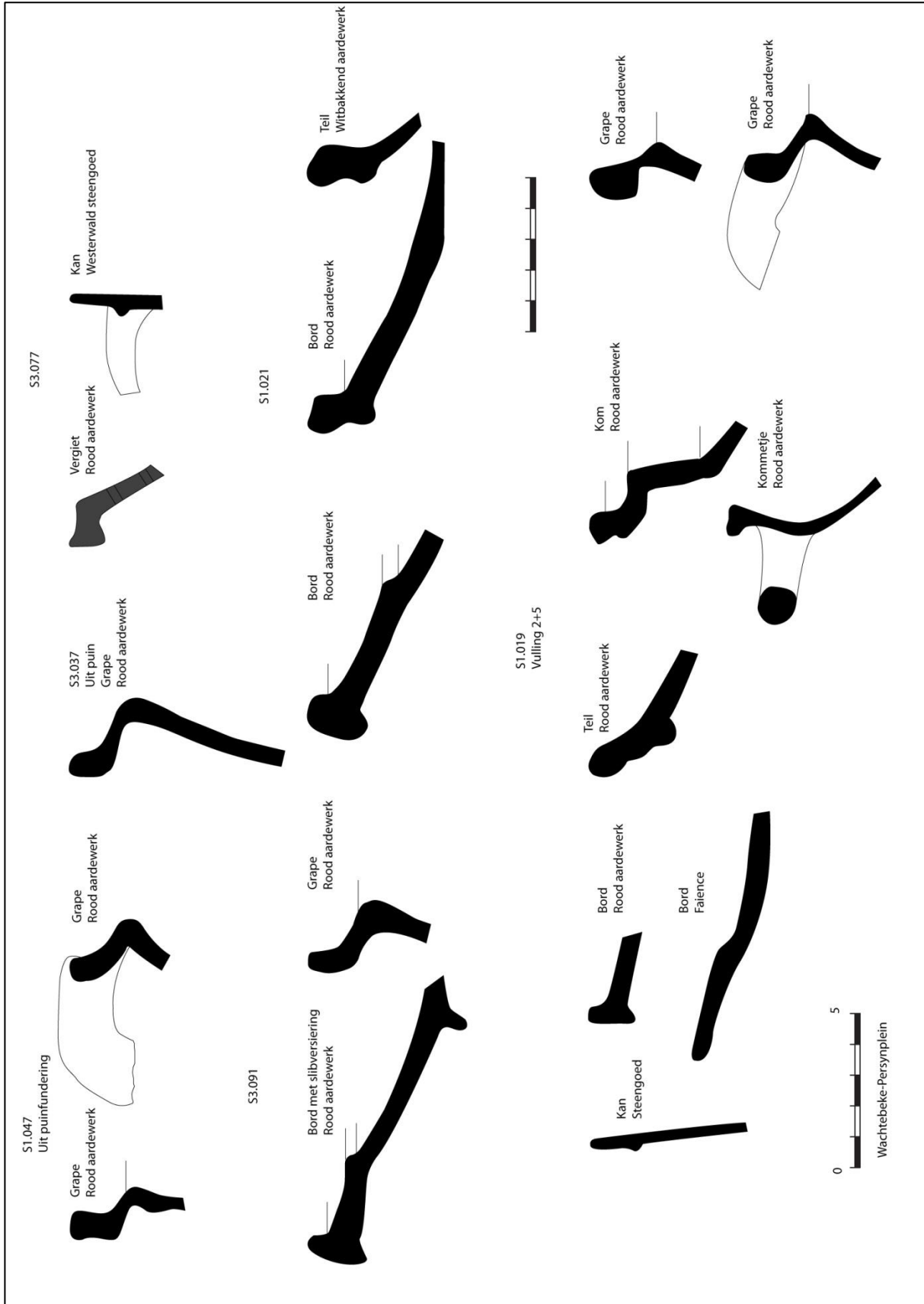
Uit de vulling van de gracht werd veel materiaal gerecupereerd, maar slechts enkele zaken werden getekend. Zo werden twee randen van borden getekend. Een hiervan heeft een T-vormig profiel, het ander bord heeft een kraagrand en een platte bodem. Verder werd ook een rand van een teil in witbakkend aardewerk met groen lood-koperglazuur. Deze drie randen kunnen tussen 1650 en 1700 gedateerd worden.

Spoor 1.019 tenslotte was het rijkste spoor qua aardewerk. Enkele representatieve stukken werden getekend. In dit spoor werd de rand van een kan in Raeren steengoed aangetroffen. Het gaat om een rechtopstaande rand met afgeronde top en een draairibbel op de hals ter hoogte van het oor. Daarnaast werden ook twee randen van borden getekend. Het gaat om een bord in roodbakkend aardewerk met een T-vormig profiel, en een bord in faïence met een eenvoudige afgeronde rand.

Verder is er ook nog een rand van een teil aangetroffen met een bandvormige rand opgebouwd uit drie ribbels. Van de kommen zijn twee randen getekend. De eerste rand is een eenvoudige naar buiten geploide rand met afgeronde top. Deze rand is afkomstig van een papkommetje. De tweede rand van een kom heeft een kraagrand met afgeronde top en onderlip en een duidelijke dekselgeul.

Naast deze vormen zijn ook twee grappen getekend. De eerste heeft een naar buiten toe verdikte en afgeronde top en een langs de binnenzijde afgeschuinde hals. De tweede grape heeft een naar boven geploide, eenvoudige, verdikte rand met afgeronde top om een naar buiten staande hals.

Het aardewerk uit spoor 1.019 kan tussen 1650 en 1725 gedateerd worden.

Tekening 5: Diagnostische en besproken stukken aardewerk uit Fase III.

Fase IV (19^e-20^e eeuw)

De laatste fase binnen het aardewerk wordt vertegenwoordigd door het recente materiaal uit zowel gracht 1.021 als het aardewerk dat gevonden is in de overige recente sporen. Het gaat hierbij om zowel roodbakkerd aardewerk, industrieel witbakkerd aardewerk en overige recente baksels. Een aantal scherven binnen het vondstenmateriaal uit spoor 1.021 kan als recent omschreven worden, aangezien deze gracht nog tot de jaren '70 van vorige eeuw open heeft gelegen. Als zeer recent kunnen twee vondsten aangestipt worden, namelijk een veelkleurige bloempot en een slanke vaas met geometrische patronen.

6.2 *Ivoren zonnwijzer*

In de opvulling van spoor 3.091 werd een ivoren zakzonnwijzer aangetroffen. Het gaat om een klein, tweeledig, min of meer ovaal object. De afmetingen zijn 6,2x4,5x1,1 cm. Enkel de ivoren behuizing van deze zonnwijzer is aangetroffen. De eigenlijke zonnwijzer die waarschijnlijk uit een koperlegering moet hebben bestaan was niet bewaard gebleven. Wel konden enkele groen verkleuringen op het ivoor waargenomen worden, waarschijnlijk ontstaan door de oxidatie van het koper.

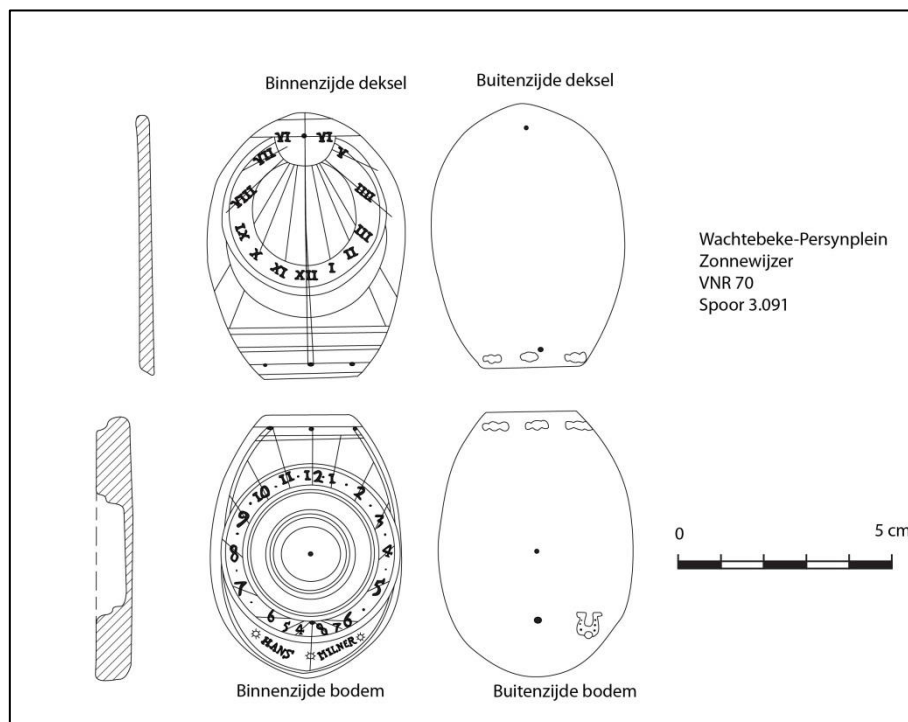
De binnenzijde is versierd met een serie lijnen, cirkels, Romeinse en Arabische cijfers. Deze komen overeen met de uurlijnen die de schaduw van de zonnwijzer maakt als deze opengeklapt is. De onderzijde vertoont centraal een uitgefreesde holte waarin de eigenlijke zonnwijzer bevestigd was. Onderaan aan de binnenzijde is de naam van de maker aangebracht: Hans Milner. Op de achterzijde is een merkteken aangebracht in de vorm van een hoefijzer.

Figuur 104: binnenaanzicht van de zonnwijzer na conservatie.

Figuur 105: de zonnwijzer na conservatie.

Figuur 106: tekening van de zonnwijzer.

De maker van deze zonnwijzer, Hans Milner, is afkomstig uit Nürnberg in Duitsland en deze zonnwijzers werden in de loop van de 17^e eeuw door verschillende leden van de Milnerfamilie gemaakt.⁷⁸ In Oostende werd tijdens opgravingen op het Mijplein een vrij gelijkaardige onderkant van een zakzonnwijzer aangetroffen.⁷⁹ Dit exemplaar wordt in de 17^e eeuw gedateerd.⁸⁰ Een gelijkaardig voorwerp werd aangetroffen in Nijmegen – Nonnenstraat⁸¹.

6.3 *Terracotta beelden uit spoor 1.019*

In spoor 1.019 werden enkele fragmenten van terracotta beelden verzameld. Het gaat om de resten van een wit geschilderde engel die ongetwijfeld dienst deed als tuinversiering. Gelet op het aardewerk binnen dit spoor is de engel vermoedelijk eind 17de eeuw, begin 18de eeuw in de afvalkuil gestort.

⁷⁸ Webster signature database [Online]

⁷⁹ Pieters et al. 1995, 196, fig.18:1.

⁸⁰ Ibidem, 192.

⁸¹ Reijnen 2013, 8.

7 Archeobotanisch onderzoek

Door A. Maurer

7.1 Inleiding

Ten behoeve van een archeobotanisch onderzoek is één palynologisch monster gewaardeerd en zijn drie macrobotanische monsters gewaardeerd en geanalyseerd. Tijdens de opgraving werden diverse middeleeuwse contexten aangetroffen, waaronder een gracht en een kuil. Uit deze sporen zijn vier grondmonsters genomen waarvan drie voor macrobotanisch en één voor palynologisch onderzoek. Deze monsters zijn onderzocht op de aanwezigheid van geschikt palynologisch en macrobotanisch materiaal voor verdere analyse. Op basis van de analyse wordt de onderstaande vraagstelling beantwoord.

7.2 Vraagstelling

Op basis van het evaluatierapport zijn de volgende vraagstellingen opgesteld:

- *Bevatten de archeobotanische monsters geschikte palynologische danwel macrobotanische resten voor verdere analyse?*
- *Zo ja: welke uitspraken kunnen worden gedaan over de voedsel economie van de vindplaats en van de gewassen die verbouwd werden?*

7.3 Materiaal

In totaal werden er vier monsters beschikbaar voor het archeobotanische onderzoek: één palynologisch monster (vondstnummer 108) en drie macrobotanische monsters (vondstnummers 84, 85 en 86). Het palynologische monster is afkomstig uit de vulling van een middeleeuwse walgracht. De macrobotanische monsters zijn alle afkomstig uit een middeleeuwse kuil (S.3.097) welke afgedekt wordt door een laag die met behulp van een viertal ¹⁴C dateringen gedateerd is tussen 1030-1450 n. Chr. Deze grondmonsters zijn bij EARTH Integrated Archaeology te Amersfoort aangeleverd in emmers van ca. 5 liter.

7.4 Methode

Voor de waardering van de palynologische resten is 5 ml grond geprepareerd volgens de standaard absolute⁸² pollenbereiding, dit door mevrouw M. Hagen aan het Laboratorium Sedimentanalyse van de VU Amsterdam. Vervolgens zijn de preparaten met behulp van een doorvallend-lichtmicroscop met een vergroting tot 1000 maal geïnspecteerd op de aanwezigheid van pollenkorrels en andere microresten als sporen, algen en dergelijke (de zogenaamde 'non-pollen palynomorfen'). Hierbij is in het bijzonder gelet op de kwantiteit en kwaliteit als gevolg van conservering, de diversiteit aan taxa (plantensoorten of - families) en de aanwezigheid van natuurlijke - en economische planten (cultuurgewassen en cultuurbegeleiders). Tevens is aandacht voor de aan- of afwezigheid van taxa voor een relatieve datering van de ouderdom. Tenslotte is gelet op aanwijzingen voor menselijke activiteiten als mestschimmels, brand- en of verstoringsindicatoren.

Van de macrobotanische monsters is 2 liter grond met kraanwater gespoeld op een serie zeven met maaswijdten van respectievelijk 2.0, 1.0, 0.5 en 0.25 mm. De zeefresiduen zijn uitgezocht onder een stereomicroscop met doorvallend licht bij vergrotingen van zes tot vijftig maal. Alle fracties zijn volledig geïnspecteerd op de aanwezigheid van zaden, vruchten en andere determineerbare plantenresten. Dit met uitzondering van de fracties <1.0 mm, welke zijn geïnspecteerd tot er geen nieuwe taxa gevonden werden.

Alle aangetroffen botanische macroresten zijn op naam gebracht en geteld. De determinaties zijn verricht in samenwerking met de heren M. Schepers en prof. dr. R.T.J. Cappers. Er is gebruik gemaakt van standaardliteratuur en de vergelijkingscollectie van Rijksuniversiteit Groningen, met naamgeving volgens de drieëntwintigste druk van Heukels' flora van Nederland. De aangetroffen verkoelde resten zijn gedroogd opgeslagen in luchtdichte buisjes.

⁸² Met toevoeging van 2 tabletten exotische sporen van *Lycopodium* sp., waarbij $\bar{X} = 18583$, $s = \pm 3820$ en $v = \pm 4,1\%$.

7.5 Resultaten & discussie

7.5.1 Palynologische waardering

Het pollenmonster (vondstnummer 108) uit de vulling van de walgracht bevat een lage concentratie aan redelijk goed geconserveerde palynologische resten. Het pollenbeeld uit het waarderend onderzoek bevat, zoals verwacht kan worden bij een grachtvulling, een pollenassemblage van zowel wilde als gedomesticeerde planten en een relatief hoog aantal mestschimmelsporen.

Een zevental boomsoorten kan op basis van de boompollen worden onderscheiden: Eik (*Quercus* sp.), Els (*Alnus* sp.), Hazelaar (*Corylus* sp.), Linde (*Tilia* sp.), Wilg (*Salix* sp.), Iep (*Ulmus* sp.) en Berk (*Betula* sp.). Hierbij valt vooral het relatief vaak voorkomen van stuifmeelkorrels van Linde op. Mogelijk stonden er Lindes in de nabijheid van de gracht ten tijde van de opvulling.

Bij de kruidentaxa zijn stuifmeelkorrels van Grassen (Poaceae) en Struikheide (*Calluna vulgaris*) onderscheiden. Stuifmeelkorrels van andere kruidengroepen, zoals buisbloemige planten uit de Compositiefamilie (Asteraceae liguliflorae) en Kruisbloemigen (*Brassicaceae*), komen slechts zelden voor. De laatstgenoemde groep, Kruisbloemigen, bevat overigens ook cultuurplanten die bijvoorbeeld voor hun olie (Koolzaad of Mosterd) of knollen (bijvoorbeeld Knolraap) worden verbouwd.

Van de cultuurgewassen zijn enkele stuifmeelkorrels van granen (Cerealialia) aangetroffen waaronder ook stuifmeelkorrels van Rogge (*Secale cereale*). Eén stuifmeelkorrel van een typisch akkeronkruid kon worden onderscheiden, namelijk Korenbloem (*Centaurea cyanus*).

Opvallend zijn de grote aantallen sporen van mestschimmels (Sordariaceae) uit de walgracht. Mogelijk zijn deze afkomstig van menselijke fecaliën die in de vulling van de walgracht terecht zijn gekomen. Directe aanwijzingen hiervoor, zoals eitjes van darmparasieten zoals *Trichuris*, ontbreken echter. Het is dan ook voorstelbaar dat de sporen afkomstig zijn van mest van vee.

Hoewel het palynologische materiaal redelijk goed geconserveerd is, vormen de lage concentratie aan stuifmeelkorrels en de lage diversiteit aan taxa een probleem. Het beeld dat uit het walgrachtmonster naar voren komt, is te beperkt om een volledige analyse te verantwoorden.

7.5.2 *Macrobotanische analyse*

De waarderingen en analyses van de drie macrobotanische monsters leverden hetzelfde onderlinge beeld op:

Het grootste deel van de in het monster aangetroffen resten bestaat uit verkoolde meelvruchten. Het gaat hierbij voornamelijk om graankorrels van Rogge (*Secale cereale*), enkele graankorrels van 6-rijige Bedekte gerst (*Hordeum vulgare* var. *vulgare*) en vrijdorsende Broodtarwe (*Triticum aestivum* ssp. *aestivum*). Opvallend is een groep Roggekorrels met een atypische vorm. Mogelijk gaat het hierbij om een vroege vorm van een hybride van Broodtarwe en Rogge welke tegenwoordig de naam Triticale draagt. Hieronder volgt meer over de graanbouw in België en de mogelijke herkomst van deze atypische graankorrels van Rogge.

Naast deze goed te identificeren graankorrels bevatten de monsters tientallen gefragmenteerde graankorrels (Cerealia). Deze fragmenten verkeren echter in een dusdanig gecorrodeerde toestand dat ze niet nader op naam te brengen zijn. De combinatie van deze drie graangewassen, Gerst, Rogge en Tarwe, kan duiden op de lokale cultivatie van alledrie. Er zijn overigens géén resten gevonden van bijvoorbeeld aarspil-fragmenten, kafresten en dergelijke, welke over het algemeen worden beschouwd als aanwijzing voor lokale verwerking van het graan.

Rogge, waarvan er hier enkele honderden graankorrels aanwezig zijn, is reeds sinds de IJzertijd in cultuur en speelt sinds de Vroege Middeleeuwen een belangrijke rol in de landbouw van de Lage Landen. Deze graansoort kwam omstreeks het begin van de jaartelling naar West-Europa, waar het na verloop van tijd een hoofdgewas werd. Omdat het gewas geen hoge eisen stelt aan milieu en bodemgesteldheid, is Rogge ook te kweken waar ander graan niet groeit. Hierbij valt te denken aan plaatsen die bijvoorbeeld voor Tarwe te vochtig, droog, arm of in de winter te koud waren. Hoewel er van Rogge minder sterk gerezen brood kan worden gebakken, zal dit toch de voornaamste vorm van consumptie zijn geweest.

Van 6-rijige Bedekte gerst zijn per monster drie hele graankorrels teruggevonden. Gerst is vanaf het Neolithicum onderdeel van de voedsleconomie van de mens. Gedurende de Bronstijd stapte men in Noordwest-Europa geleidelijk over van vrijdorsende Gerst op bedekte Gerst. Het voordeel van bedekte granen is dat de graankorrels tijdens de oogst in het kaf blijven zitten en pas tijdens het dorsen vrijkomen. Bij vrijdorsende granen loopt men het risico dat de graankorrels al tijdens de oogst uit het kaf vallen waardoor de oogstopbrengst aanzienlijk verminderd wordt. Gerst was één van de meest voorkomende soorten graan in Noordwest-Europa gedurende de ijzertijd. Tijdens de middeleeuwen waren Gerst en Rogge belangrijke gewassen, met name op de zandgronden. Gerst was belangrijk voor het bereiden van mout voor bier. Vanwege de hoge voedingswaarde is het stro van Gerst ook zeer geschikt om te dienen als veevoer. Gerst heeft van alle graangewassen het grootste aanpassingsvermogen en kan op vrijwel alle bodemtypen worden verbouwd, van kwelder tot op dekzandrug. Gerst kon als zomergraan afwisselend worden verbouwd met Winterrogge.

Tarwe is, net als Gerst, vanaf het Neolithicum onderdeel van de voedsleconomie van de mens. Ook Tarwe is één van de granen waar bier van gebrouwen wordt.

7.5.3 *Graanbouw in België, Masteluin & atypische graankorrels van Rogge*

De botanische monsters met verkoold materiaal bevatten honderden graankorrels van Rogge maar ook Broodtarwe en Gerst worden sporadisch aangetroffen. Lindemans (1952) geeft in zijn geschiedenis van de landbouw in België een overzicht van verschillende historische bronnen die melding maken van de verbouw van Rogge en Broodtarwe. Hierbij wordt aangegeven dat, hoewel het meel van Broodtarwe kwalitatief beter was dan Rogge, de laatste toch het meest verbouwd werd vanwege de lagere kans op misoogsten.

Om toch te profiteren van het kwalitatief betere meel van Tarwe en de kans op een misoogst te verkleinen, werd een mengsel van beide graansoorten, in gelijke delen, gezaaid. Dit mengsel van Rogge en Broodtarwe werd *Masteluin* genoemd. Het voordeel van deze methode was niet alleen de betere kwaliteit van het meel en de kans op risicospreiding ten opzichte van misoogsten, maar ook het feit dat zowel Broodtarwe als Rogge vrijdorsende granen zijn waardoor ze op dezelfde wijze kunnen worden geoogst en verwerkt.

Overigens vond de verbouw van Masteluin volgens Lindemans gedurende de Middeleeuwen vooral plaats in de Belgische leemstreek. Zo betaalde het goed van het Godshuis van St. Jan te Gent in de omgeving van Appelsterre in 1365 ondermeer “52 mudden mesteluuns van twee granen, dene eelt taruwe en dander eelt rogghe”.

Graan is een gewas met een relatief groot aanpassingsvermogen waarbij de kans op kruisbestuiving van twee verschillende ondersoorten groot is. Ook de kruising van twee verschillende geslachten is mogelijk. Dit blijkt uit het gewas Triticale, een hybride van Rogge en Broodtarwe. Deze hybride werd voor het eerst handmatig gemaakt door H.S. Wilson uit Schotland in 1876 en wordt vanaf 1970 commercieel op grote schaal verbouwd. Het is niet bekend of deze hybride spontaan kan ontstaan in een gemengde akker van Rogge en Graan. Als dit wel het geval is, kan dit een mogelijke verklaring zijn voor de atypisch gevormde graankorrels van Rogge in het materiaal van Wachtebeke.

7.5.4 *Vlas*

De monsters bevatten ook een vijftal verkoelde zaden van Vlas. Vlas wordt al door de eerste boeren in Nederland verbouwd, maar lijkt gedurende de Bronstijd, gedurende ongeveer 1000 jaar, in onbruik te raken. Het aandeel Vlas lijkt vanaf het begin van de IJzertijd weer toe te nemen. Voor de vlasteelt is een goede vochthoudende grond nodig met een ongestoorde profielopbouw. Vlas wordt tegenwoordig veel op zware kleigrond geteeld, maar alle grondsoorten zijn geschikt voor de vlasteelt. Op percelen met een hoge bodemvoorraad stikstof en op gronden met een sterke stikstofmineralisatie is het gevaar voor legering echter te groot. Deze percelen zijn derhalve minder geschikt. Zand- en dalgronden zijn wel geschikt. Vlas kan voor vele doeleinden worden aangewend, wat al blijkt uit de Latijnse soortnaam ‘*usitatissimum*’ dat ‘meest bruikbaar’ betekent. Het is mogelijk linnen te vervaardigen uit de stengels van de plant. Dit wordt gedaan via een bewerkelijk proces, genaamd

'vlasroten'. Onderdeel van dit proces is het oogsten van het zaad. De olie van vlas (lijnzaadolie) is voor verschillende doeleinden bruikbaar zowel als consumptie als gebruiksgoed.

7.5.5 Peulvruchten

Naast de bovengenoemde cultuurgewassen zijn ook verkoolde zaden van Wikke (*Vicia* spp.) aangetroffen.

Monster 84 bevat één zaad en monster 86 bevat zeven zaden van Wikke. Het is niet met zekerheid te zeggen om welke soort het gaat. Hoewel verschillende Wikkesoorten typische akkeronkruiden zijn, leveren een paar Wikkesoorten zaden op die tevens gebruikt kunnen worden als veevoeder. Voorbeelden hiervan zijn Ringel- of Vierzadige wikke (*Vicia hirsuta* / - *tetrasperma*) en Smalle-, Vergeten of Voederwikke (*Vicia sativa* sp.). Erwtgewassen (ook wikke) werden groen of rijp aan de dieren gevoerd, maar in het laatste geval vaak ongedorst. Dit maakt het aannemelijk dat het hier niet om veevoeder maar om akkeronkruiden gaat.

De hel-paarse kleur van *Vicia sativa* fleurt heden ten dage nog steeds graanakkers van biologisch dynamische bedrijven op. De aanwezigheid van de verkoolde zaden van Wikke is een aanwijzing voor het oogsten van de stengels van de graangewassen. Wikke vormt met behulp van steunblaadjes namelijk een rank en klimt daarmee tegen de stengel van het graan op. Hierdoor kunnen kluwen ontstaan die de oogst aanmerkelijk kunnen bemoeilijken.

7.6 Conclusie

Het pollenmonster (vondstnummer 108) uit de vulling van de walgracht bevat een lage concentratie, redelijk goed geconserveerde palynologische resten. Het materiaal is ongeschikt voor verdere analyse, echter op basis van de waardering kan wel het een en ander worden geconcludeerd.

Het grootste deel van de pollenassemblage bestaat uit stuifmeelkorrels van loofbomen waarbij Linde goed vertegenwoordigd is. Aangezien pollenwaarden van deze boom meestal achterblijven ten opzichte van Els of Hazelaar, is het mogelijk dat in de directe omgeving van de walgracht lindebomen hebben gestaan. Stuifmeelkorrels van taxa uit de kruidlaag zijn slechts sporadisch aangetroffen op enkele pollen van Grassen en Struikheide na. De aanwezigheid van graanakkers of de verwerking van geoogst graan is zichtbaar in de viertal stuifmeelkorrels van graan (waarvan er twee met zekerheid kunnen worden toegeschreven aan Rogge) en een enkele stuifmeelkorrel van Korenbloem; een typisch onkruid van graanakkers.

De hoge waarden voor mestschimmelsporen hangen mogelijk samen met de aanwezigheid van fecaliën die in de gracht werden gegooid of met de aanwezigheid van vee in de directe omgeving van de gracht.

De macrobotanische monsters bevatten honderden goed geconserveerde verkoolde graankorrels. Het gaat hierbij voornamelijk om verkoolde graankorrels van Rogge, Broodtarwe en Gerst. Verreweg het grootste deel van de assemblage wordt gevormd door Rogge. Een deel van de graankorrels van Rogge hebben een atypische vorm. Mogelijk gaat het hier om een hybride vorm van Rogge en Broodtarwe; een voorloper van de hedendaagse Triticale.

Gedurende de Middeleeuwen in België werd een mengsel van Rogge en Broodtarwe verbouwd onder de naam Masteluin. Deze vorm van graan wordt al vanaf de tweede helft van de 14^e eeuw in schriftelijke bronnen vermeld en stamt mogelijk al uit de Gallo-Romeinse tijd. Hoewel het niet geheel valt uit te sluiten dat de verkoolde graankorrels uit Wachtebeke lokaal zijn verbouwd, is het voorstelbaar dat, indien het om Masteluin gaat, deze afkomstig zijn van een partij graan uit de Belgische leemstreek. Hier lag namelijk het zwaartepunt van de Masteluinverbouw. Naast de honderden graankorrels zijn ook enkele verkoolde zaden van Vlas en van Wikke (vermoedelijk Voederwikke) aangetroffen.

8 *Synthese en interpretatie*

Tijdens het archeologisch onderzoek op het Persynplein te Wachtebeke werd de bewonings- en occupatiegeschiedenis van het onderzochte terrein in kaart gebracht. Reeds na een archeologisch vooronderzoek bleek dat zich op dit terrein de restanten van het 'kasteelken' van Wachtebeke bevonden. Historische en cartografische bronnen dateerden dit gebouw tot in de 16^e eeuw. Tijdens het vooronderzoek bleken echter ook oudere restanten op het terrein aanwezig, mogelijk te dateren tussen de 13^e en 15^e eeuw.

Deze vroege datering van de oudste bewoningsfase op het onderzoeksterrein werd tijdens de archeologische opgraving bevestigd: reeds vanaf de 13^e-14^e eeuw was het terrein bewoond en bebouwd. Ook tijdens de daaropvolgende eeuwen kende het terrein een continue bewoning en bebouwing. Deze kon echter in een viertal fasen onderverdeeld worden, allen met specifiek structurele, ruimtelijke en chronologische karakteristieken. In volgende paragraaf worden deze vier occupatiefasen gesynthetiseerd en geïnterpreteerd.

8.1 *13^e tot midden 14^e eeuw: oudste bouwfase met walgracht*

Reeds tijdens de 13^e tot 14^e eeuw werd het onderzoeksterrein bebouwd en bewoond. Meest opvallende restanten van deze bebouwing waren de bakstenen funderingen van een rechthoekig gebouw en een omliggende, vierkante walgracht. Vermoedelijk werd het door de walgracht omgeven terrein reeds voor de bebouwing opgehoogd, mogelijk met grond afkomstig van het uitgraven van de walgracht.

De restanten van het gebouw bestonden uit een zestal vierkante, bakstenen poeren. Deze vormden de fundering van een rechthoekig gebouw met zijden van 10 bij 14 meter. Gezien de erg slechte bewaringstoestand, kon de inrichting en omvang van dit gebouw niet achterhaald worden. Deze slechte bewaringstoestand was voor een groot deel te wijten aan de intensieve bebouwing van het terrein tijdens latere bouwfases, waarbij vaak de oude funderingen als basis voor nieuwe bebouwing gebruikt werden. Enige aanwijzingen voor de inrichting van het gebouw bestonden uit twee vloerniveaus (5.10 - 5.21 m TAW). De bewaringstoestand van deze sporen was echter te fragmentair om conclusies te trekken omtrent hun rol binnen de inrichting van het gebouw.

Net ten westen van het gebouw werd een klein waterkultje aangetroffen, die gevuld was met een sterk houtskoolhoudend pakket, dat afgedekt werd door een puinpakket. Deze pakketten hoorden origineel bij afzettingen die waarschijnlijk aan het einde van de bouwfase ontstonden, mogelijk bij de afbraak van het gebouw. Een C14-analyse van het houtskoolhoudend pakket wees uit dat dit rond de tweede helft van de 14^e eeuw gedateerd moet worden.

Deze datering lijkt aan te sluiten bij het formaat van de bakstenen die bij de bouw van het hoofdgebouw gebruikt werden. Deze waren immers grote kloostermoffen, met een lengte van 29 tot 30 cm. Het formaat van een baksteen gebruiken voor de datering van muurwerk is onderhevig aan grote interpretatieve en methodologische beperkingen, maar aan de hand van vergelijkend baksteengebruik in Sint-Kruis-Winkel en Gent kon men het gebruik van de kloostermof in de regio van Wachtebeke tussen de 13^e en midden 14^e eeuw dateren. De regio van Wachtebeke, net naast de Moervaart, werd meer dan waarschijnlijk bevoorrad met de Stekense baksteen. Deze werd via de Moervaart tot in Gent getransporteerd. Globale tendensen in het baksteengebruik te Gent en de regio ten noordoosten van Gent, langsheen de Moervaart tot het Waasland, vonden bijgevolg, onder enig voorbehoud van lokale variaties, ook in Wachtebeke ingang.

Rondom het hoofdgebouw bevond zich reeds tijdens de oudste bewoningsfase een walgracht. Deze omgaf een vierkant tot rechthoekig terrein, met zijden van ongeveer 40 bij 35 meter. Dit omgeven terrein werd bij de aanleg van de walgracht, voor de bouw van het hoofdgebouw, opgehoogd. Hoe dik dit ophogingspakket was, kon niet achterhaald worden, aangezien dit tijdens recentere bouwingrepen op het Persynplein afgetopt werd. Het oudste gebruik van de walgracht kan aan de hand van de vondstcollectie tussen de 13^e en 15^e eeuw gedateerd worden. Ook het ophogingspakket moet aan de hand van de aardewerkcollectie in dezelfde periode gedateerd worden.

Uit de analyse van enkele stalen macroresten bleek dat binnen de site relatief grote hoeveelheden graangewassen aanwezig waren. Het lijkt er met andere woorden op dat het omwalde gebouw zich binnen een landelijke, relatief sterk gecultiveerde omgeving bevond. In deze kan men verwijzen naar de cultivatiebeweging in Vlaanderen tijdens de 12^e en 13^e eeuw.

Interessant was dat de streek ten noordoosten van Gent, bestuurlijk ondergebracht in de Vier Ambachten, erg belangrijk was voor turfwinning. De verschillende natuurlijke en antropogene waterlopen vormden een dankbaar transportnetwerk. Dit transportnetwerk, onder andere bestaande uit de Sassevaart, de Moervaart en de Stekense Vaart, werd ook intensief gebruikt voor onder andere het transport van bakstenen naar Gent.⁸³ Vooral Gentse patriciërsfamilies en Gentse abdijen waren erg actief in de exploitatie van de omgeving van de Vier Ambachten.⁸⁴ Ook in Wachtebeke ontstond reeds in de 12^e eeuw een vanuit Gent gestuurde turfindustrie. Deze situeerde zich aanvankelijk vooral in de buurt van het gehucht Kalve, even ten oosten van het huidige dorpscentrum. Later werd ook turf gewonnen langs de Langelede en de Axelse Vaart.

Ook belangrijk was de verciijnzingspolitiek van de Vlaamse graven tijdens de 11^e tot 13^e eeuw, waarbij minderwaardige gronden in cultuur werden gebracht. Vooral tijdens de regeringen van Robrecht de Fries (1071-1093), Filips van de Elzas (1168-1191) en Johanna van Constantinopel (1205-1244) bereikte deze politiek een hoogtepunt en werden de moergronden in de regio van Wachtebeke voor het eerst in cultuur gebracht, in grote mate door Gentse abdijen en patriciërsfamilies, zoals de Sint-

⁸³ Zie supra p.36-38.

⁸⁴ Laleman ea. 163.

Pietersabdij, die in 1198 een deel van de heiden tussen Wachtebeke, Kalve en Wolfschote in bezit kregen.⁸⁵

Binnen deze uit Gent gestuurde ontginningspolitiek zijn ook enkele voorbeelden gekend van patriciërs die eigendommen in Wachtebeke verwierven en deze cultiveerden, maar er ook gebouwen oprichtten. Zo gaf graaf Boudewijn in 1201 *50 bunder woestijngrond* en *16 bunder moer* aan Lennorus de Gandavo, die op dit terrein een hofstede bouwde.⁸⁶ De enige rem op de immense toename van de exploitatie van de omgeving van Wachtebeke waren de geografische en landschappelijke beperkingen van de regio: net ten noorden stonden de gronden nog sterk onder invloed van de getijdenwerking in de polders van Noord-Oost-Vlaanderen. De rol van de Sint-Baafsabdij en Sint-Pietersabdij bij het in cultuur brengen van de onvruchtbare bodems en het draineren van de moeren rond Wachtebeke valt niet te onderschatten. Tot in de eerste helft van de 15^e eeuw bleek dit een erg intens proces.⁸⁷

Het is binnen deze context van moeizame, maar toch intensieve cultivatie van het landschap, dat men vanaf de 13^e eeuw het ontstaan van verschillende pachthoeven en hofsteden in de omgeving van Wachtebeke moet kaderen. Eerder werd al de pachthoeve van Lennorus de Gandavo vermeld, maar ook in het gehucht Kalve werd een pachthoeve opgericht, het zogenaamde *Goed te Kalve*. Andere gekende voorbeelden zijn de *Groote* en *Kleine Schoote* (opgericht aan het begin van de 13^e eeuw), het *Goed te Walderdonk*, het *Goed te Meneber*, het *Goed te Braams* en het *Goed te Buxhem*. Kastelen en lusthuizen werden echter opvallend minder opgericht. In deze vermeldt De Potter het *Motjen*, naast *Plotterbrugge*, maar ook 'een ander kasteel, dat in de verledene eeuw 't eigendom was van de familie De Stoppelaere'.⁸⁸ Hiermee wordt uiteraard 'het kasteelken' van Wachtebeke bedoeld. De familie Stoppelaere was een voornaam geslacht, waarvan één van de voorouders in 1395 tot ridders was geslagen door Filips De Goede.

Op basis van de 17e eeuwse landboeken lijkt het erop dat alle percelen naast het onderzochte terrein tot in de 17e eeuw cijnsplichtig waren aan de Sint-Pietersabdij⁸⁹. Dit kan een aanwijzing zijn dat het 'kasteelken' zelf ook ooit een ontginningshoeve was, schatplichtig aan de Sint-Pietersabdij, die later verworven werd door de familie De Stoppelare (soms ook *Stoppelaere*). Pas in de 16^e eeuw (zeker eerder dan 1584) zien we de familie Stoppelare als eigenaar; daarvoor hebben we geen bronnen over de eigendom van het domein. Op basis van genealogische en historische bronnen lijken we te kunnen afleiden dat de familie Stoppelare tot einde 15^e, begin 16^e eeuw verknocht lijkt aan Gent. Dus de mogelijkheid bestaat dat ze pas in de 16de eeuw in bezit komen van het landgoed.

⁸⁵ De Smet 1981; De Potter ea. 1864-1870, 1-2.

⁸⁶ De Potter ea. 1864-1870, 2.

⁸⁷ De Potter ea. 1864-1870, 4.

⁸⁸ De Potter ea. 1864-1870, 11.

⁸⁹ De Coninck 1989, 19.

In elk geval eindigt de eerste bewoningsfase op het onderzoeksterrein waarschijnlijk in het midden van de 14^e eeuw. Het is in deze periode dat men een erg houtskoolrijk pakket met bovenliggend puinpakket moet situeren. Mogelijk staat het ontstaan van dit pakket in relatie met de afbraak van het oudste hoofdgebouw. Het houtskoolrijk pakket kan wijzen op een brand die het verlaten van het gebouw noodzaakte of versnelde.

8.2 15^e-16^e eeuwse herinrichting van de walgrachtsite

Na de opgave van het oudste, 13^e-14^e eeuwse hoofdgebouw, werd de bebouwing op de walgrachtsite ingrijpend heringericht. Meest opvallend element van deze herinrichting was de bouw van een nieuw hoofdgebouw. De restanten van dit hoofdgebouw bestonden uit een rechthoekige tot vierkante kelder- en funderingsmuur. De structuur had zijden van 9 bij 7.30 meter. Opvallend is dat het 15^e-16^e eeuwse gebouw gedeeltelijk op de funderingen van het oudste hoofdgebouw opgericht werd. Mogelijk is er dan een ook grotere continuïteit tussen de twee oudste occupatiefasen dan op het eerste zicht lijkt. Hierbij is het belangrijk te benadrukken dat de afbraak van deze oudste structuur mogelijk niet intentioneel gebeurde.

De afmetingen van de 15^e-16^e eeuwse structuur waren vermoedelijk echter een stuk minder imposant dan deze van de 13^e-14^e eeuwse voorganger. Het is van beide gebouwen echter onmogelijk te achterhalen hoe de constructie er boven de funderingen uitzag. De oudste structuur was immers erg matig bewaard en van de 15^e-16^e eeuwse structuur bleken enkel de funderingen en de kelderruimte bewaard. De inrichting van deze kelderruimte was vrij eenvoudig: de grote ruimte van 9 bij 7.30 meter was in twee gelijke kamers verdeeld door middel van een scheidingsmuur, die deel uitmaakte van de originele inrichting van de structuur. Ook een toegang in de noordoostelijke hoek van de kelder en een bakstenen afvoergoot behoorden tot de originele inrichting van het gebouw. Later werd in de zuidwestelijke hoek van het gebouw een tweede ingang toegevoegd. Deze bijbouw deed mogelijk dienst als extra trappenhuis. Onderaan deze bijbouw bevond zich een kleine kruipkelder. Tezelfdertijd werd net ten noorden van het hoofdgebouw een ronde, bakstenen waterput opgericht. Aan de noordoostelijke en zuidoostelijke zijde van het gebouw werden de funderingen versterkt met dikke, relatief onregelmatig aangelegde steunberen. Deze waren opgebouwd uit grote bakstenen en stonden koud tegen de funderingen van het gebouw aan. Waarschijnlijk dienden deze voor de lokale stabilisatie van de constructie. Even ten noorden van het hoofdgebouw bevond zich een ronde, bakstenen waterput.

De overige inrichting van het terrein kende een opvallende continuïteit. Zo blijkt uit het aangetroffen aardewerk dat de walgracht meer dan waarschijnlijk permanent in gebruik bleef. Gedurende de hele 13e tot late 16e eeuw kende dit spoor immers slechts één gebruiksfase, gevolgd door een vrij acute demping. Opvallend is ook dat tijdens deze gebruiksfase nooit op grote schaal bouwpuin in de gracht gedumpt werd. Deze dump zou gerelateerd kunnen zijn aan de afbraak van het oudste gebouw. De afwezigheid van dergelijke dump, samen met het schijnbare onafgebroken gebruik van de kringgreppel, onderstrepen nogmaals de continuïteit tussen de eerste twee bewoningsfasen van het onderzoeksterrein. De tweede bewoningsfase kan duiden op een breuk in het gebruik van de site. Daar waar we reeds wezen op de mogelijke functie als ontginningshoeve in de oudste fase, moeten we nu eerder denken aan een buitengoed. De link met de historische bronnen is in deze context erg verhelderend. Zoals reeds aangegeven weten we uit historische bronnen dat de eigenaar van de gebouwen in de 16de eeuw de familie Stoppelare is. In de oudste beschrijving (1584) weten we echter

dat alle omliggende percelen die bij het goed horen verpacht zijn. Ook de wal en de boomgaard, vermoedelijk onmiddellijk naast het kasteel, werden verpacht. Alles samen zijn ongeveer 2900 roeden grond in handen van pachters (ruwweg 14 ha grond).

8.3 17^e-18^e eeuws 'Kasteelken' van Maelstede

De overgang tussen de tweede en derde occupatiefase markeert wel een scherpe breuk in de bewoning binnen het onderzoeksterrein. Het centrale hoofdgebouw werd voorgoed verlaten en vervangen door een lang, rechthoekig gebouw. De lange zijde van dit gebouw had een noordoost-zuidwestelijke oriëntatie, haaks op de oriëntatie van het oudste hoofdgebouw. Het nieuwe bakstenen hoofdgebouw had zijden met afmetingen van 21 bij 8 meter. De inrichting van dit gebouw kon, gezien de erg matige bewaring, niet volledig gereconstrueerd worden. Meest concrete aanwijzing in deze was de kelderruimte in de noordoostelijke zijde van het gebouw. Deze maakte integraal deel uit van de originele constellatie van het gebouw, maar kende wel een aantal bouwfase en verbouwingen.

Voor het overige werden enkel de funderingen van het gebouw aangetroffen. Deze waren opgebouwd uit bouw- en baksteenpuin. Restanten van opgaand muurwerk werden slechts erg gering aangetroffen. De constellatie van de funderingen vertoonde op regelmatige intervallen een dwarsmuur, waardoor deze in drie gelijke, vierkante ruimtes onderverdeeld werd. Het is echter onduidelijk of deze onderverdeling in de fundering een weerslag had op de indeling van de bovengrondse structuur.

Ook de overige inrichting van de walgrachtsite onderging ingrijpende wijzigingen. Zo kende de walgracht bij het begin van deze fase een tweede gebruiksfase, waarbij de omvang van de greppel werd aangepast: aan de noordwestelijke zijde werd hij opvallend breder uitgegraven, aan de zuidoostelijke zijde net smaller. Waarschijnlijk boette deze laatste zijde van de walgracht in aan belang, mogelijk omdat de walgracht werd uitgebreid naar meer zuidoostelijkere percelen. Deze hypothese wordt onder andere ook gestaafd door de cartografische bronnen, zij het wel pas vanaf de 18^e-19^e eeuw.

De hoge aanwezigheid van pollen van loofbomen, met in het bijzonder linde, wijst op de aanwezigheid van bebossing in de directe nabijheid van de walgracht. Mogelijk werd deze omgeven door een rij lindebomen. Opvallend is de relatief beperkte aanwezigheid van granen en teeltgewassen in het pollenstaal. Dit beeld kan gerelateerd zijn aan methodologische beperkingen van de analyse van het monster, maar toont desalniettemin een scherpe breuk met het beeld tijdens de eerste bewoningsfasen, toen granen en teeltgewassen een erg groot aandeel binnen een macromonster vertegenwoordigden. Het bestudeerde pollenmonster bevatte overigens grote hoeveelheden schimmels die gerelateerd kunnen worden aan de afbraak van mest en fecaliën. Het blijft echter onduidelijk of de mest in de greppel gerelateerd moet worden aan veeteelt of de dump van menselijke uitwerpselen.

Aan de zuidelijke zijde van de walgracht werd tijdens de derde bewoningsfase een bruggenhoofd aangelegd. Tijdens de 17^e en 18^e eeuw bestond dit bruggenhoofd mogelijk uit een bakstenen fundering, langs elke zijde geflankeerd door een ronde toren.

Door huwelijk komt het goed in bezit van de familie de Peneranda vanaf ruwweg midden 17de eeuw⁹⁰. Opvallend is dat we in de verkoopaktes en beschrijvingen vanaf de 16de eeuw geen eenduidige aanwijzingen vinden waarbij we de door het archeologisch onderzoek vastgestelde archeologische veranderingen kunnen koppelen. Het goed wordt nu eens omschreven als een 'casteel met wallen', dan als een 'huis van plaisantie' (buitenverblijf), dan weer 'hoveken': allemaal benamingen met hun eigen betekenis; helaas vinden we in geen enkel een onomstotelijk bewijs van ingrijpende bouwwerken.

Vanaf het einde van de 18de eeuw tot midden 20ste eeuw wisselt het gebouw erg regelmatig van eigenaar. In Archeologisch opzicht merken we ook bijzonder weinig structurele veranderingen op het terrein en aan de gebouwen.

⁹⁰ Hesters 1998, 9.

8.4 19^e – 20^e eeuw: meest recente bebouwing en bewoning

Tijdens de meest recente bewoningsfase, tussen de 19^e en 20^e eeuw, werd het onderzoeksterrein vrij beperkt heringericht. Meest opvallende element van deze herinrichting was de oprichting van een langwerpige bijgebouw, net ten westen van het hoofgebouw. Dit langwerpige bijgebouw had dezelfde, noordoost-zuidwestelijke oriëntatie als het hoofgebouw. Gezien de erg beperkte bewaringstoestand van de restanten van dit gebouw, was het onmogelijk de volledige omvang en inrichting van de structuur te reconstrueren. Enkel een zeer smalle, lange funderingsmuur en de overblijfselen van een vloerniveau konden hierin enige opheldering brengen. Enkel cartografische en fotografische bronnen leken in staat de constellatie van het bijgebouw verder te verduidelijken.

Verspreid over het hele westelijke deel van het onderzoeksterrein werden verschillende beerbakken en sterfputjes aangetroffen. Deze functioneerden vermoedelijk zowel binnen het hoofgebouw, als binnen het bijgebouw.

Daarnaast werd ook het bruggenhoofd heringericht: een tweede bruggenhoofd werd aangelegd, een kleine meter ten zuiden van het eerste bruggenhoofd. Dit bestond uit een bakstenen fundering, afgedekt door een vijftal natuurstenen plavuizen. Deze plavuizen als ondersteuning van de gebinten van de brug. Het eerste bruggenhoofd werd in verschillende fase verbouwd. Mogelijk werden de ronde torentjes die het bruggenhoofd flankerden omgebouwd tot een ijskelder.

Tijdens de 19^e-20^e eeuw werd ook de walgracht heraangelegd. Zo werd het zuidoostelijke gedeelte van de gracht mogelijk volledig gedempt. Ook het noordwestelijke gedeelte van het spoor verminderde opvallend in omvang. Op een deel van de gedempte gracht werd overigens het bijgebouw opgericht. De versmalling van de gracht kan mogelijk de aanleiding zijn geweest voor de herinrichting van het bruggenhoofd.

Aan de noordoostelijke en oostelijk zijde van het onderzoeksterrein werden verschillende recente kuilen aangetroffen. Deze dateerden allen van na de demping van de walgracht. Dit gebeurde echter reeds voor de afbraak van 'het kasteelken', tijdens de heraanleg van het Persynplein in het derde kwart van vorige eeuw. De demping van de walgracht gebeurde hoofdzakelijk met bouwpuin en afval. Mogelijk was dit een geleidelijk proces, waarbij de gracht gedurende langere periode als stort gebruikt werd. Tijdens de jaren '70 van vorige eeuw werd 'het Kasteelken' definitief afgebroken, waarna het onderzoeksterrein werd ingericht als openbare parking.

8.5 Onderzoeksvragen

Bij de start van het onderzoek werd gevraagd minstens onderstaande vragen te beantwoorden.

Hoe verhouden de aangetroffen muur- en vloerresten zich chronologisch en ruimtelijk ten opzichte van elkaar en hoe kunnen we de aangetroffen resten interpreteren?

Deze vraag in detail beantwoorden zou een herhaling zijn hoofdstuk 5. We beperken ons daarom tot het aangeven dat de gevonden sporen duidelijk maakten dat een viertal fases van het 'Kasteelken' zijn aangetroffen. De oudste fase dateren we in de 13de-14de eeuw.

Zijn er naast de aangetroffen sporen uit het vooronderzoek nog oudere sporen aanwezig t.h.v. het plangebied en hoe kunnen we deze sporen interpreteren?

De oudste aangetroffen sporen kunnen we linken aan de oudste fase van het 'Kasteelken'. Het gaat onder meer over enkele poeren. Deze waren ook reeds tijdens het vooronderzoek aangetroffen (sporen 2 en 3 uit het vooronderzoek).

Welke informatie kan worden ontleed aan het archeologisch vondstmateriaal inzake datering, functie van de aangetroffen structuren, lokale activiteiten of handel?

Het archeologische vondstmateriaal bestaat voor elke periode uit klassiek gebruiks- en kookaardewerk. Er werden allerlei teilen, grapes, pannen,... aangetroffen. Het aardewerk wijst dus niet op een specifieke functie van het onderzochte gebouw. Op zich is dat niet verrassend. Het duidt erop dat in alle fases, wat ook de functie was van het gebouw, het gebouw ook dienst deed als verblijfplaats van de bewoners. Er werd met andere woorden eten bereid, geconsumeerd,...

Hoe kaderen de aangetroffen archeologische resten binnen de ontstaansgeschiedenis van Wachtebeke?

Hier raken we de essentie van de betekenis van deze vondsten voor de regio. We konden aantonen dat zeker reeds in de 13de – 14de eeuw een (deels) stenen gebouw met omwalling aanwezig was op deze locatie. Dat duidt op het grote belang van dit gebouw, zeker zo centraal in de dorpskern van Wachtebeke, vlakbij een belangrijk kruispunt van wegen en grenzend aan de kouter centraal in het dorp.

Hoewel voorliggend archeologisch onderzoek geen uitgebreid historisch bronnenonderzoek omvat hebben we aangetoond dat de oudste aangetoonde archeologische sporen samenvallen met een periode van regionale ontginning, op aangeven van de wereldlijke macht. Daarbij werd beroep gedaan

op abdijen, maar ook op lagere adel en patriciërs. Het is erg waarschijnlijk dat de oprichting van het 'Kasteelken' paste in deze politiek. De ligging centraal in het huidige dorp kan wijzen op de speciale positie: misschien hoort het eerder toe aan hogere adel, iemand dichterbij de graaf. De benaming Maelstede zou volgens sommigen ook kunnen wijzen op een vergaderplaats of plaats waar recht gesproken werd (zie inleidende hoofdstukken).

De oprichting van het stenen gebouw kan op zijn beurt ook een motor zijn geweest voor de ontwikkeling tot de huidige dorpskern.

De oorspronkelijke functie, zij het als centrum van een uitbating of eerder als een administratief-juridisch kruispunt, ging al snel verloren. In de 16de en 17de eeuw zijn reeds grote delen van de gronden die bij het gebouw horen verpacht en wordt het 'Kasteelken' eerder als buitenverblijf gezien.

8.6 Conclusie

Tot de tweede helft van vorige eeuw bevond zich op het tijdens het archeologisch onderzoek bestudeerde terrein een gebouw dat in de volksmond gekend was als het 'kasteelken van Wachtebeke'. Tijdens het onderzoek werd echter duidelijk dat de bouwgeschiedenis van dit gebouw veel complexer was dan aanvankelijk gedacht. Zo werd er reeds tijdens de late middeleeuwen een eerste bakstenen gebouw opgericht. Dit gebouw werd reeds tijdens de vroegste bouwfase omgeven door een walgracht.

Tijdens de daaropvolgende eeuwen onderging het gebouw enkele ingrijpende verbouwingen en werd het enkele keren volledig heringericht. Al deze wijzigingen in de constellatie van het gebouw konden in vier grote bouwfases onderverdeeld worden, daterend tussen de 13^e-14^e eeuw en de jaren '70 van vorige eeuw. Deze vier bouwfases kaderden elk binnen een specifieke en regionaal gedetermineerde socio-economische en culturele context, die een grote invloed had op de constellatie van archeologische resten.

Tijdens het archeologisch onderzoek werd met andere woorden de kennis over de bewoningsgeschiedenis en de materiele cultuur ter hoogte van het onderzoeksterrein sterk uitgebreid. De opzienbarende resultaten van het onderzoek overtroffen alle verwachtingen en bleken ook erg relevant voor de archeologische kennis van de ruimere omgeving rond Wachtebeke.

Bibliografie

BLOCKMANS W & HOPPENBROUWERS P. 2002: *Eeuwen des ondersheids. Een geschiedenis van middeleeuws Europa*, Amsterdam.

CADGis Viewer 2014: CADGis, FOD Financiën [online], http://ccff02.minfin.fgov.be/cadgisweb/?local=nl_BE (geraadpleegd 05/05/2014).

CENTRALE ARCHEOLOGISCHE INVENTARIS 2014: *CENTRALE ARCHEOLOGISCHE INVENTARIS (CAI)* [online], <http://geovlaanderen.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/cai/#> (geraadpleegd 05/05/2014).

COOMANS T. & VAN ROYEN H. 2008: *Medieval Brick Architecture in Flanders and Northern Europe: The Question of the Cistercian Origin*, Novi Monasterii: Jaarboek Abdijmuseum Ter Duinen 1138, Volume 7, 1-8.

DE CONINCK W. 1989: *Langs Wachtebeekse wegen*, Jaarboek Heemkundige Kring Oud-Wachtebeke 23, Heemkundige Kring Wachtebeke, Wachtebeke.

DE MAESSCHALCK L. 1999: *Over moeren, turfvaarten en rebelse Gentenaars . Wachtebeke in de middeleeuwen*, Jaarboek Heemkundige Kring Oud-Wachtebeke 32, Heemkundige Kring Wachtebeke, Wachtebeke.

DE MOOR 1995: *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart, Kaartblad 14 Lokeren*, Universiteit Gent: Gent.

DE POTTER F. & BROECKAERT J. 1864-1870: *Geschiedenis van de gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, Zevende Deel: Vinkt, Vosselare, Vurste, Waarschoot, Wachtebeke, Winkel, Wondelgem, Wontergem, Zaffelare*, Drukkerij C. Annoot-Braeckman: Gent.

DE SMET E. 1981: *Op bezoek te Wachtebeke*, Ons Meetjesland 14/01, 2-26.

D'HOINE A. 2006: *Import – export van ideeën en bouwprincipes: De ijskelder*, Onroerend Erfgoed Vlaanderen: Brussel.

DIENST ONDERGROND VLAANDEREN 2014a: *Bodemverkenner* [online], <https://www.dov.vlaanderen.be/portaal/?module=public-bodemverkenner#ModulePage> (geraadpleegd 05/05/2014).

GEOPUNT 2014: *Geopunt Vlaanderen Kaart* [online], <http://www.geopunt.be/kaart> (geraadpleegd 05/05/2014).

HESTERS P. 1994: *Wachtebeke door de fotolens*, Jaarboek Heemkundige kring Oud-Wachtebeke 28, Heemkundige kring Oud-Wachtebeke, Wachtebeke.

HESTERS P. 1998: *'Het Kasteelken Maelstede'*, Mededelingenblad van de Heemkundige Kring – "Oud Wachtebeke" 25/01, 8–16.

JANSSENS D, JANSSENS N. & KREKELBERGH N. 2012: *Archeologische prospectie met ingreep in de bodem aan het Dr. Jules Persynplein, Wachtebeke*, BAAC Vlaanderen rapport 22, BAAC Vlaanderen bvba: Gent.

LAGA P., LOUWY S. & GEETS S. 2001: *Paleogene and Neogene lithostratigraphic units (Belgium)*, *Geologica Belgica* 4/1-2, 135-152.

LALEMAN M. C. & RAVESCHOT P. 1991: *Inleiding tot de studie van woonhuizen in Gent, periode 1100-1300. De kelders*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschap, Letteren en Scone Kunsten van België 54, Paleis der Academiën: Brussel.

LALEMAN M. C. & STOOPS G. 2008: *Baksteengebruik in Vlaamse steden: Gent in de middeleeuwen*, *Novi Monasterii: Jaarboek Abdijmuseum Ter Duinen 1138*, Volume 7, 163-184.

PIETERS M. et al. 1995: *Zes eeuwen bewoningsgeschiedenis op het Mijplein te Oostende (prov. West-Vlaanderen) Interimverslag*. in: *Archeologie in Vlaanderen*, IV, pp. 187-203.

REIJNEN F. 2013: *Conserverings-/restauratierapport Zonnewijzer Wachtebeke*, Rapport EARTH 2013-26, Amersfoort: Earth Integrated Archaeology.

Topomap Viewer 2014: *Topomap Viewer*, Nationaal Geografisch Instituut [online], <http://www.ngi.be/topomapviewer/public?lang=nl&> (geraadpleegd 05/05/2014).

TRANGEZ G. 1997: *Jubileumboek 1967-1997 van de Heemkundige kring "Oud Wachtebeke"*, Jaarboek Heemkundige Kring Wachtebeke 30, Heemkundige Kring Wachtebeke, Wachtebeke.

VAN BOCXSTAELE J. 1978: *Wachtebeke in de tijd der grote ontginningen*, Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent nieuwe reeks 32, Maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde, Gent.

VAN RANST E. & SYS C. 2000: *Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen (1:20.000)*, Gent: Universiteit Gent.

VERHEYE W. & AMERYCKX J.B. 2007: *Bodem & Bodemkunde voor tuin, landbouw en milieu. Bodemvorming, bodemeigenschappen, de bodems van België en toepassingen*, Mariakerke: Uitgever W. Ameryck.

WEBSTER SIGNATURE DATABASE 2014 [Online],
<http://historydb.adlerplanetarium.org/signatures/m.pl> (geraadpleegd op 04/08/2014).

WETS T. 2008: *Vroeg baksteengebruik in Brugge*, Novi Monasterii: Jaarboek Abdijmuseum Ter Duinen 1138, Volume 7, 147-162.

Lijst met figuren

Figuur 1: plangebied (rood) weergegeven op een topokaart.	7
Figuur 2: plangebied (rood) weergegeven op een kadasterkaart.	8
Figuur 3: plangebied (rood) weergegeven op een topografische kaart.	2
Figuur 4: landschappelijke eenheden in de regio van Wachtebeke (rood).	5
Figuur 5: situering van het onderzoeksgebied (rood) op de bodemkaart Vlaanderen.	7
Figuur 6: situering van het onderzoeksgebied op de Tertiairgeologische kaart. Links (bruin) bevindt zich het Lid van Onderdijke, rechts (rood) bevindt zich het Lid van Bassevelde.	8
Figuur 7: situering van het onderzoeksgebied op de Quartairgeologische kaart.	9
Figuur 8: Bezitsstructuur Wachtebeke anno 1531.	12
Figuur 9: Verdeling van Wachtebeke in belopen.	14
Figuur 10: Kaart François Horenbault (onderzoeksgebied in rood aangeduid).	15
Figuur 11: Het plangebied gesitueerd op de kaart van Ferraris.	16
Figuur 12: situering van het plangebied op de atlas der buurtwegen.	17
Figuur 13: Plot atlas der buurtwegen op moderne luchtfoto.	17
Figuur 14: situering van het onderzoeksgebied op de Popp-kaart.	18
Figuur 15: CAI kaart van het plangebied (in rood omlijnd) met de archeologische vindplaatsen in de omgeving.	19
Figuur 16: de omgeving van het domein van 'het kasteelken' op de kaart bij het landboek uit 1662. ...	21
Figuur 17: foto van het kasteelken aan het begin van de vorige eeuw.	22
Figuur 18: overzicht van de stratigrafie ter hoogte van muur S.1.047.	30
Figuur 19: overzicht van de stratigrafie in het noorden van het onderzoeksterrein.	30
Figuur 20: overzichtsplan van de eerste bewoningsfase (bruin).	32
Figuur 21: poer S.3.052, die oversneden werd door de latere fundering S.1.047 van het 17e-18e eeuwse gebouw.	33
Figuur 22: poer S.3.092 in de coupe.	34
Figuur 23: poer S.3.090, waarop tijdens een volgende occupatiefase een deel van de 15e-16e eeuwse bouwfase gebouwd werd.	34
Figuur 24: vloertje S.3.080 en funderingspoer S.3.081.	35
Figuur 25: poer S.3.081/S.3.103 na verwijderen van de vloer S.3.080.	36
Figuur 26: vloertje S.3.080 werd oversneden door het 15e-16e eeuwse gebouw S.3.024 (links). Bovenop dit vloertje werd een pakket verbrand materiaal aangetroffen, dat na C14-analyse in het midden van de 14 ^e eeuw gedateerd werd.	36
Figuur 27: muurtje S.3.104 en vloer S.3.105.	37

Figuur 28: stratigrafisch profiel boven vloertje S.3.080 en poer S.3.081. De oudste gebouwfase werd afgedekt door een laag verbrand materiaal en puinpakket. Waarschijnlijk waren deze lagen gerelateerd aan de afbraak of vernietiging van de oudste gebouwfase.	41
Figuur 29: kuil S.3.096-S.3.097 in de coupe.	42
Figuur 30: zuidoostelijke zijde van de walgracht in WP2 (aangeduid met grijze lijnen).....	43
Figuur 31: zuidoostelijke coupe op de walgracht.	44
Figuur 32: noordwestelijke coupe op de walgracht.	45
Figuur 33: overzichtsplan van de tweede bewoningsfase.....	47
Figuur 34: detailplan van het 15 ^e -16 ^e eeuwse hoofdgebouw.	48
Figuur 35: detail van het metselverband van de fundering van het 15e-16e eeuwse gebouw (rechts). Links de mogelijke steunberen naast de originele funderingen van het gebouw.....	49
Figuur 36: bepleistering van de 15e-16e eeuwse keldermuur, met net onder deze bepleistering de aanzet van een vloerniveau (links).....	49
Figuur 37: de noordelijke kelderruimte van het 15e-16e eeuwse gebouw.....	50
Figuur 38: de zuidelijke kelderruimte van het 15e-16e eeuwse gebouw.	50
Figuur 39: trap in de noordoostelijke hoek van de noordelijke kelderruimte.....	51
Figuur 40: deels verzakte opstap in bakstenen plavuizen tussen de noordelijke en zuidelijke kelderruimte.....	52
Figuur 41: toegangsdeur naar de zuidelijke kelderruimte, in de westelijke hoek van het gebouw.	53
Figuur 42: resten van de binnenzijde van de toegangsdeur in de zuidelijke kelderruimte.	53
Figuur 43: bakstenen beerkelder en helling aan de zuidelijke zijde van het 15e-16e eeuwse gebouw.	55
Figuur 44: detailplan van het hoofdgebouw tijdens de tweede bouwfase.....	56
Figuur 45: steunbeer S.3.060 aan de zuidoostelijke zijde van de fundering van het hoofdgebouw.	57
Figuur 46: opvallend gebogen vorm van steunbeer S.3.060.	57
Figuur 47: relatie tussen steunbeer S.3.048 en de fundering van het hoofdgebouw. De steunbeer stond koud tegen de fundering. Waar de fundering van het hoofdgebouw overging in opgaand muurwerk, werd de steunbeer opvallend genoeg gedeeltelijk op de fundering aangelegd. Dit kan er op wijzen dat het opgaand muurwerk van het hoofdgebouw minder breed was dan de fundering. Bij de aanleg van de steunbeer werd de spatie tussen fundering en opgaand muurwerk gebruikt als aanhechtingspunt.	58
Figuur 48: waar beide steunberen samen kwamen, in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw, vormden deze een kruis. Beide extensies van de steunberen stonden met elkaar in verband gemetst.	59
Figuur 49: noordoostelijke extensie van de kruisvorm van de steunberen in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw.	60
Figuur 50: zuidoostelijke extensie van de kruisvorm van de steunberen in de oostelijke hoek van het hoofdgebouw.	60

Figuur 51: bijbouw S.3.61 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofdgebouw (foto: noord).	61
Figuur 52: bijbouw S.3.61 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofdgebouw (foto: noordwest). Rechts van de mogelijke aanzet van een wenteltrap op. Links bevond zich mogelijk een nis voor de opslag van goederen.	62
Figuur 53: bijbouw S.3.061 – S.3.063 in de oostelijke zijde van het hoofdgebouw (foto: zuidoost).	62
Figuur 54: relatie tussen de bijbouw (links) en de extensie van steunbeer S.3.048.	64
Figuur 55: relatie tussen de bijbouw (rechts) en steunbeer S.3.060.	64
Figuur 56: gedeeltelijke coupe op waterput S.3.025. Veiligheidsoverwegingen beletten een volledige aanleg van de coupe, gezien de instabiliteit van de bodem.	66
Figuur 57: waterput S.3.025.	67
Figuur 58: overzichtplan van de derde bewoningsfase.	68
Figuur 59: detail van het verband van het opgaand muurwerk van gebouw S.1.047-S.1.048, met links een recentere beerbak S.3.002.	70
Figuur 60: detail van de noordoostelijke hoek van het 17e-18e eeuwse gebouw, met gerecupereerde kalkstenen tablet als lokale versteviging.	70
Figuur 61: detail van de funderingen van het 17e-18e eeuwse gebouw S.1.047-S.1.048, met bovenop een eerste rij opgaand muurwerk.	71
Figuur 62: kelderruimte in de noordwestelijke hoek van het 17e-18e eeuwse gebouw (richting zuidwest). Links ziet men een recente rioleringsbuis.	72
Figuur 63: L-vormige funderingsmuur S.3.064 aan de zuidwestelijke zijde van de kelderruimte.	72
Figuur 64: detail van de trap S.3.095 in de kelderruimte van het 17e-18e eeuwse gebouw.	73
Figuur 65: achterzijde van trap S.3.035, naast muur S.3.064. Mogelijk werden de trap en muurtje S.3.036 pas tijdens latere bouwfases aan de kelder toegevoegd.	73
Figuur 66: overzicht van de kelderruimte, met centraal de stortkoker en scheidingswand.	74
Figuur 67: de stortkoker in de kelder van het 17e-18e eeuwse gebouw. Deze stond koud tegen de scheidingsmuur en koud op de keldervloer.	74
Figuur 68: overzicht van de 17e-18e eeuwse gebouw (vooraan) (richting noordwest).	75
Figuur 69: twee holten in de fundering van het 17e-18e eeuwse gebouw.	76
Figuur 70: overzicht van de verschillende fasen van het bruggenhoofd.	77
Figuur 71: Bruggenhoofd S.3.082 (vooraan).	78
Figuur 72: enkele historische foto's van het bruggenhoofd (vermoedelijk uit de jaren '40 van vorige eeuw).	80
Figuur 73: muur S.3.084, net ten noorden van bruggenhoofd S.3.082.	81
Figuur 74: zuidwestelijke zijde van muur S.3.084. Opvallend is de erg regelmatige bouwwijze en slechte afwerking van deze zijde van de muur.	81
Figuur 75: muur S.3.085, naast muur S.3.084.	82
Figuur 76: muur S.3.085, naast de aanzet van de cirkelvormige structuur S.3.087.	83
Figuur 77: relatie tussen muur S.3.085 en cirkelvormige structuur S.3.087-S.3.090.	83

Figuur 78: twee concentrische cirkelvormige muurtjes S.3.089 en S.3.090, met bakstenen vloertje op de bodem.....	84
Figuur 79: Bovenaanzicht van cirkelvormige structuur S.3.089-S.3.090 met uitsprong (S.3.088) in noordoostelijke richting.....	85
Figuur 80: muur S.3.087, onderdeel van de latere verbouwing aan de cirkelvormige structuur.....	86
Figuur 81: uitbouw S.3.088.....	87
Figuur 82: muur S.3.086.....	88
Figuur 83: overzichtsplan van de derde bewoningsfase.....	91
Figuur 84: het erg fragmentair bewaarde muurtje S.3.068 (rechts), deels bewaard als negatief uitbraakspoor.....	92
Figuur 85: vloer S.3.023 en muur S.3.040, waarschijnlijk de best bewaarde resten van het bijgebouw.....	93
Figuur 86: relatie tussen de 15e-16e eeuwse structuur S.3.024 (links) en het recente bijgebouw S.3.040 & S.3.023 (rechts).....	94
Figuur 87: recente beerbakken S.3.002, S.3.003 en S.3.004 in het vlak.....	95
Figuur 88: beerbak S.3.003 in het vlak met rechts het overloopsysteem.....	96
Figuur 89: relatie tussen het beerbak S.3.002 en het 17e-18e eeuwse hoofdgebouw S.1.048.....	97
Figuur 90: beerbak S.3.004 met overloop in de westelijke zijde.....	97
Figuur 91: beerbak S.3.065 (links), die onbewust bovenop het afvoersysteem S.3.091 van het 15e-16e eeuwse gebouw werd gebouwd.....	98
Figuur 92: de gecementeerde binnenzijde van beerbak S.3.065, met in de westelijke zijde (rechts) de overloop naar beerbak S.3.066.....	100
Figuur 93: de opening in de oostelijke zijde van beerbak S.3.066, die in verbinding stond met de overloop van de recentere beerbak S.3.066.....	100
Figuur 94: recente vierkante sterfputten S.2.020 (links) en S.3.019-S.3.021.....	101
Figuur 95: recente kuilen S.2010, S.2011 en S.2012 in de coupe.....	102
Figuur 96: recente kuil S.2013 in de coupe.....	103
Figuur 97: recente kuilen S.2005 en S.2006 in de coupe.....	103
Figuur 98: recente kuilen S.1008 en S.1009 in de coupe.....	104
Figuur 99: recente kuilen S.1031 en S.1032 in de coupe.....	104
Figuur 100: recente kuilen S.1020/S.1050 en S.1025 & S.1027 in de coupe.....	105
Figuur 101: recente kuil S.3.008 in het vlak.....	105
Figuur 102: recente kuil S.3.020 in het vlak.....	106
Figuur 103: recente puinkuil S.3.028 in het vlak.....	106
Figuur 104: binnenaanzicht van de zonnewijzer na conservatie.....	121
Figuur 105: de zonnewijzer na conservatie.....	122
Figuur 106: tekening van de zonnewijzer.....	122

9 Bijlagen

9.1 Lijsten

9.1.1 Fotolijst

9.1.2 Sporenlijst

9.1.3 Vondstenlijst

9.2 Kaartmateriaal

9.2.1 Overzichtsplan

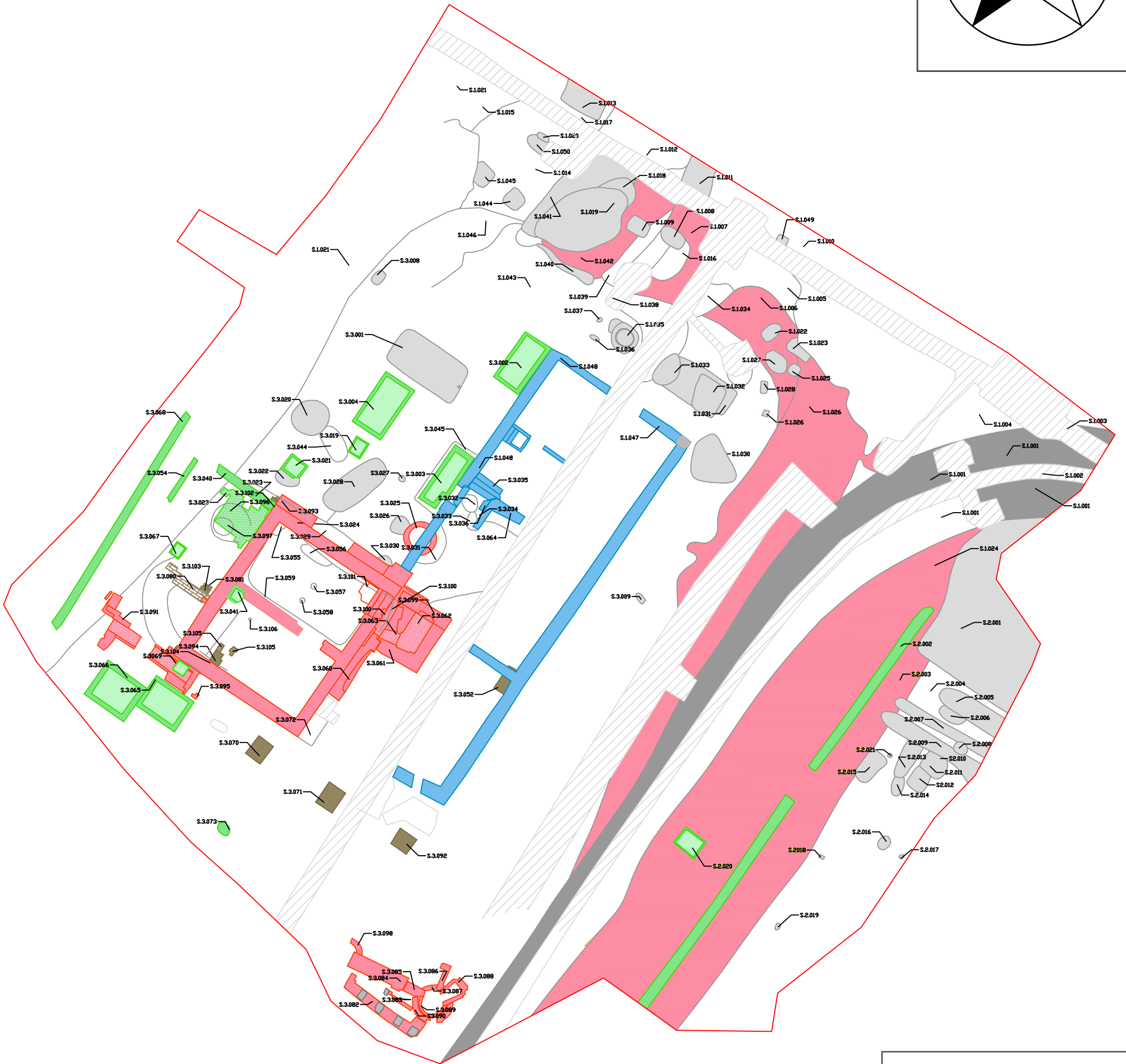
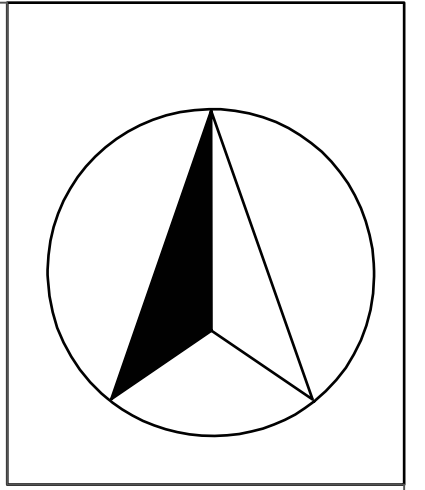
9.2.2 Grondplan – Oudste fase

9.2.3 Grondplan – Tweede fase

9.2.4 Grondplan – Derde fase 18^e E

9.2.5 Grondplan – Recente fase

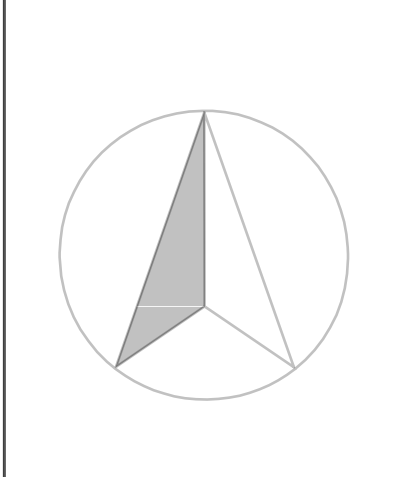
Wachtebeke Persynplein: Algemeen overzichtsplan

Schaal 1:200

Legende	
	Verstoring
	Oudste Bouwfase
	Tweede Bouwfase
	Derde Bouwfase
	Recente Bouwfase

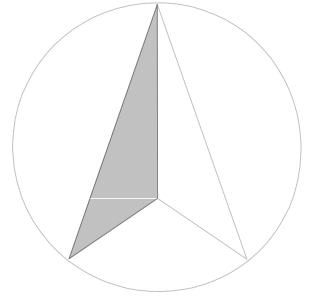
Wachtebeke Persynplein: Oudste Bouwfase (13°-15° eeuw)

Legende	
	Verstoring
	Oudste Bouwfase
	Tweede Bouwfase
	Derdea Bouwfase
	Recente Bouwfase

Schaal 1:200

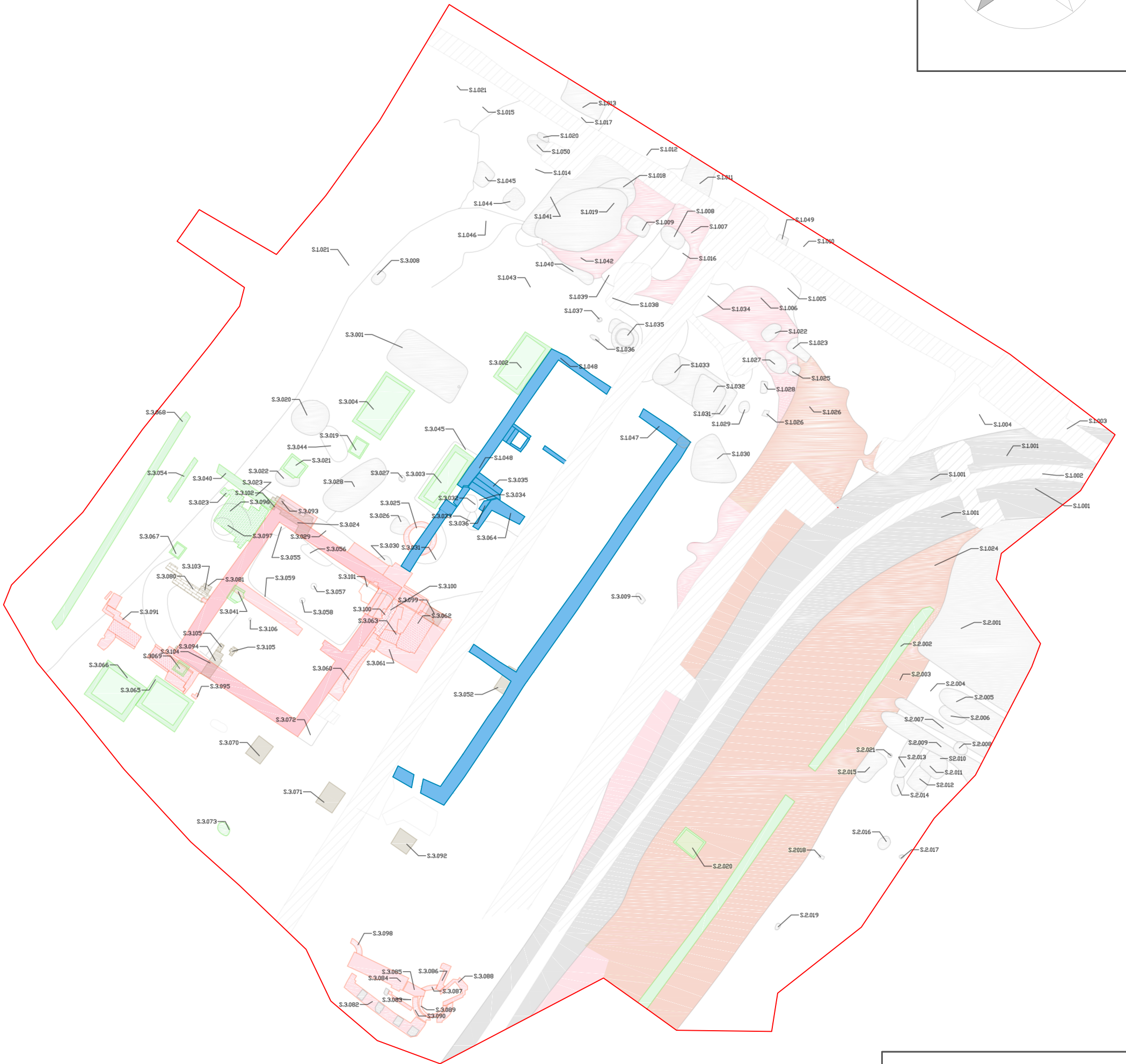
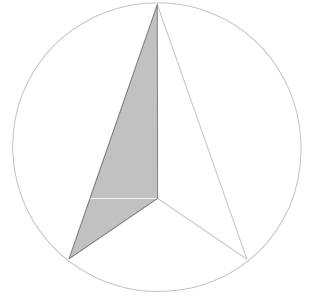
Wachtebeke Persynplein: Tweede bouwfase (15°-16° eeuw)

Legende	
	Verstoring
	Oudste Bouwfase
	Tweede Bouwfase
	Derde Bouwfase
	Recente Bouwfase

Schaal 1:200

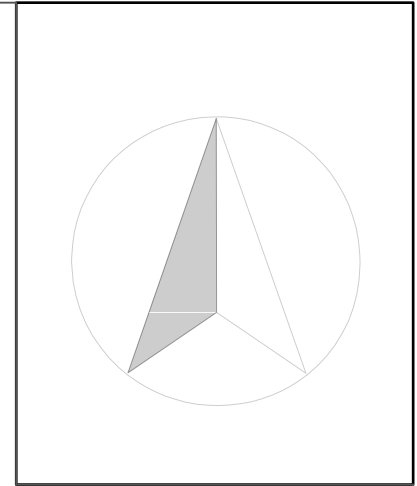
Wachtebeke Persynplein: Derde Bouwfase (17°-18° eeuw)

Schaal 1:200

Legende	
	Verstoring
	Oudste Bouwfase
	Tweede Bouwfase
	Derde Bouwfase
	Recente Bouwfase

Wachtebeke Persynplein: Recente Bouwfase

Legende	
	Verstoring
	Oudste Bouwfase
	Tweede Bouwfase
	Derde Bouwfase
	Recente Bouwfase

Schaal 1:200